

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

**Pedagogická fakulta
Katedra české literatury**

Kladské sběry lidových vyprávění v „Českém koutku“ v Kladsku

(Diplomová práce)

vedoucí diplomové práce:

PhDr. Miloš Sládek

vypracovala:

Kristýna Hladíková

Hradištko pod Medníkem 293, 252 09

7. ročník, ČJL - ZSV

denní studium 1997 - 2004

Rok dokončení diplomové práce: 2004

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury.

V Brunšově

25. 11. 2004

Seznam zkratk a vysvětlivek:

b. d.	bez datace
et. al. (et alii)	a jiní
FF UK	Filosofická fakulta Univerzity Karlovy
HK	Hradec Králové
IBIDEM	tamtéž
J. J.	Jaromír Jech
J. Š. K.	Josef Štefan Kubín
kp.	korespondence přijatá
LA PNP	Literární archiv Památníku národního písemnictví
mj.	mimo jiné
op. cit.	citováno dříve
PedF	Pedagogická fakulta
příloha na CD	příloha diplomové práce na CD (přiložená)
Příloha	příloha diplomové práce (tištěná)
rkp.	rukopis
srov.	srovnej
t. r.	téhož roku
ÚHV PedF HK	Ústav historických věd Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové
VŠP	Vysoká škola pedagogická

Moje poděkování patří těmto lidem:

V první řadě PhDr. Miloši Sládkovi, který celý kladský výzkum v roce 1999 inicioval, dokázal, že mě téma postupně začalo zajímat a který dále „mimo jiné“ zpracoval obsáhlou literární pozůstalost Jaromíra Jecha tak, že jsem z ní mohla čerpat.

Práce by rostla s výrazně menší radostí, kdyby nebylo prom. hist. Karola Bílka a jeho zcela nevídaného přístupu k badatelům ve Starých Hradech.

Díky Mgr. Janu Linkovi se mi dostal do rukou polský turistický průvodce, který byl pro terénní výzkum v Kladsku naprosto nezbytný. Pomohl mi také najít první kladské Čechy mezi kladskými Poláky.

Paní Sylvii Jechové děkuji za laskavé svolení k nahlédnutí do literární pozůstalosti jejího manžela.

Ráda bych poděkovala také doc. Karlu Altmanovi, který mě během bádání v archivu ve Starých Hradech nejednou pomohl z etnografického scestí.

Za velkou osobní podporu chci v neposlední řadě poděkovat Ing. et Mgr. Otakaru Čerbovi, kterého si velmi vážím.

Zvláštní poděkování si zasluhují „mé“ kladské Češky, jmenovitě Marie Hauschke, Uršula Langerová, Róza Rokitenská, Zofia Zwikirsch, Antonina Brycz a také celá rodina Wolski, která mě v „Českém koutku“ tak vlídně přijala pod svou střechu.

Děkuji naposledy své rodině, především za trpělivost a dodržování únosné míry hluku při psaní diplomové práce.

<u>1. ÚVOD.....</u>	7
1.1. ROZBOR PRAMENŮ A LITERATURY K UVEDENÉ PROBLEMATICE.....	9
<u>2. Kladští Češi.....</u>	23
2.1. KLADSKO – HISTORICKO-GEOGRAFICKÝ EXKURZ	23
2.1.1. POVÁLEČNÉ NADĚJE A ZKLAMÁNÍ 1918 – 1947	29
2.2. SPECIFIKA ČESKÉ MENŠINY V KLADSKU	36
2.2.1. TOULAČKY	39
2.2.2. KLADŠTINA.....	40
<u>3. JOSEF ŠTEFAN KUBÍN</u>	42
3.1. ŽIVOTOPIS	42
3.2. J. Š. KUBÍN – MEZNÍK ČESKÉ ETNOGRAFIE	47
3.2.1. POLEMKA J. Š. KUBÍNA S V. TILLEM.....	49
3.3. ZÁJEM O ČESKÉ MENŠINY	54
3.4. KLADSKÉ SBĚRY	55
3.4.1. DOBOVÉ HODNOCENÍ KUBÍNOVÝCH SBĚRŮ	57
3.4.2. METODY SBĚRU	59
3.4.3. KLADSKÝ VYPRAVĚČ	62
3.4.4. VZNIK ČTENÁŘSKÉ EDICE KLADSKÝCH POVÍDEK	63
<u>4. JAROMÍR JECH.....</u>	65
4.1. ŽIVOTOPIS	65
4.2. JECHOVY VÝZKUMY V KLADSKU.....	67
4.2.1. KLADSKÁ VYPRAVĚČKA FILOMÉNA HORNÝCHOVÁ	73
4.2.2. METODY SBĚRU	75

4.2.3.	VZNIK JEHOVY ČTENÁŘSKÉ EDICE KLADSKÝCH POVÍDEK.....	79
4.2.4.	REAKCE NA JEHOVY VÝZKUMY	79
5.	<u>SROVNÁNÍ KUBÍNOVÝCH A JEHOVÝCH VÝZKUMŮ V KLADSKU.....</u>	82
5.1.	KRITÉRIA SROVNÁVÁNÍ.....	82
6.	<u>ZÁVĚREČNÁ ZPRÁVA O VÝZKUMECH VE VESNICÍCH V „ČESKÉM KOUTKU“ V KLADSKU NA PŘELOMU TISÍCILETÍ.....</u>	89
6.1.	KLADSKÝ VYPRAVĚČ NA PŘELOMU TISÍCILETÍ.....	89
6.2.	TŘETÍ REVIZE KLADSKÝCH SBĚRŮ	91
6.3.	KLADSKÁ POVÍDKA	101
7.	<u>ZÁVĚR</u>	116
8.	<u>PŘEHLED PRAMENŮ A LITERATURY.....</u>	119
9.	<u>PŘÍLOHY</u>	128

1. Úvod

Bylo nebylo...

Dr. Miloš Sládek spolu s dr. Helenou Kupcovou z PedF UK a s Mgr. Janem Linkou z FF UK zorganizovali na podzim roku 1999 pro studenty pražské Pedagogické fakulty vynikající pětidenní literární exkurzi směřovanou do míst původního českého osídlení v Kladsku.

Tenkrát jsme také zajeli do tak zvaného Českého koutku, do Čermné, která je dodnes z kladských vesnic nejznámější. A také do Stroužného. Byl už studený podzim, začalo pršet a tak jsme jen přes okénko autobusu zhlédli pár stavení a strouženský skanzen. Vesnice vypadala jak po vymření, nikde ani živáčka, člověk si vzpomněl na truchlivá slova Josefa Štefana Kubína, když se loučil s touto „uloupenou českou halůzkou“ na stánkách svého Českého Kladska.

Přesto jsme se příští rok rozhodli znovu se do „Českého koutku“ podívat. Byla to cesta objevná, ale také plná rozčarování, to první nás čekalo hned za Machovskou Lhotou, když jsme vstoupili na území Nouzína, do vesnice, kde ještě v padesátých letech našel Jaromír Jech svou nejlepší vypravěčku, paní Filoménu Hornychovou. Ve vesnici jsme nepotkali živou duši. Zmizelo také několik stavení.

I mně se však podařilo objevit několik posledních kladských Čechů, a to nejprve ve Stroužném a ve Slaném.

V červnu téhož roku jsem podnikla svůj první terénní výzkum, při kterém jsem našla další kladské Čechy a pořídila první diktafonové nahrávky. Od té doby jsem se do „Českého koutku“ v Kladsku vypravila v následujících letech ještě čtyřikrát,

naposledy letos v říjnu, při poslední revizi dnešního stavu kladského folkloru.

Každá cesta byla objevná, třebaže se pole mé působnosti stále zužovalo, jak ubývala i ta poslední hrstka původního českého obyvatelstva. Přesto byl celý výzkum, či spíše poslední revize kladských sběrů Kubínových z počátku minulého století a sběrů Jaromíra Jecha z padesátých let, jak doufám, přínosný. Nenašla jsem už žádné

aktivní vypravěče, poslední kladské Češky na ně však dodnes vzpomínají. A poté, co se mi už na začátku podařilo navodit tu správnou a důvěrnou atmosféru, mohla jsem dokonce poznat jejich každodenní způsob života a zachytit i několik málo písní, které si ještě dnes při práci a nebo jen tak na zápraží zpívají. Jen velmi zřídka jsem nahrála i nějaké to kladské vyprávění. Nejčastěji to byla známá povídka *Vo Čertově skále*, jejíž varianty předložím v kapitole o kladské povídce.

Pokusila jsem se tedy zachytit dnešní stav kladského folkloru v místech, kde se česká populace udržela nejdéle.

Tato práce se jej pokouší zmapovat v širších souvislostech. Nemůže opominout alespoň stručná historická zastavení u zlomových událostí v Kladsku, která se vždy výrazně zapsala do života obyčejných kladských Čechů. Byly to především obě světové války, kdy se vždy s velkou nadějí čekalo na připojení Kladska, které bylo odstoupeno Prusku za slezských válek v polovině 18. století za vlády Marie Terezie. Pokaždé následovalo velké rozčarování. S lehkou nadsázkou lze říci, že Kladsko se stalo opět součástí Čech až letos, kdy Česká republika spolu s Polskem vstoupila do Evropské unie.

Pokusím se rozebrat Kubínův novátorský přístup nejen k folkloru (terénní zápisy folklorních látek publikoval v podobě, jakou zapsal přímo u vypravěče nebo zpěváka), ale i k samotným jeho nositelům.

Celou jednu kapitolu věnuji Jaromíru Jechovi, který v návaznosti na Josefa Štefana Kubína podnikl vlastní etnografický výzkum v Kladsku a vydal ještě obsáhlejší sbírku lidových povídek.

Ke studiu pozůstalosti Jaromíra Jecha jsem přistupovala s laskavým svolením vdovy, paní Sylvie Jechové z Říčan.

A konečně představím vlastní výzkum ve vesnicích „Českého koutku“ v Kladsku v letech 2000 – 2004.

Práce, kterou předkládám věnuji v první řadě všem milým kladským Čechům, které jsem měla to štěstí ještě potkat a kteří se mě ujali při mých kladských putováních. Doufám, že bude minimálně připomínkou a ukázkou kdysi folklorně velmi bohatého regionu, který si po více jak dvě století od pruského zaboru uchoval svá původní

specifika a dále je rozvíjel, v lepším případě snad poslouží i jako inspirace pro vlastní objevování krajů, lidí a kultur, které z naší paměti už téměř vymizeli.

1.1. Rozbor pramenů a literatury k uvedené problematice

Nejprve zmíním osobní fondy obou folkloristů, fond Josef Štefan Kubín a fond Jaromír Jech. Potom bude následovat rozbor sekundární literatury, v níž kladu zvláštní důraz především na Kladské sborníky. Z ostatní „kladské“ literatury vybírám jednak dobové práce a studie a také nejnovější tituly hodnotící zpětně a s potřebným odstupem situaci po první a druhé světové válce, kdy byla věc připojení Kladska vždy znovu tematizována.

Diplomová práce, kterou předkládám, vznikala z velké části prakticky, během pětiletého výzkumu v „Českém koutku“ v Kladsku. Tato práce byla také zásadně podložena podrobným a dlouhodobým studiem obou uvedených fondů. Fondy jsou uloženy v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, v současné době na pracovišti ve Starých Hradech.

Oba celky jsou již zpracované. Celek Josef Štefan Kubín¹ zpracoval v roce 1968 Jan Wagner. Osahuje mj. osobní dokumenty, korespondenci a rukopisy. Nejvíce jsem pracovala s korespondencí přijatou i odeslanou a také s pracemi etnografickými a jazykovými. Z nevydaných rukopisů stojí za zmínku např. Lidopis obce Křelina, Lidové písně z Jižních Čech nebo Popis hlučínské moravštiny.

Kubínova pozůstalost obsahuje nepřehledné množství poznámek nejen z terénních výzkumů, které jsou však mnohdy nečitelné. Kubín většinu z poznámek a črt pořizoval až v pozdním věku (okolo svých devadesáti let) a jejich rukopis bývá tedy značně roztřesený a zhusta nečitelný.

¹ WAGNER, J.: *Josef Štefan Kubín (1864 - 1965). Literární pozůstalost*. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví, 1968.

V Kubínově fondu jsem překvapivě nenalezla potřebný ilustrativní vzorek jeho poznámek z terénu - jeho stenografických záznamů kladských vyprávění. Řada z nich je nedatována a jak jsem již uvedla, psána naprosto nečitelným rukopisem. Původně jsem měla v úmyslu vytvořit celou jednu kapitolu, která by byla alespoň částečnou odpovědí O. Sirovátkovi,² právě co se týče autentičnosti záznamů kladských povídek.

Fond je v každém případě zpracován uceleně a přehledně až na poslední čtyři kartóny, které do pozůstalosti přibyly po zpracování.

Celek Jaromír Jech byl zpracován v roce 2002 dr. Milošem Sládkem a celý fond je rovněž uložen na pracovišti LA PNP ve Starých Hradech.³

Pro svůj záměr jsem nejvíce využila Jechovu osobní korespondenci. Překvapivé bylo, jak málo vzájemné korespondence s J. Š. Kubínem se ve fondu dochovalo.⁴ Přínosné jsou naopak dopisy kladských Čechů, z nichž některé otiskuji v Příloze a také v příloze na CD a některé z nich interpretuji přímo v textu.

V části rukopisy vlastní byly cenným dokladem o metodologii v praxi Jechovy „zprávy z terénních výzkumů“ v Kladsku. Obsahují cestovní doklady a především podrobně rozvržený předpokládaný plán výzkumu a poté rovněž podrobné zprávy o dosažených výsledcích těchto cest. Této problematice věnuji kapitolu *Jaromír Jech - Metody sběru* a z těchto materiálů vycházím v kapitole o vlastních terénních výzkumech v „Českém koutku“ v Kladsku v letech 2000 – 2004.

Literární pozůstalost je cenná i v dalších ohledech. Zajímavá je korespondence s rumunskými Čechy v Banátu, kam Jech podnikl několik výzkumných cest, nebo oddíl Metelkovské korespondence (oddíl cizí korespondence). Tyto sekce jsem využila jen okrajově, především pro ucelený dojem z Jechovy etnografické práce v terénu, z jeho přístupu k folkloru.

Při zpracování diplomové práce o kladských sběrech jsem byla zřejmě první, kdo podrobně využil osobní fond Jaromíra Jecha.

² Viz kapitola o J. Š. Kubínovi.

³ SLÁDEK, M.: *Jaromír Jech (1918 – 1992). Soupis osobního fondu*. Praha: LA PNP, 2002.

⁴ To samé platí také o fondu *Josef Štefan Kubín*.

Historický přehled o celém kladském území mi umožnili především Kladské sborníky.

První sborník tohoto zaměření vydal Václav Černý v roce 1946.⁵ O tuto edici článků a studií věnovaných Kladsku, jeho sounáležitosti geografické, jazykové, náboženské aj. s českou zemí se postaral Václav Černý (jeho matka pocházela z Velké Čermné). Je to jeden z mála skutečně výrazných poválečných pokusů zejména o politickou osvětu ve věci Kladsko. Na mnoha místech se tu zdůrazňuje nepostradatelnost připojení Kladska ze strategických důvodů „[...] z Kladska je nutno učiniti hraniční hradbu na ochranu vlastního území [...]“.⁶ Nalezneme tu příspěvky ke kladskému nářečí (B. Havránek), k uměleckému místopisu, barokní krajině, náboženskému životu (poutě do Wamberče); najdeme tu ovšem i vzpomínku kladské Češky Sidy Volfové, která se sama pokoušela o etnografický výzkum. Kapitoulou nazvanou pateticky *Zápas o Kladsko*⁷ Václav Černý sborník uzavírá. Sborník však vyšel pozdě, třebaže se v samém závěru sborníku dočteme slov, vyjadřujících přece jen jistou naději.⁸

Kladský sborník, soubor studií kolektivu autorů a zároveň stoupců připojení Kladska k Československu, ke kterému se v poválečné době upínaly nové naděje, končí posmutnělým tónem: „Ve chvíli, kdy toto píši, v červenci 1946, čekají tedy kladští Čechové v dohledů svých domovů a doufají s námi ve spravedlnost, jejíž platný výrok vynese mírová konference Spojených národů.“⁹ Sborník nabízí celkový přehled o historii, duchovní kultuře, o kladském nářečí, kladské literatuře atd.

Kladský sborník z roku 1946 reaguje na všechny snahy o připojení Kladska, tedy i na ty po první světové válce. Osm kladských studií přesahuje dosavadní politicky zúžený pohled na tuto problematiku a nabízí průhledy literární, jazykové, umělecké...

Je namístě porovnat tuto publikaci s dalšími Kladskými sborníky.

⁵ *Kladský sborník*. (ed. Václav Černý) Praha: Družstevní práce, 1946.

⁶ *Kladský sborník* 1946, s. 122.

⁷ ČERNÝ, Václav. Zápas o Kladsko. In *Kladský sborník*. Praha: Družstevní práce, 1946, s. 145 – 156.

⁸ O událostech v roce 1945 viz také kapitola *Poválečné naděje a zklamání 1918 - 1947*.

⁹ *Kladský sborník* 1946, s. 154.

O padesát let později vyšel nový Kladský sborník I. Sborník má přispět k projasnění komplikovaných česko-polských vztahů po druhé světové válce. Obsahuje historické studie o proměnách kladských hranic od dob panování Slavníkovců až po dvacáté století. V tomto prvním novodobém Kladském sborníku je načrtnuta nejprve jakási osnova celého projektu, která bude dále rozvíjena z obou stran, z české i polské univerzity a regionálních odborných pracovišť.

Odkazují především na článek Zdeňka Jiráska K otázce některých českých aktivit pro získání Kladska po roce 1945¹⁰, na článek Lydie Baštecké Několik poznámek k tzv. Kladské kronice¹¹ nebo na Zprávu o činnosti česko-polské Kladské komise od Jaroslava Čápa.¹²

V roce 1998 vyšel Kladský sborník II. (I. díl v roce 1996 V Kruhu) na PedF VŠP v Hradci Králové, pod vedením A. Václavíkové. Obsahuje 20 studií a statí, jmenovitě např. O. Felcmana, L. Hladkého, J. Tůmy, P. Sedláčka, J. Čápa, Z. Filipa, E. Koudelkové a jiných. „Jedná se znovu o soubor vědeckých prací, které svým pojetím odpovídají koncepci grantových projektů Kladsko. Územní, státoprávní, politický, správní a společensko-kulturní vývoj regionu na českomoravském pomezí“.¹³

Tématu této práce se nejvíce blížila krátká studie Evy Koudelkové Lidová vypravěči z kladského „Českého koutku“ v zápisech Josefa Štefana Kubína a Jaromíra Jecha.¹⁴ Tento drobný příspěvek je blízký také mému tématu, jak už vysvítá z jeho názvu. Rozsah čtyř stránek a zřejmě ani záměr studie neumožňuje žádný hlubší vhled do lidového vypravěčství – pouze rekapituluje poznatky obou folkloristů, tak jak jsou sneseny v úvodních či závěrečných pasážích obou folklorních sbírek.

¹⁰JIRÁSEK, Zdeněk. K otázce některých českých aktivit pro získání Kladska po roce 1945. In *Kladský sborník I*. HK: PedF, 1996, s. 120 – 136.

¹¹BAŠTECKÁ, Lydie. Několik poznámek k takzvané Kladské kronice. In *Kladský sborník I*. HK: PedF, 1996, s. 157 – 160.

¹²ČÁP, Jaroslav. Zpráva o činnosti česko-polské Kladské komise. In *Kladský sborník I*. HK: PedF, 1996, s. 179 – 181.

¹³*Kladský sborník II*. Hradec Králové: PedF VŠP, 1998, s. 283 - 284.

¹⁴KOUDELKOVÁ, Eva. Lidová vypravěči z kladského „Českého koutku“ v zápisech J. Š. Kubína a J. Jecha. In *Kladský sborník II*, Hradec Králové: PedF, 1998, s. 257 – 260.

Kladský sborník III. z roku 1999 se z větší části zaměřuje na situaci po obou světových válkách. Jiří Šouša a Jaroslav Šůla se podrobně zabývají vznikem Společnosti (posléze Svazu-) přátel Kladska a jeho osvětovou činností, a to až do konce padesátých let. V článku nenajdeme překvapivě informaci o Jaromíru Jechovi, který se pochopitelně o kladskou otázku zajímal.

Jan Klíma upozorňuje na velice významné období tzv. Výmarské republiky¹⁵ (1919 – 1933) po zhroucení Německé říše v listopadu 1918, kdy se Kladsko ocitlo ve velmi zvláštní mezinárodní situaci. Hlavní problém byl přesto spatřován ve Slezsku¹⁶, kterému se také dostalo historiografické „péče“, zatímco o Kladsku čeští ani polští historici téměř nepsali. Klíma překvapivě uvádí, že „česká historiografie neměla mnoho důvodů se meziválečným vývojem Kladsku zabývat a polská historiografie pečlivě zachytila až příchod polského etnika, tedy dějiny po roce 1945.“¹⁷

Rekapituluje problémy v Německu (epidemie chřipky, celkový chaos a rozklad společnosti), postupné zmírňování českých požadavků na území Kladska (dvě varianty připojení), protičeskou propagandu ve dvacátých letech („Rok Kladska“, 1933), atd. Absurditu toho, jak se kladská otázka nakonec vyvinula, dokládá na příkladu Vitorazska, jehož oprávněnost na připojení byla nesrovnatelně nižší a podobnými argumenty vlastně ani nepodložitelná.

Shrnuje, co všechno vedlo či mohlo vést ke konečnému verdiktu postupimské konference.

¹⁵ Výmarská republika (v čele s prezidentem Hindeburkem) byla pokusem o ryze demokratický – v dějinách Německa první pokus svého druhu – stát. Její existenci ukončila hospodářská krize ve třicátých letech a nástup Hitlera k moci v roce 1933.

¹⁶ VOCHALA, Joža. *Pro nové české Slezsko*. Moravská Ostrava, 1945. V této brožůře jsou obsaženy plány na připojení celého Dolního Slezska tak, aby byla vyplněna široká spára sahající na západě až k Lužici. Ve světle srovnání s tímto smělym plánem se jeví kladská propaganda zcela nevinně.

¹⁷ KLÍMA, J. Kladsko po první světové válce a v období Výmarské republiky (1918 – 1933). In *Kladský sborník III*. HK: VŠP, 1999, s. 115.

V Suplementu Kladského sborníku III. snesla Růžena Hlušičková významné dokumenty ke kladské otázce po druhé světové válce a doprovodila je vlastními studii, např. Kladsko a Československo v letech 1945 – 1947.¹⁸ Je to další pokus informovat veřejnost o dosud nepřehledné situaci kolem plánovaného připojení Kladska po obou světových válkách.

Kladský sborník IV. (2001) doplňuje dosavadní příspěvky ke středověkým dějinám Kladska (např. Martin Šandera, Generální sněm zemí Koruny české v Kladsku roku 1512 nebo Jaroslav Šůla, Boj kladských měst s místní šlechtou o právo vaření piva v XVI. století), Lucie Jarkovská znovu rekapituluje plány na připojení Kladska v prostředí domácího odboje, poválečný vývoj událostí tentokrát studují polští badatelé (např. Krzysztof Koźbial Niemcy, Czesi, Polacy na Zemi Kłodzkiej w XX wieku nebo Piotr Pałys W sprawie sytuacji militarnej w Kotlinie Kłodzkiej w maju i czerwcu 1945 r.)

Zatím poslední vydání Kladského sborníku, v pořadí páté (2003), v první řadě přináší přehled české historické produkce o Kladsku od konce druhé světové války až do přelomu tisíciletí. Další studie jsou věnovány hospodářství, šlechtě, heraldice, lokálním hraničním sporům, sklářství, turistice po roce 1945; polské příspěvky zkoumají odraz kladské otázky v dobovém českém tisku mezi roky 1945 – 1947, hodnotí existenci české školy v Chudobě. V rubrice Materiály najdeme např. edici Popisu Kladského hrabství Bohuslava Balbína od Kateřiny Pastyřkové¹⁹ – tento text Balbín už nestačil před smrtí vydat.

Kladským sborníkům věnuji tolik pozornosti hlavně proto, že je to jediné periodikum (mezinárodní), které se i dnes zabývá kladskou problematikou na vědecké úrovni a které tak přispívá k fungování nově vzniklého Euroregionu Glacensis, který vznikl podepsáním smlouvy v Hradci Králové v roce 1996.

¹⁸ HLUŠIČKOVÁ, Růžena. Kladsko a Československo v letech 1945 – 1947. In *Kladský sborník III., Suplementum*. HK – Wrocław, 1999, s. 5 – 48.

¹⁹ PASTYŘÍKOVÁ, Kateřina. Popis Kladského hrabství Bohuslava Balbína (edice). In *Kladský sborník V*. HK: ÚVH, 2003, s. 259 – 280.

Vědecké zaměření odlišuje novodobé královéhradecké kladské sborníky od prací s kladským zaměřením z dvacátých a posléze čtyřicátých let. Výjimku tvoří snad právě jen Kladský sborník z roku 1946, který je také zaměřen převážně vědecky a nacionálně laděné texty jsou v něm v minimální míře.

Zarážející je, jak málo odborné pozornosti je ve dvacátém století věnováno právě Kladsku. A to i v obou poválečných obdobích, kdy se uvažovalo o připojení Kladska k Čechám. Literaturu, kterou v této práci uvádím, téma připojování Kladska pochopitelně nevyčerpávám, i tak není k dispozici zásadně více titulů. Teprve až královéhradecké sborníky a nejnovější historické studie²⁰ se vypořádávají s tímto nedostatkem.

Informace o historickém vývoji Kladska, o znovunastolení otázky po možnostech změny hranic ve prospěch českého státu po obou světových válkách, které pokaždé vzaly za své, jsem čerpala z dobových materiálů i z nejnovějších studií zabývajících se kladskou problematikou.

Kromě výše uvedených Kladských sborníků, které velice podrobně zpracovávají dějiny Kladska od devátého století až do dnešní doby, a časopisu *Stopami dějin Náchodska*²¹ nebo vlastivědného periodika *Od kladského pomezí*²², jsem vycházela např. z Václava Davídka, *Smutek i naděje české země*²³ (vydala společnost přátel Kladska v roce 1945). Akcent je tu položen opět na zeměpisnou polohu („horopisně jeví se Kladsko jako zmenšenina České země, [...]“²⁴) a na osídlení.

²⁰ Např. KAPLAN, Karel. *Československo v poválečné Evropě*. Praha: Karolinum, 2004, ISBN 80-246-0655-0.

²¹ *Stopami dějin Náchodska*, Sborník Státního okresního archivu Náchod. Roč. 1. Náchod, 1995.

²² *Od kladského pomezí*. Vlastivědný časopis pro politický okres broumovský, náchodský, novoměstský nad Metují a trutnovský, roč. 13, č. 3 - 4. Náchod, 1935 - 1936.

²³ DAVÍDEK, Václav. *Smutek i naděje České země. Společnost přátel Kladska v Praze*. Praha: Svoboda, 1945.

²⁴ DAVÍDEK, Václav. *Kladsko! Smutek i naděje České země*. Praha: Svoboda, 1945, s. 8.

V roce 1946 vydal F. Kulhánek „studijní práci“ *Boj o Kladsko*.²⁵ Obsahuje kapitoly jako *Náš boj o Kladsko; Náchod a kladští Čechové. Český koutek; Význam pohraničního Náchoda. Zemská stezka; Všeobecné dějiny Kladska* aj. Připomíná aktivity „Kladské komise“, především memorandum z roku 1919, které kladští Češi ze strachu nepodepsali; rekapituluje nadějně očekávání připojení Kladska až do roku 1921. Jako i některé další informační brožury vznikající po druhé světové válce, má i tato řadu nedostatků: tezovitost, zdůraznění jen několika historických událostí bez ohledu na širší souvislosti atd. Dokresluje však naléhavost všech poválečných aktivit směřujících k připojení Kladska. Najdeme tu ovšem i kapitolku týkající se kladských písemných památek, ke kterým patří jednak tzv. *Kladská kronika*²⁶ a *Selský otčenáš* – oba texty sebral a později ve svých etnografických studiích uveřejnil J. Š. Kubín, jehož význam ve věci Kladsko hodnotí Kulhánek velmi vysoce.

Historický sborníček *Kladsko v historii českého státu* od autorů Tichý – Vojtíšek – Nohejlová-Prátová z roku 1947²⁷, vydaný Kladským kulturním ústavem (zřízen Svazem přátel Kladska) opět připomíná a apeluje na historickou a kulturní kontinuitu Kladska s celým českým národem. Opět zdůrazňuje strategický a vojenský význam tohoto regionu pro český stát. Také tato publikace vyzdvihuje dílo J. Š. Kubína, který měl „vzkřísit“ český zájem o Kladsko ještě před první světovou válkou.

Ke správnému kritickému nadhledu na tyto poválečné práce mi pomohly jednak královéhradecké *Kladské sborníky* (viz níže), jednak např. práce Čenka M. Kadlece *Hry o hranice* (2001), nebo také v tomto roce vydaná obsáhlá kniha Karla Kaplana *Československo v poválečné Evropě* (2004).

Obsáhlá studie *Hry o hranice*²⁸ se zaměřuje na problematické zvraty v dějinách Kladska, zvláště pak po první světové válce. Kniha obsahuje na straně 243 důležitý srovnávací terminologický aparát kladských toponym, konkrétně část Místopisného náčrtu

²⁵ KULHÁNEK, František. *Boj o Kladsko*. Praha: Práce, 1946.

²⁶ KUBÍN, Josef, Štefan. *Lidová kronika kladská*. Mladá Boleslav: Vyšší reálka c. k., Šestá výroční zpráva, 1910, s. 3 – 25.

²⁷ VINOHRADSKÝ, L. – TICHÝ, J. – VOJTÍŠEK, V. – NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, E.: *Kladsko v historii českého státu*. Praha: Universum, 1947.

²⁸ KADLEC, Čeněk M. *Hry o hranice*. Praha: Fortuna, 2001.

Horního Ponisí – Kladsko (1:75 000), jehož autorem je J. Mašek (1944). Navazuje tak na starší práce Kubínovy (především na České Kladsko)²⁹ a na Kladský sborník (1946). Tato pasáž mj. dokládá proces vznikání některých českých novotvarů.

Kadlec hodnotí negativní úlohu Francie, a to od dob pruského záboru prakticky až po dvacátá léta 20. století. Francie garantovala Prusku držbu jak Dolního Slezska, tak celého Kladska „na věčné časy“ a při rozhodujících versailleských jednání, tedy po sto šedesáti letech podle Kadlece znovu odmítla měnit historické pruské hranice.

Přínosné jsou kapitoly Projekt poválečných korekcí hranic po mírové konferenci, celonárodní účast na přípravě korekcí hranic, nebo Poválečná obnova hranic (Perspektivy obnovy hranic s Polskem), kde zmiňuje především polský teror vůči českému obyvatelstvu v Kladsku, o kterém psal i dobový zahraniční tisk, přesto, uzavírá, „od konce druhé světové války mírové uspořádání dosud postrádáme.“³⁰

Zcela nová monografie Československo v poválečné Evropě od Karla Kaplana (2004)³¹ řadí „kladský problém“ do širokých souvislostí s českým (ovšem i polským) nacionalismem po druhé světové válce. Shrnuje i vývoj nároků na Kladsko, od těch naprosto maximálních (vzešlých kupodivu nejprve od komunistů), přes postupné ubírání až po návrhy odstupu některých území. Velice plasticky vysvětluje nelehkou úlohu československé vlády v čele s prezidentem E. Benešem a také krátkozraké spoléhání se na podporu SSSR. Využila jsem i kapitoly věnované přístupu evropských vlád k československým snahám o připojení Kladska.

Z regionálních periodik jmenujme alespoň sborníky Státního okresního archivu Náchod Stopami dějin Náchodska.³² Ty se kladské problematice sice také věnují, ovšem jak už ostatně z názvu periodika vyplývá, zaměřují se na Kladsko jen okrajově.

²⁹ KUBÍN, Josef Štefan. *České Kladsko*. Praha, 1926.

³⁰ KADLEC 2001, s. 167.

³¹ Např. KAPLAN, Karel. *Československo v poválečné Evropě*. Praha: Karolinum, 2004, ISBN 80-246-0655-0.

³² Srov. Pozn. 20.

Zmiňme alespoň studie Jaroslava Čápa Válečné události na česko-kladském pomezí (1740–1742) nebo Zdeňka Bíla Kladský komitét při ONV v Náchodě v prvním čísle tohoto periodika, které vychází od roku 1995. Dále jsme vzcházeli z třetího a osmého čísla.

Na internetu je zpřístupněn další regionální vlastivědný časopis, vycházející jinak opět v Náchodě, Rodným krajem (od roku 1990). I tady občas najdeme zmínku, někdy přímo studii o „Českém koutku“ v Kladsku, případně o fungování některého dřívějšího či dnešního kladského spolku, ať už to byl Kladský komitét nebo Kladská komise, která byla znovu obnovena v roce 1993 jako česko-polská Kladská komise historiků.

Z bohaté produkce historicko-kartografických publikací Evy Semotanové jsem použila zejména Mapy Čech, Moravy a Slezska³³ v zrcadle staletí a Atlas zemí Koruny české³⁴. Zajímavý je vývoj kartografického zpracování Kladska po roce 1742, které k Českému království už sice nepatřilo, přesto bylo ještě řadu desetiletí do společné mapy zanášeno. Autorka zdůvodňuje tento fakt nákladností dostupných technických prostředků.

V rámci samotného pohádkoslovného studia jsem vycházela předně z etnografické i autorské tvorby Josefa Štefana Kubína, z publikací Jaromíra Jecha, z jeho článků otištěných v padesátých a šedesátých letech v časopise Český lid. Na stránkách našeho nejprestižnějšího etnografického periodika otiskovali své studie na obdobná témata další přední etnografové (především O. Sirovátka), z kterých vycházím v kapitole věnované J. Jechovi. I v obnoveném časopise Český lid (po roce 1989) najdeme články věnované Kladsku, či přímo kladským sběrům Kubínovým (O. Brandtová, která mj. věnovala Kubínově prozaické tvorbě svou diplomovou práci: *Vypravěč Josef Štefan Kubín ve smíchové tradici*³⁵).

³³ SEMOTANOVÁ, Eva. *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí*. Praha: Libri, 2001.

³⁴ SEMOTANOVÁ, Eva. *Atlas zemí Koruny české*. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 2002.

³⁵ BRANDTOVÁ, O.: *Vypravěč Josef Štefan Kubín ve smíchové tradici*. Praha: Univerzita Karlova. Filosofická fakulta. Katedra české literatury, 1994, 94 s. Vedoucí diplomové práce PhDr. Helena Šmahelová, CSc.

K získání základní orientace v problematice folkloru mi posloužila Proppova Morfologie pohádky³⁶, Folklór a folkloristika Leščáka a Sirovátky, Lidová tradice (usp. J. Jech a O. Skalníková), příloha Českého lidu Jazyk, kultura a společnost či Marsyas Karla Čapka.

Proppova monografie Morfologie pohádky mi byla základním průvodcem v otázkách typologie pohádek a v možnostech jejich porovnávání založeném na strukturních analýzách každé látky. Předbíhá o půl století strukturní zaměření badatelů šedesátých let.

Morfologie pohádky je přelomová folkloristická studie dvacátých let. V. J. Propp (1895 – 1970), ruský germanista a folklorista a předchůdce strukturalismu,³⁷ vydal tuto studii už v roce 1928. Ve světě byla objevena až v šedesátých letech, do češtiny byla přeložena v roce 1999 (z tohoto vydání vycházíme i my). Proppův přístup k pohádce (konkrétně ke „kouzelné pohádce“, kterou považuje za nejstarší pohádkový útvar, jenž je přímo odvozen z rituálu prvobytných společností) je novátorský svou propracovaností metodologického přístupu k jinak základním otázkám typu „co je to pohádka?“, „odkud se pohádka bere?“ atd. Podstatná je znalost poetiky neboli struktury (morfologie) lidového podání. K tomu je potřeba právě morfologické analýzy, která je pouze prvním, ale nezbytným krokem k následnému genetickému zkoumání žánru pohádky. Zajímavou pasáž představuje Proppovo pojetí folkloru jako mezinárodního jevu. Na rozdíl od tehdejšího pozitivistického programu shromáždit co největší množství materiálu, přichází Propp s požadavkem zredukovat toto množství syžetů a soustředit se na jejich strukturu. Několikrát v tomto ohledu odkazuje na Jiřího Polívku, „jehož komparativních studií si jinak velice cenil a přikládal jim fundamentální význam pro některé své (pozdější) výzkumy.“³⁸ Tvrdí ale, že Polívkův rozsáhlý soupis všech dostupných variant je ve své šíři stejně nezkoumatelný a na základní otázky nemůže odpovědět.

V kapitole *Transformace kouzelné pohádky* uvádí všechny možné proměny pohádkových motivů, ať už v závislosti na individualitě vypravěče či na vlivu literatury - Propp tvrdí, že vliv literatury psané na pohádku je zanedbatelný (srovnej s kapitolou Polemika J. Š. Kubína s V. Tillem): „Pohádka má takovou schopnost odporu, že se o ni

³⁶ PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky*. Praha: H & H, 1999.

³⁷ O Proppově „pionýrství“ v této oblasti se s uznáním vyjadřuje i R. Jakobson In JAKOBSON, Roman. *Poetická funkce*. Praha: H & H, 1995, s. 100.

³⁸ PROPP 1999, s. 343.

jiné formy rozbíjejí a nejsou s to s pohádkou splynout. Dojde-li přece jen k setkání, pohádka vítězí. Z ostatních literárních žánrů do sebe pohádka včleňuje nejčastěji bylinu a legendu. Podstatně vzácnější jsou substituce materiálem z oblasti románu. Určitou roli tu hraje je román rytířský. Ten však je často sám odvozen z pohádky.³⁹

Do polemiky s J. Polívkou se znovu dostává v kapitole *Historické kořeny kouzelné pohádky*. Opět zdůrazňuje potřebu studovat lidové podání komplexně, to znamená s ohledem na „historickou skutečnost“ – na archaické myšlení prvotních společností, především na jejich rituály.

Bez zajímavosti s ohledem na moje téma není ani Proppovo pojetí smíchu (kap. *Rituální smích ve folkloru*). Zánik narativních žánrů nakonec Propp vysvětluje zánikem společenství v důsledku s vývojem nových forem myšlení a změněné reality každodenního života. Zjednodušíme-li maximálně tuto tezi, můžeme na jejím základě pochopit situaci v „Českém koutku“ v druhé polovině 20. století.

Pro potřeby vlastních terénních výzkumů jsem využila např. Turistického průvodce ČSSR-Jiráskův kraj a Kladsko⁴⁰. Jedná se klasický turistický průvodce, který je však doplněn zajímavými vzpomínkovými pasážemi A. Jiráska a Z. Nejedlého.⁴¹

Polský Słownik geografii turystycznej Sudetów - Góry Stołowe⁴² je v podstatě jediný a skutečně kvalitní průvodce mj. i po „Českém koutku“, doplněný množstvím informací o historických proměnách, postupných změnách názvů vesnic po jednotlivých záborech (např. 1470 Pstruzny, 1574 Strausseney, 1765 Strausseney, 1922 Stausdörfel, 1945 Struzyny, Pstrážna), s uvedením počtu stavení a s porovnáním počtu obyvatelstva po každém sčítání.⁴³ K dokonalé orientaci pak slouží navíc množství ilustrativních fotografií.

³⁹ IBIDEM, s. 143.

⁴⁰ *Turistický průvodce ČSSR*. Praha, 1965.

⁴¹ IBIDEM, s. 177: „Proto také ten, kdo chce postihnout význam Náchodska pro Jiráskovo dílo po stránce národopisné a národnostní, neměl by opomenout jít sem, do těchto kladských vesnic, nejlépe do Stroužného. Stane-li tu u starého bratrského hřbitůvku a zahledí-li se dolů na českou stranu, nemůže neprocítit a nepochopit to zvláštní pouto, jež váže tyto kraje a jejich lidi i přes státní hranice [...]“

⁴² *Słownik geografii turystycznej Tom 13 – Góry Stołowe*. (red. Marek Staffa) Warszawa: PTTK „Kraj“, 2. vydání, doplněné, 1996, s. 194.

⁴³ Z tohoto slovníku vyšli i autoři studie České názvy hraničních vrchů, sídel a vodních toků v Kladsku, Marek ŠEBELA a Jiří FIŠER In *Kladský sborník V*. HK: ÚHV PedF, 2003, s. 355 – 408.

Z monografií o Josefu Štefanu Kubínovi jsem použila především publikace O. Chaloupky, *Vypravěč Josef Štefan Kubín*⁴⁴ a *Josef Štefan Kubín* od Františka Všetičky.⁴⁵ Tyto monografie jsou spíše útlými brožurkami o Kubínově prozaické činnosti, jen zlehka se dotýkají také jeho etnografické vášně. Použila jsem je proto jen velice zřídka a v kapitole o Kubínově životopisu jsem zdůraznila právě onu druhou stránku Kubínových vědeckých zájmů.

Byly to především první tři vydání Kubínových Kladských povídek, opatřených doslovy a poznámkovými aparáty autora, J. Polívky a J. Jecha, ze kterých jsem čerpala. Orientaci v jejich motivické šíři, historicko-společenských souvislostech, jako i genezi jejich konečné podoby, mi umožnil Kubínův zevrubný spis, zpracovaný už počátkem dvacátého století a nazvaný *České Kladsko*.⁴⁶ Poprvé vyšlo *České Kladsko* roku 1919 jako brožura zásluhou Československého cizineckého úřadu v Praze, podruhé v roce 1926 nákladem Národopisné společnosti československé, již jako obsáhlé dílo.⁴⁷

Podobné rysy má i studie *České emigrantské osady v pruském Slezsku*.⁴⁸ Chápala jsem je jen jako další ukázkou Kubínových sběratelských metod, jinak jsem z tohoto lidopisu vycházet nemohla, protože „štrálská“ problematika je pochopitelná z odlišného úhlu pohledu. Štrálsští Čechové se rozhodli emigrovat na základě vlastního náboženského (evangelického) přesvědčení.

*Lidomluva Čechů kladských*⁴⁹ (1913) je významná už tím, jak podrobně zpracovávala kladský dialekt. Takováto studie byla vůbec první svého druhu na našem území. Obsahuje navíc slovník kladského nářečí, který v té době znamenal vedle Bartošova

⁴⁴ CHALOUPKA, O. *Vypravěč Josef Štefan Kubín*. Hradec Králové, 1966.

⁴⁵ VŠETIČKA, František. *Josef Štefan Kubín*. Praha 1986.

⁴⁶ Viz pozn. 27.

⁴⁷ Viz kapitola J. Š. K. – Životopis.

⁴⁸ KUBÍN, Josef Štefan. *České emigrantské osady v pruském Slezsku. Čechové štrálszí*. Praha: Československý ústav zahraniční, 1931.

⁴⁹ KUBÍN, Josef Štefan. *Lidomluva Čechů kladských. (Příspěvek k české dialektologii.)* Praha, 1913. (Rozpravy ČSAV, tř. III., č.37).

a Hruškova slovníku⁵⁰ nejvydatnější dialektologický lexikon vůbec. Byl to Kubínův první lidopis.

Jechova Lidová vyprávění z Kladska⁵¹ jsou věnována „zasloužilému umělci Josefu Štefanu Kubínovi“. V úvodu Jech líčí změny v šíření a tradování folkloru během posledních století, především pak za posledních padesát let od sběrů Kubínových; dále se rozepisuje o práci „současných“ folkloristů a o „zániku klasické lidové prózy“ vůbec.

Ve zvukové příloze na CD vybíráme ukázky ze zajímavého zvukového nosiče Jak se mluvilo v českých vesnicích v cizině⁵² (Autentické zvukové ukázky z českých nářečí), vydaného ze zvukových souborů dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, které byly získány během příprav na vydání Českého jazykového atlasu v roce 1969. Toto CD navazuje na první díl, který se jmenoval Jak se mluví v Čechách a mapuje česká nářečí, které se sice vztahují k území Čech, ale jejich mluvčí žijí na tzv. českých jazykových ostrovech v zahraničí. Vedle ukázek z Střelínska, Žitomirska, Daruvarska a rumunského Banátu jsou na kompaktní disk zařazeny i autentické zvukové nahrávky Jechových vypravěčů z „Českého koutku“ v Kladsku. Všechny tyto komunity si po dlouhou dobu udržely mnoho českých specifíků, především svou rodnou řeč.

⁵⁰ Na Hruškův slovník Kubín navázal zcela transparentně, přesto si v dopise zaslanému Polívkou přečte výtky a zároveň vysvětlení, proč nemůže Akademie vydat jím připravovanou Lidomluvu Čechů kladských. Kubín si pod text dopisu poznamenal: „[...] Moje Lidomluva Kladská, byla původně zpracována na způsob Hruškova Slovníku chodského, který vydala Čes. Akademie, a také se tak choval.“ [LA PNP, osobní fond Josefa Štefana Kubína, kp. Dopis Jiřího Polívky z 11. 11. 1910] Viz Příloha.

⁵¹ JECH, Jaromír. *Lidová vyprávění z Kladska*. Praha: SNKLHU, 1959.

⁵² *Jak se mluvilo v Českých vesnicích v cizině*. (Autentické zvukové českých nářečí) Praha: Academia, 2002.

2. Kladští Češi

„Naproti tomu všechna snaha správná, vojačina, vliv cizí školy i kazatelny [...] po věk údolně působící, dokonaly dílo poroby jinde: Kladští, podle jazyka sice Češi, ztratili již nadobro české vědomí a cítění. Dlouhá doba cizího a cílevědomého panství uhnětla jejich duši i hlavu po prusku.“⁵³

Nejprve se budu alespoň ve stručnosti zabývat výjimečnou geografii Kladska, která se stala jedním z hlavních argumentů snesených v memorandech po první i druhé světové válce.

Potom připomenu hlavní etapy historického vývoje a osídlení Kladska a velmi stručně zmíním především poválečné snahy o připojení Kladska k Československu.

V kapitole se budu dále věnovat specifickým znakům české menšiny v Kladsku, především v „Českém koutku“.⁵⁴ V souvislosti s tím se zamýšlím nad fenoménem kladského vypravěče.

Všechny tyto faktory se výrazným způsobem spolupodílely na dnešním stavu původně ryze českého etnika v „Českém koutku“ v Kladsku. Proto je tu také zmiňuji, třebaže jen na malé ploše.

2.1. Kladsko – historicko-geografický exkurz

„Některé územní požadavky se československé delegaci na mírových jednáních v roce 1919 prosadit nepodařilo, především vrácení Kladska a Lužice a vytvoření spojovacího koridoru. Požadavek připojení Kladska k československému státu se setkal u tehdejší veřejnosti s poměrně značným ohlasem, zejména u české menšiny, dosud žijící na kladském území, ale i mezi vědci, spisovateli a novináři. Znovuzískání Kladska podporoval např. F. X. Šalda nebo A. Jirásek.“⁵⁵

⁵³ KUBÍN 1926, s. 30.

⁵⁴ Odkazuji na kapitolu o kladské povídce, která patří k výrazným rysům kladského folkloru.

⁵⁵ SEMOTANOVÁ 2001.

Toponymum Kladsko (a název řeky Nisy) je vůbec nejstarší český název v tomto regionu, doložený už u Kosmy. Kubín v Českém Kladsku (1926) uvádí, že se český název udržel až do 13. století, kdy se začíná užívat i název německý, Glatz.

Oblast Kłodsko⁵⁶ (Kladsko, Glatzer Land) se nachází v Kladské kotlině, která tvoří výběžek Polské republiky na území Čech. Rozkládá se na ploše 1639,4 km²⁵⁷ jižně od dolnoslezského města Wrocław (Vratislav) mezi Broumovským a Javornickým výběžkem. Kladská kotlina je vklíněna mezi území Čech, Moravy, Horního Slezska a Dolního Slezska.

Oblast Kladska je ze všech stran obklopena přirozenou hranicí, kterou tvoří pohoří České vysočiny (Českého masívu), konkrétně Krkonošsko-jesenické soustavy (Sudetské soustavy), Krkonošské podsoustavy. Z geologického hlediska oblast Kladska skládá z krystalických břidlic (Orlické hory, Králický Sněžník a oblast východně od řeky Nysa Kłodzka – Kladská Nisa), prvohorních struktur (severní a částečně i západní hranice Kladska), druhohorních (pískovcové oblasti na severozápadě a ve středu Kladska) a čtvrtohorních (říční nánosy v centrální části Kladské pánve) sedimentů. Charakteristickými horninami pro Kladský výběžek jsou ruly (prvohorní a starší oblasti), pískovce (druhohorní celky) a písky (čtvrtohorní naplaveniny). Na území Kladska zasahují následující horopisné celky:

- Broumovská vrchovina – severozápadní část Kladska. Pro tuto oblast jsou typické bizarní pískovcové útvary vytvořené selektivním zvětráváním díky působení větru, mrznoucí vody a změn teplot. Mezi takové oblasti na polském území patří Szczeliniec

⁵⁶ Polská toponyma byla většinou vytvářena až po 2. světové válce. Pro jejich vytvoření se v zásadě používaly následující postupy:

1. Vymyšlení zcela nového pojmenování, např. Altheide / Starý Bor – Polanica, Heuscheuer / Hejšovina – Szczeliniec.
2. Přeložení starého německého označení, např. Mittelwalde / Mezilesí – Międzyzlesie, Seitenberg – Stronie.
3. Úpravou německých názvů, např. Landeck – Łądek
4. Úpravou starých českých názvů, např. Levín – Lewin, Kladsko – Kłodsko.

⁵⁷ Kladské hrabství je vklíněno mezi Čechy, Moravu a Slezsko, rozkládá se na rozloze 1636 km² (srovnej ŠEBELA, M. – FIŠER, J. České názvy hraničních vrchů, sídel a vodních toků v Kládsku. In *Kladský sborník* V. 2003.)

(Hejšovina, Heuscheuer)⁵⁸, Bor, Błędne Skały (Bludné skály) nebo Skalne Grzyby (Skalní hříby). Tyto útvary společně s dalšími tvoří Park Narodowy Gór Stołowych (Národní park Stolové hory).

- Orlické hory – ve dvou rovnoběžných hřbetech, Orlické hory a Bystřické hory, tvoří západní a jihozápadní okraj Kladska.
- Králický Sněžník – masív na jižním okraji Kladska, na jehož severním okraji pramení Kladská Nisa. Králický Sněžník ležící na rozhraní Moravy a Kladska se svojí výškou 1423 m n. m.⁵⁹ představuje nejvyšší bod kladského území.
- Rychlebské hory, Bílé hory – leží na východě Kladska a tvoří hranici mezi Kladskem a Horním Slezskem.
- Vartecké hory, Soví hory – na severu
- Kladská kotlina

Významnými body na mapě Kladska jsou horské průsmyky, které představují jediné přirozené propojení Kladské pánve s okolním světem. Jedním z nejdůležitějších je průrva Kladské Nisy mezi vrchy Mühlberk a Varta (Vartecká brána) spojující Kladsko se zbytkem Polska, mezi další významné průsmyky patří Przełęcz Srebrna (Průsmyk Silberberský), Przełęcz Miedzyleska, Przełęcz Polskie Wrota, Przełęcz Kłodzka nebo Przełęcz Gierałowska (Průsmyk Neudecký). Těmito průsmyky prochází také všechny důležité železniční i silniční komunikace – spojnice Kladsko – Náchod, Kladsko – Lichkov nebo Kladsko – Vratislav.

Páteř říční sítě stromovitého typu tvoří Kladská Nisa do níž zleva přitéká Bystrzyca (Bystřice), Dusznica (Dušnická Bystřice) a Ścinawka (Stěnava) a zprava Biała Kłodzka (Bělá). Většina území Kladska patří do úmoří Baltského moře, do něhož jsou vody Kladské Nisy odváděny řekou Odrou. Pouze nejzápadnější část Kladska („Český koutek“) je odvodňována do Labe. Tuto část protékají Čermná, Srbský potok, Brlenka, Bystra a potok Slaný. Všechny tyto vodní toky se na české straně vlévají do Metuje. Také západní svahy Bystřických hor a východní svahy Orlických hor jsou odvodňovány Divokou Orlicí.

⁵⁸ Na Hejšovinu umístil Karel Čapek děj Doktorské pohádky.

⁵⁹ Starší literatura, například *Kladský sborník*, 1946, uvádí nadmořskou výšku 1422 m.

Mezi nejvýznamnější sídla kladského regionu patří Klodsko (Kladsko, Glatz), které leží v centrální části Kladské pánve na březích Kladské Nisy, dále města Nowa Ruda (Nová Ruda, Neurode), Łądek-Zdrój (Landek, Landeck, Bad Landeck)⁶⁰, Bystrzyca Klodzka (Bystrzyca, Kladská Bystřice, Habelschwerdt), Polanica-Zdrój (Starý Bor, Bad Altheide), Duszniki-Zdrój (Dušníky, Bad Reinerz), Kudowa-Zdrój (Chudoba, Bad Kudowa) a Radków (Radkov, Radek, Hrádek, Wünschelburg).

Měli bychom ještě zdůraznit specifickou geografii „Českého koutku“⁶¹. Nahlédneme-li do mapy, nalezneme takřka „zmenšeninu Čech“. Dokonce i povodí Nisy připomíná zrcadlově obrácenou říční síť Vltavy „Český koutek“, území těsně při hranicích s ČR, v sousedství Náchodska, na polské straně pak okolí lázeňského města Kudowa Zdrój, oněch 11 vesnic s českou menšinou, „Der böhmische Winkel“, je zřetelně oddělen od zbytku Kladska a po stránce geografické jasně patří do širšího území české kotliny. „Vstupujeme-li branou náchodskou na půdu Kladska, ani nepozorujeme, že jsme překročili hranice. Lidé mluví tímž jazykem a máme před sebou týž krajinný ráz, ani v nejmenším se nelišící od oblasti, kterou jsme právě opustili.“⁶²

Co se pomístních jmen v Kladsku a speciálně v „Českém koutku“ týče, je třeba tuto problematiku od základu osvětlit. V níže uvedené srovnávací tabulce česko–německo–polských názvů jedenácti kladských vesnic, ve kterých jsme i my prováděli výzkum, představuje první kolonka tradiční německé označení (**Straußeney**), které koexistovalo v případě Koutku s původnějším českým toponymem (**Stroužné / Pstružné**). Jak jsme již výše uvedli, polská jména vznikala až po roce 1945 (**Pstražna**). V poznámkách k tabulce uvádíme ještě jinou německou variantu, ve většině případů vzniklou po roce 1937, po nástupu Hitlera k moci, kdy byly vesnice násilně přejmenovávány, aby z nich zmizela jakákoli slovanská stopa (**Straußdörfel**). Kladští Češi dnes toto označení vnímají jako

⁶⁰ Landek je považován za nejstarší polské lázně.

⁶¹ něm. Böhmischer Winkel, pol. Kątek Czeski

⁶² *Kladský sborník* 1946, s. 97 – 98.

velmi expresivní. Zajímavé je, že tyto varianty tradičních německých názvů najdeme na německých mapách ještě ze šedesátých let.⁶³

Rozhodli jsme se nepoužívat dnešní polská označení, protože se ve své práci zabýváme českým etnikem. Nadto dnešní kladští Češi používají právě česká označení svých vesnic.

Kladský kraj patřil už v 10. století českým Slavníkovcům (tuto první zmínku o Kladsku najdeme u Kosmy), po roce 995 se vlády nad kmeny Charvátů zmocnili Přemyslovci a tím začala éra územních sporů mezi knížaty českými a polskými, které vyřešil až mír v roce 1137, a to ve prospěch Prahy.

Od konce 12. století proudily do oblasti němečtí kolonisti na pozvání Václava I. A později jeho syna Přemysla Otakara II. Z jazykového hlediska je zajímavé, že v této době dostává řada osad a měst jméno po svém zakladateli (Hawelwerde po velmoži krále Václava I., Havlovi z Lemberka; dnešní Kladská Bystřice).⁶⁴

V roce 1241, za vlády Václava I., se Kladsko ubránilo velkému tatarskému nájezdu a dostalo se pod správu českého velmože Havla z Lemberka. Německá kolonizace území vrcholí za Přemysla Otakara II.

Během celé historie bylo Kladsko neustále zastavováno a vzrůstal tu tak všeobecně silný pocit odloučenosti, až 20. 11. 1344 si vymohlo privilegium ukončit další vydělování. To se podařilo s největší pravděpodobností díky Arnoštu z Pardubic, který krátce před tím dosedl na arcibiskupský stolec v Praze. Arnošt z Pardubic znamenal výrazné pojitko mezi Kladskem a Čechy – dodnes se tu připomíná jeho mariánské zjevení v chrámu Nanebevstoupení Panny Marie a je v kraji uctíván jako světec.⁶⁵ Roku 1454 kupuje Kladsko a Minstrbersko český zemský správce Jiří z Poděbrad od Viléma Krušiny z Lichtenburka a v roce 1462 jej už z pozice českého krále povyšuje na suverénní hrabství (ve znaku je korunovaný dvouocasý český lev). V roce 1569 se země vrátila přímo pod správu české koruny a ta na oplátku uznala kladský sněmík. Důležitou skutečností zůstává,

⁶³ viz Příloha na CD.

⁶⁴ VINOHRADSKÝ, L. – TICHÝ, J. – VOJTÍŠEK, V. – NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, E.: *Kladsko v historii českého státu*. Praha: Universum, 1947, s. 14.

⁶⁵ 30. 6. 1364 byl pohřben v kladském farním chrámu. Událost je připomínána řadou legend a lidé na ni dodnes vzpomínají.

že Jiří z Poděbrad vyloučil oba své syny z nástupnictví, a to v dobré víře ve slibné spojenectví s Polskem přenechal místo Jindřichovi polskému princovi Vladislavu Jagellonskému.

Definitivní tečkou za všemi dosavadními spory byla pruská anexe z roku 1742⁶⁶, českým zemským sněmem z donucení zpečetěna dne 16. 7. 1743. Fridrich II. získal Dolní Slezsko, kladské hrabství a většinu hornoslezského území.

Tzv. války slezské, do jisté míry součást „válek o rakouské dědictví“, začaly ve čtyřicátých letech 18. století. Pruský král Fridrich II. vyrazil překvapivě do boje za uchvácení části rakouského dědictví velice mladý. Jeho hlavní plány se týkaly od začátku zabránění Slezska. Jeho armáda byla místními protestanty ve Slezsku přátelsky přivítána. Tím začaly „slezské války“, které trvaly až do roku 1763. Válečné úspěchy druhé „slezské války“ byly potvrzeny 25. prosince 1745 tzv. drážďanským mírem. A 18. října 1748 byl v Cáchách podepsán mír, kterým bylo definitivně potvrzeno odtržení Slezska a Kladska a z Pruska se tak stala světová velmoc.

Samotné obsazování Slezska a Kladska mělo několik fází, ale o tom se tu zmiňovat nechci. Marie Terezie se s nastalou situací nehodlala smířit. Podařilo se jí iniciovat v té době (1. května 1756) naprosto nevídanou evropskou diplomatickou revoluci (s podporou Francie a Ruska). Pruský vpád do Saska v srpnu téhož roku znamenal začátek tzv. sedmileté války. V několika válečných střetech v padesátých letech vyšlo jako vítěz nakonec rakouské vojsko. Obrat nastal po smrti carevny Alžběty Petrovny, kdy z aliance odešla ruská armáda. Habsburkové zůstali opět sami. V následné sedmileté válce dobyl generál Laudon 26. 7. 1760 město Kladsko. V červenci roku 1762 v bitvě u Burkersdorfu zvítězil ale opět Fridrich II a na saském loveckém zámku Hubertsburg byla 15. 2. 1763 podepsána poslední mírová smlouva, která pruský zábor jenom potvrdila. Hubertsburský mír byl uzavřen na základě uznání předchozího statu quo. Tím začalo století prusko-rakouského mocenského dualismu ve střední Evropě.

Po následujících 150 let byl český živel z oblasti zatlačován stále více k jihozápadní polsko-české hranici, kde zůstalo posléze posledních jedenáct českých vsí⁶⁷ a osad, z nichž většina se dochovala do naší doby. Germanizace, které tyto původně české vesnice

⁶⁶ Slezsko a Kladsko (a část severovýchodních Čech) bylo v celém rozsahu obsazeno už 10. dubna 1741, po vítězství pruské armády u Molvice.

⁶⁷ Počet 11 kladských vsí s českým obyvatelstvem literatuře i přímo v etnografických sběrech kolísá. Dále se k nim řadí ještě Malá Čermná, Mokřiny, Machov, Machovské končiny, Čížné aj.

podléhaly, měla několik fází. Rozhodující je rok 1870, kdy tu bylo zlikvidováno české školství, následovala likvidace česky vedených farností.

Kubín pod pojmem „Český koutek“ rozumí tyto vesnice: Slané, Březová, Žakš, Chudoba (s Blažejovem), Velká (Německá) Čermná, Jakubovice, Stroužné (s Bukovinou), Nouzín (s Ostrou Horou). (Např. Levín je už v době Kubínových terénních výzkumů téměř zcela poněmčen.)

Více o historickém vývoji Kladska s důrazem na územně-správní vývoj viz Příloha.

2.1.1. Poválečné naděje a zklamání 1918 – 1947

Při zpracování této kapitoly, která je pro výzkum české menšiny v Kladsku velmi podstatná, jsme vycházeli mj. i z několika brožur a informačních letáčků, které jsou znatelně dobově zabarveny. Z hlediska stylu je to jasná ukázka nacionalisticky a propagandisticky laděného pamfletu. Bylo by užitečné zmapovat problematiku českého nacionalismu po obou světových válkách, právě v souvislosti s plánovanými změnami hranic, ale pro potřeby naší práce zmíníme tento fakt jen okrajově. Zajímavých, často subjektivně laděných formulací se dočteme i v příspěvku Václava Černého v Kladském sborníku, který také uspořádal a vydal na podnět Josefa Kotrlého (za války místopředsedy ČNS⁶⁸).

Václav Černý připomíná snahy inteligence „Jiráskova kraje“ po skončení první světové války. Tato iniciativa vzešla především z řad učitelů a vyvrcholila v sepsání petice, která měla být odeslána do Prahy a pak přímo do Paříže, kde se měla stát pádným argumentem při řešení poválečného uspořádání na Versaillské mírové konferenci. Akce byla údajně podpořena deklarovaným zájmem samotného prezidenta T. G. Masaryka.⁶⁹ Ihned po první světové válce se v Náchodě ustavila Kladská komise, mezi jejíž členy

⁶⁸ *Kladský sborník*, 1946

⁶⁹ viz Masarykovy návštěvy Kladska v roce 1901, 1903. *Kladský sborník*, 1946. V kladské vesnici Stroužné vyrostl v loňském roce na zdejší evangelické faře Kalwince z roku 1872 (č.p. 85) do mramoru tesaný polsko-český pamětní zápis: *V letech 1901 a 1903 navštívil své evangelické souvěrce v obci Stroužné a Bukovina T. G. M., člověk víry, filosof, státník, první prezident ČSR v letech 1918 - 1935. Na památku tehdejších událostí a pro uchování paměti budoucích pokolení, reformovaní evangelíci a přáteli. 11. 9. 2004.*

patřila řada významných osobností, zdaleka ne pouze z Náchodska. Alois Jirásek byl jmenován do funkce jakéhosi konzula kladských zájmů v Praze, F. X. Šalda dokonce doporučoval ozbrojenou výpravu k obsazení „Českého koutku“. Především však Kladská komise vypracovala pod vedením V. Černého (otce editora Kladského sborníku) v roce 1919 memorandum o osudu kladských Čechů (25. května 1919)⁷⁰ a odeslala jej do Prahy. K těmto snahám byl přizván odborník ve věci rozhodně zběhlý, Josef Štefan Kubín. Ferdinand Kaněra, jednatel Místního odboru Československé jednoty v Náchodě mu píše v květnu 1919, opět jménem „Československé jednoty“ v Náchodě, aby se k celé věci připojil a aby se zúčastnil kladské deputace k prezidentu Masarykovi.⁷¹

Otázkou zůstává, kolik toho mohl Kubín ve věci připojení Kladska učinit, kdyby se zmíněné deputace zúčastnil.⁷²

O měsíc později bylo Masarykovi doručeno druhé memorandum (z 19. června 1919), které vzniklo z iniciativy Františka Bílého. Zdůrazňován byl opět význam strategický, vojenský⁷³: Kladsko je už svou geografickou polohou přímo určeno k obraně Čech a celé Československé republiky. „Horopisně jeví se Kladsko jako zmenšenina České země, Čechy v kostce.“⁷⁴

⁷⁰ V Příloze uvádíme dopis (memorandum) zaslaný také Kubínovi některými východočeskými organizacemi (např. Obecním úřadem města Náchod, Hronova, Poličky, Místním odborem Československé jednoty v Náchodě atd.), kterým jej hlavní představitelé těchto organizací informují o svých záměrech „žalovat“ mírové konferenci ve Versailles na současný stav pruského Kladska. V listě se opět rekapituluje úpadek původního českého hrabství po pruské anexi po roce 1742. [LA PNP, osobní fond J. Š. K., kp., dopis z 25. 5. 1919]

⁷¹ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., kp., dopis z 21. 5. 1919] viz Příloha.

⁷² V dopise z května 1919 od Ferdinanda Kaněry se pisatel podivuje nad tím, že Kubín nedostal telegram jako pozvánku na velice zásadní schůzku kladské deputace s Cizineckým svazem na Pražském Hradě před odesláním memoranda náchodských obcí do Paříže: „Deputace očekávána byla...již na nádraží...jelo se na hrad. Tam byli přijati kancléřem Dr. Šámalem, generálem Pellé, Dr. Scheinerem. Generálu Pellému [...] odevzdána memoranda obšírná – sestavená na základě Vašich statistik. Deputace vyslechnuta s velikým zájmem [...]. Zdá se však nyní, že prohráno všechno není [...] jsou to vlastně plody Vašeho neúnavného a nadšeného studia opuštěných Čechů v Kladsku. Přejeme Vám i sobě, aby vše na konec šťastně dopadlo [...]“ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., kp., dopis z 30. 5. 1919].

⁷³ Krzysztof KOŹBIAT shrnuje, že ať už byly tehdy sneseny jakékoli argumenty, etnografické nevyjímaje, zásadní zůstávala otázka strategická. In: Niemcy, Czesi, Polacy na zemi Kłodzkiej w XX wieku. In *Kladský sborník IV.*, HK, 2001.

⁷⁴ DAVÍDEK 1945, s. 7.

Memoranda (týkající se Kladska) neměla žádný reálný dopad (třebaže se tehdy až do roku 1921 stále ještě počítalo s určitými nadějemi na připojení Kladska)⁷⁵, a to mj. také z dalšího podstatného důvodu: petici nepodepsal jediný kladský Čech (!). Němci věděli o českých snahách již od jara 1916 (30. 6. 1917 byly požadavky vyhlášeny oficiálně na říšské radě ve Vídni), a proto začala hned po válce strategická německá protestní kampaň. Kubín připomíná, že v důsledku silné protičeské agitace „není divu, že náš kladský lid, po 150 letech tak úsilovně hnětený do kadlubu matky Germánie, již se nemohl sám nadchnouti pro původní vlast [...] Proto se také nenašel jedináček v Koutku, který by byl podepsal zmíněné memorandum českých obcí, jež bylo v lednu 1919 k podpisům přichystáno. Nesměli! Ba byli do té míry zpracováni, že k domluvám našich svědčili: ‚A dybysme měli šeno vynaložit, trá i spravedliuje kreu cedit, jen dyž vostanem tadyk u Prajska!‘“⁷⁶ Kladští Češi se zalekli možných represálií a sami nepodnikli žádné akce na podporu připojení k nově vzniklé republice.⁷⁷ Právě v té době se loučí s tímto krajem v úvodu ke svému Českému Kladsku J. Š. Kubín velice známými, dojemnými slovy. A dodává, že právě díky v této době tak často hlásanému heslu po sebeurčení národů (i Masaryk zanesl Kladsko do předběžné mapy Evropy už v roce 1916)⁷⁸, byla veřejnost v této otázce do značné míry ukolébána, a tak kromě zmíněných memorand Kladské komise (která vznikla až v roce 1919, kdy už bylo jasné, že je pozdě a kdy byl také požadavek na připojení celého Kladska změněn na návrh na připojení jen okrajové části („Českého koutku“) a několika letáčků, nepodnikla v roce 1918 jiné zásadnější kroky. O připojení Kladska se jednoduše zpočátku vůbec nepochybovalo.

18. ledna 1919 byla v Paříži zahájena mírová konference. 5. února⁷⁹ na ní vystoupil E. Beneš (českou delegaci vedl K. Kramář a dále ji zastupovali E. Beneš – ministr zahraničních věcí a Š. Osuský – sekretář) a předložil Radě deseti československé

⁷⁵ Úpravy státní hranice probíhaly až do roku 1924 (severní hranice Slovenska), viz SEMOTANOVÁ 2001.

⁷⁶ KUBÍN 1926, s. 9.

⁷⁷ V třicátých letech, speciálně po nástupu Hitlera, byl omezen i “malý pohraniční styk”, poněmčeny názvy obcí atd.

⁷⁸ T. G. Masaryk r. 1916 v Londýně vůbec poprvé kartograficky vyjádřil návrh budoucí podoby územního rozsahu Československa. Do mapy Evropy zakreslil historické Čechy, Moravu, České Slezsko, Slovensko (zatím severní část Uherska), Vitorazsko, Valticko, jižní část Kladska [!], část Lužice a Ratibořsko.

⁷⁹ Podle SEMOTANOVÉ 2001 to bylo dne 6. února.

požadavky, tzv. sedm memorand (1. Uznání českých zemí v jejich historických hranicích s některými ratifikacemi proti Německu – část [!] Kladska, část území Horního Slezska – a proti Rakousku – část Moravského pole, Gmünd (České Velenice) a okolí, jižní břeh Dyje a pravý břeh řeky Moravy; 2. Přivtělení Slovenska; 3. Připojení Podkarpatské Rusi; 4. Zřízení koridoru mezi Československem a Jugoslávií; 5. Internacionalizace některých hlavních řek a tratí; 6. Pomoc Lužickým Srbům; 7. Ochrana české menšiny ve Vídni).⁸⁰

V Radě čtyř převládlo nakonec zjednodušené stanovisko neměnit hranice, netrhat žádné území, které nepatřilo osvobozené zemi těsně před válkou...⁸¹

Jakmile začala druhá světová válka, „naděje na spojení s Kladskem rázem ožily. Hlavně na naší, české straně. Kdo věřil navzdor všemu zdání v konečnou porážku Německa, věřil i v úspěch našeho obnoveného nároku na Kladsko.“⁸²

Náchodští se začali připravovat proto již od roku 1941, poučení nezdarem z minula. Přesto konečný verdikt postupimské konference svěřuje nakonec v rámci západního záboru Kladsko do zatímní správy Polákům.

E. Beneš už na začátku druhé světové války vytvářel v exilu nové návrhy budoucích hranic Československa. Zajímavý je Benešův plánovaný ústupek Německu v západních a severních Čechách a ve Slezsku (téměř milion obyvatel německé národnosti). Náhradu viděl v připojení části [!] Kladska podél jeho jihozápadní historické hranice.⁸³ Poválečný politický vývoj podléhal rychlým změnám, proto se zřejmě i neustále měnily Benešovy územní požadavky na Kladsko: ještě v únoru 1945 to byla stále část kladského zemí, na diplomatických jednáních v letech 1945 – 1946 však už bylo požadováno celé Kladsko, a to se právě vzhledem k tehdejší československo-polským vztahům⁸⁴ nepodařilo prosadit.

⁸⁰ srovnej www.libri.cz (Dějiny zemí Koruny české)

⁸¹ Kubín k tomu dodává: „...Ale nejsou dosud známy podrobnosti, proč konference zamítla náš nárok aspoň na kladský Koutek. Pronikly jen soukromé zprávy, že se Amerika a po ní i Anglie postavily proti snaze, trhati od Německa části dávno nabyté...“ KUBÍN 1926, s. 8.

⁸² *Kladský sborník* 1946, s. 150.

⁸³ BRANDES 1993.

⁸⁴ Napjatým zvláště kvůli vleklému česko-polskému sporu o Těšínsko.

„Ve skutečnosti bylo v tu chvíli možno získat pro republiku Kladsko již jen výměnou s Německou říší za nějaký zněmčený kraj českého pohraničí.“⁸⁵

Kladští Češi dodnes vzpomínají na hrůzy polské repatriace, kdy museli často jen s peřinami prchat s celými rodinami (někdy prchala i celá vesnice) přes hranice. Kdo zůstal, nemohl už o rok později (!) navštívit své příbuzné v těsném sousedství. Těsně po válce v „Českém koutku“ žije ještě asi 5000 kladských Čechů, během jednoho roku se jejich počet rapidně snížil a v padesátých letech tu Jech objeví zhruba 500 posledních Čechů.

Ještě v prosinci 1945 je v Praze založen Svaz přátel Kladska (čestným předsedou je zvolen J. Š. Kubín), pověřený osvětou. Byl však svědkem pouze násilného exodu kladských Čechů. Právě v poslední studii Kladského sborníku čteme tato slova Václava Černého: „Ve chvíli, kdy toto píši, v červenci 1946, čekají tedy kladští Čechové v dohledu svých domovů a doufají s námi ve spravedlnost, jejíž platný výrok vynese mírová konference Spojených národů.“⁸⁶

Zajímavé je, že o Kubínovi se v této souvislosti dovídáme právě jen jako o předsedovi Svazu přátel Kladska - v jeho korespondenci a vůbec v celém jeho fondu nenalezneme takřka žádné doklady o jeho jiných aktivitách⁸⁷, mám na mysli především to, že Kubín, který se už v roce 1926 s Kladskem jednou rozloučil, své stanovisko kupodivu nezměnil.⁸⁸ Nepodařilo se mi zjistit, do jaké míry byl Kubín skeptický a do jaké míry již

⁸⁵ *Kladský sborník* 1946, s. 148. Davídek naopak uvádí, že „československé požadavky byly tehdy dokonce tak blahovolné, že Kladsko mělo být získáno za některý výběžek české země.“ [DAVÍDEK 1945].

⁸⁶ *Kladský sborník* 1946, s. 154.

⁸⁷ Najdeme tu jen několik dopisů od lidí, kteří se na něj občas obracejí jako k autoritě ve věci Kladska. Ukázkou zároveň ilustruji mlčení kolem česko-polských poválečných „tahanic“ o Kladsko. „[...] Dovolují si poznamenat, že po válce, když rozvířila zájem veřejnosti otázka kladská a jednalo se o to, zda bude Kladsko připojeno k nám, navštívil jsem Vás tehdy znovu na rozmluvu s Vámi jako s největším znalcem Kladska. Bohužel – článek o tom nevyšel. Mám jej dosud v rukopise a použil jsem nyní část z něho, ale tehdy noviny z nemístné šetrnosti vůči Polákům nesměly psát o této ožehavé otázce. Jsme my to divný národ, který se bojí hlásit o své...“ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., kp., dopis Prokopa Tomana ml. z 10. 11. 1949]

⁸⁸ Před rokem 1926 je tomu jinak: „[...] Odbor Československé jednoty v Náchodě nám sdělil, že se ráčíte zasazovati o zřízení české školky ve Slaném a v Německé Čermé u Chudoby v Kladsku, žádaje přitom, aby i spolek ‚Komenský‘ v Praze ku zřízení těchto školek přispěl [...]“ [IBIDEM, dopis spolku „Komenský“ z 24. 9. 1924]

vyčerpaný (po druhé světové válce mu bylo už více jak 80 let...). I jeho členství ve Svazu přátel Kladska bylo víceméně čestné, výkonným předsedou byl Václav Černý.

Jak jsem zmínili výše, brožury a informační letáčky, plakáty jsou bohaté na emocionálně zabarvená hesla a fráze, schémata map a pláneků, která ale mnohdy neodpovídají realitě, nebo ji přinejmenším účelově poněkud zkreslují. Uvedu jako příklad několik vět z útlého sborníčku PhDr. Václava Davídka.⁸⁹ „Čechové neútočili z Kladska nikdy – na Čechy se z Kladska útočilo vždycky! [...] Kladsko, kraj a lid, očekává příchod spravedlnosti. Doufá, že nyní již nadešla vytoužená chvíle jeho návratu domů, do Čech. Nechce a nemůže žít se svými utlačovateli v německém domě, kde se cítí cizí [...]“

Tady je namístě připomenout Vochalovu brožuru *Pro nové České Slezsko* z r. 1945 s podtitulem „Jak si ilegální pracovníci domácího slezského odboje představovali nové, samosprávné a samostatné České Slezsko v novém Československu.“⁹⁰ Třicetistránková brožura apeluje ve všech svých kapitolách („Obnovujeme samosprávné, nové České Slezsko...“, „České Slezsko jako jednotný národohospodářský celek...“, „České Slezsko, jednotná osvětová oblast...“, „Českému Slezsku nutno vrátit...“ apod.) především na to, „aby lid lašského původu, žijící ve svých krajích celého horního Poodří, kde vytvořil jednotný regionální celek [...] obnovil si opětně samosprávnou a politicko-administrativní zemi pod názvem České Slezsko.“⁹¹ Ve srovnání s kladskými memorandy předloženými v Paříži r. 1919, dalšími informačními letáky Společnosti přátel Kladska (nebo i Kladským sborníkem z roku 1946), nás tento text překvapí svými samozřejmými požadavky, které opravdu nejsou skromné: Slezská národní rada, která oficiálně se svým programem vystoupila 5. května 1945, si pod pojmem „nové České Slezsko“ představovala rozsáhlé území horního Poodří až po Moravskou bránu, které musí sousedit na západě s Lužicí, a spolu s Kladskem tak vznikne nové a strategicky zásadní území Československa: „České Slezsko, složené z Těšínska, Opavska, Hlučínska, 3 politických (to je 6 soudních) okresů moravského Lašska (tzv. širšího Ostravska), dále z Pruského horního Slezska, včetně

⁸⁹ DAVÍDEK 1945, s. 3.

⁹⁰ VOCHALA, J. *Pro nové české Slezsko*. Moravská Ostrava, 1945.

⁹¹ IBIDEM, s. 3.

Kladska a severního Podkrkonoší, má dle našeho plánu tvořit jednotnou zemi, která by územně sousedila se zemí Lužickou, Českou, Moravskou i Slovenskou. Hranice Československa s Polskem má v zásadě jít po toku Odry a Olzy, ačkoli i na pravém břehu těchto řek máme ještě své zájmy národopisné a národohospodářské.⁹² Text je ale porovnatelný např. s prokladskými letáky po r. 1945. 8. června 1945 se ve vládě projednávaly územní požadavky ČSR na Kladsko a Ratibořsko, přičemž nejradikálněji vystupovali komunisté (V. Kopecký), kteří kladli maximální nároky.

⁹² IBIDEM, s. 22.

tabulka 1

český název	lidové označení	německý název	polský název
Slané	Slanej, Slaný	Schlaney ⁹³	Słone
Březová		Brzezowie ⁹⁴	Brzozowie
Velká Čermná	Německá Čermná, Čerma	Tscherbeney ⁹⁵	Czermna
Žakš	Žakec, Žakeš	Sackisch	Zakrze
Chudoba		Kudowa, Bad (Cudowa)	Kudowa Zdrój
Blažejov		Blasewei	Błażejów
Jakubovice		Jacobowitz ⁹⁶	Jakubowice
Stroužné	Stroužnej	Strausseney ⁹⁷	Pstrązna
Bukovina		Bukowine ⁹⁸	Bukovina (Kłodzka)
Nouzín		Nauseney ⁹⁹	Ostra Góra
Ostrá Hora	Vostrá Hora	Scharfenberg ¹⁰⁰	Ostra Góra (část)

2.2. Specifika české menšiny v Kladsku

„A přece obecný život má tu všude ještě ráz nesporně český. Hojně besídky mladých, svěžené hrou na harmoniku, žíví jenom českou písničku, ba i věnečky

⁹³ od roku 1937 Schnellau; 911 obyv. (1939)

⁹⁴ od roku 1921 Birkhagen

⁹⁵ od roku 1937 Grenzek, předtím i Windeck

⁹⁶ od roku 1937 Wachtgrund

⁹⁷ od roku 1937 Straußdörfel

⁹⁸ od roku 1937 Tannhübel, historicky osada u Stroužného

⁹⁹ od roku 1937 Scharfenberg

¹⁰⁰ od roku 1937 název přenesen i na Nouzín

odvedenců (před asentacej) pořádané v Herdenově hostinci, jsou zábavami českými...“¹⁰¹

Kubín věnoval Kladsku několik podrobných studií a zdůrazňuje v nich propojenost tohoto regionu se svým mateřským územím. „Kladsko bylo a trvalo vždy jen pod panstvím českým.“¹⁰²

Když tu J. Š. Kubín započal v roce 1902 svou sběratelskou činnost, našel tu (dle svých precizních poznámek) celkem 5250 „českých duší“.¹⁰³ Zajímavé je, že ještě těsně po druhé světové válce tu žije 5100 česky mluvících obyvatel! Ale už během několika následujících poválečných dnů se většina rozhoduje pro útěk ke svým rodinám na české straně a počet se rapidně snižuje na 1500 obyvatel. Jaromír Jech tu pak v listopadu 1957 našel už jen přibližně 500 česky hovořících obyvatel, dnes tu po podrobném hledání najdeme čtyři kladské Češky!

Specifika české menšiny v „Českém koutku“ v Kladsku jsou výsledkem dlouhotrvající izolace českého etnika. Historický nástin této izolace jsme se alespoň v hrubých rysech snažili nastínit v kapitole věnované historickému vývoji kladského regionu, nyní se na celý problém podíváme z jiného úhlu.

Kubína všude lákalo, jak poznamenává Jaromír Jech, to, čemu hrozil zánik. V „Českém koutku“ našel tradici zachovalou v takové míře, v jaké se už v rámci Království Českého nikde jinde nevyskytovala, neboť na většině území pokračoval od poloviny 19. století naopak proces rozkladný, který byl umocněn především uvolněním společenských vazeb, zrušením roboty aj. Zdejší lid v Kladsku naproti tomu setrval v naprosté izolaci, na které se snad nejradikálněji podepsal rok 1870, kdy byly v celém Kladsku uzavřeny české školy. Tuto skutečnost hodnotí Filoména Hornychová, Jechova vypravěčka, jako „brutální zlom“. V „Českém koutku“ byla zavedena výuka německého jazyka. I dnešní kladští Češi vám budou o této křivdě vyprávět s nepřehlédnutelným povzdechem. V celém „Českém koutku“ zbyly poslední čtyři české kostely: v Březové, v Žakši (levínská filiálka),

¹⁰¹ KUBÍN 1926.

¹⁰² ŠIMÁK, J. V.: *Časopis Českého muzea*. roč. I., 1922.

¹⁰³ V Lidomluvě Čechů kladských poznamenává, jak se počty zdejších Čechů v pracích jednotlivých historiků liší, např. A. V. Šembera uvádí 4758 duší českých v Kladsku, Ottův slovník naučný 10 000, Patschovsky 4000, J. V. Charvát podle dr. Tetznera 5600, Kubín uvádí počet 5250.

farní kostel v německé Čermné a evangelický kostel ve Stroužném, ale ani v nich se už nekázalo česky. Germanizační tlak posílil i všeobecnou pruskou propagandou, která dosáhla svého vrcholu po první světové válce, tedy v době, kdy se v Čechách znovu uvažovalo o připojení Kladska. Cílem této propagandy bylo pochopitelně to, aby memorandum podepsalo co nejmenší procento kladských Čechů. Výsledek je opravdu zarážející. Nepodepsal nikdo.

Tato izolace však měla pro lidovou tradici účinek opačný, než jaký bychom mohli očekávat. Původní jazyk český se uchovával v prostředí rodinném a také díky pevným a úzkým sousedským vztahům v každé vesnici. Lidé se setkávali při každé příležitosti – při práci, při svátcích a slavnostech.

Lidé ztratili schopnost česky číst a psát, tuto dovednost si zachoval jen málokterý, zato si hojně vypravovali. Dodnes tu vzpomínají na své slavné vypravěče, k nimž ještě jako děti chodívali s rodiči na přástky, na posvícení a jedním dechem dodávají, že oni už na ty vyprávěčky nejsou, že už si nic nepamatují, nebo že se jim ani vzpomínat nechce (podobná pochopitelná únava, kterou jsme sledovali i u samotného Kubína po druhé světové válce).

Lidé chodívali k sobě navzájem na „touláčky“¹⁰⁴, kde si vyprávěli leďacos. Byly to povídky různorodé, od místních pověstí přes pohádky o strašidlech (typická jsou v některých vsích vyprávění o hastrmanech, (především ve Slaném)¹⁰⁵ až po humorky, z nichž některé byly peprné natolik, že bylo nutné vykázat ven „bosé lidi“ (děti). V tomto důvěrném společenství se uchovaly pohádky jako součást repertoáru pro dospělé a neztrácely na své oblibě.¹⁰⁶ Postupně do nich pronikaly novelistické prvky, látky se motivicky sblížovaly a docházelo k jejich zkracování. To je jev, který ve dvacátých letech zaznamenává také Propp ve své Morfologii pohádky v souvislosti s celkovým úpadkem

¹⁰⁴ Viz podkapitola věnovaná kladskému vypravěči, případně Filoméně Hornychové nebo samotné touláče.

¹⁰⁵ Dodnes vám právě ve Slaném povědí hned několik verzí hastrmanských příběhů, které se „jistojistotně“ udály u místního rybníčku.

¹⁰⁶ „Dřívejc, eště takle asi před třiceti roky [tj. ve dvacátých letech], to bejvaly pěkný časy u nás ve Stroužnym. Ve dne se dělalo za stavem a soukalo, taky se chodilo do lesa na dříví a na trávu, a jak se bylo večer po večeři, tak se šlo toulat. A nejvic k Machom [...] Přichodili muský toulat, ty vypravovali poudačky, a dřiu jak za starejch času to šechno bylo. Holky chodívaly taky toulat. Pak se taky hrálo na hermoniku a zpívalo se, ty mladý, a starý, ty si halt vypravovali vo tech starostich a vo ušem. Bylo to pěkný časy.“ In JECH 1959, s. 282 - 283.

vypravěčství. Nutno proto znovu připomenout kapitoly předchozí, že totiž i v druhé půli dvacátého století nachází Jaromír Jech stále velice uzavřený, izolovaný okruh vypravěčů a jejich publika, ve kterém se podařilo přežít typickým kladským poudačkám, pohádkám, humorkám i prostým úslovím v téměř nezměněné podobě.

V Českém Kladsku píše Kubín hned v úvodu truchlivá slova: „[...] dnes, kdy zklamala poslední naděje, že by se nám tato pruská haluz mohla kdy obrodit, i sebe skrovnější památka na ni bude nám časem jen vzácnější.“¹⁰⁷

Kubín se ve svém kladském lidopisu (stejně tak provede později i v lidopisu střelínském, podkrkonošském, hlučínském...) zabývá opravdu každou stránkou běžného, každodenního života kladského Čecha.

V jeho etnografických titulech, především v Českém Kladsku, se Kubín zabývá celým kladským folklorem, ať už to jsou zvyky, např. tzv. lítovačky a dynovačky, zasvěceně píše i o náboženském životě vesničanů a především, a to je typické pro každý jeho lidopis, zkoumá kořeny přínos izolace, ve které se jeho vybraná společnost dále vyvíjela, ať už to byla hromadná emigrace Čechů štrálských, nebo nedobrovolná izolace u kladských Čechů.

2.2.1. Touláčky

„Nuže, pojďme také na kladskou touláčku. – Již se kde kam všichni sesedli, hovor se pomalu rozpřádá. Začnou vo kalčovině, vo polskym, z vojinciny, běžné i veselé tlachoty a prašky, přesuzujou se drobné novinky rodinné i místní, co kdo potroubil a dal do echa. Ba, nic se nesmlčí [...] A tak toho natlaskaj, to sám kominik ví. No ale posmějou se u všeho, pochlichtaj, aš sou nědá vod smíchu tuhý[...].“¹⁰⁸

Kubín ještě zažil toto velice intimní společenství kladských vesničanů a s dojetím na něj často vzpomíná. Šibalsky hned také dodává, že na touláčkách se „semlelo“ všechno, a i když se „tetky“ zlobily, že by to „bosí lidé“ slyšet neměli, většinou se na ně rychle zase zapomnělo. Na touláčky přicházely i matky s dítětem jen „v uzlíčku“. „Ovšem i čísla pornografická jsou v oblibě měrou převydatnou, hověce *nehlazené* povaze lidové. Kdo

¹⁰⁷ KUBÍN 1926, s. 3.

¹⁰⁸ IBIDEM, s. 141.

slyšíš, přijmi je s tímto soudným ohledem a shovívavě“, adresuje Kubín všem, kdo by se snad chtěli nad některým vyprávěním pohoršit – možná míní samotného J. Polívku. Ten vysvětluje své váhání, má-li některé povídky do celé sbírky Kladských povídek vůbec zařadit.¹⁰⁹

Kubín se kladským toulačkám nejednou obdivuje. Chápe je nejen jako pravidelná setkávání sousedů, ale upozorňuje také na jejich podstatnou funkci psychologickou. V kladských vesnicích se mluvilo česky jen „mezi svými“, veškerý veřejný, administrativní styk se odbýval, dle nejruznějších nařízení v němčině. Lidé si na toulačkách odpočinuli hlavně duševně. Jiné zábavy v „Českém koutku“ nebylo, lidé neměli ani knihovnu. „Šeno im je, ty řeči, náramně zájemný. Co jinde poskytne kniha, noviny ..., pěvecké besedy i koncerty, vše ve skrovné době nahradí tyto toulačky. Chtivá duše se naplní... Tam se tlumočí nejen denní starosti a zájmy, co se kde šustlo, než ožívá i lidová povídka, vtipná numírka a píseň.“¹¹⁰

2.2.2. Kladština

O Kladském dialektu se lze dozvědět z obsáhlé a zasvěcené Kubínovy studie Lidomluva Čechů kladských.¹¹¹

Další informace jsem čerpala z úvodů i Jechových doslovů k oběma kladským sbírkám z konce padesátých let.

Důležité informace poskytne i Český jazykový atlas.

Vzácná je i ukázka tohoto českého nářečí na CD s názvem Jak se mluvilo v českých vesnicích v cizině, které připravilo k vydání v Akademii dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR v roce 2002. Autentické nahrávky pořízené pro Český jazykový atlas v roce 1969 porovnat s dnešním stavem nářečí není takřka možné, protože okruh

¹⁰⁹ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., kp., dopis z 14. 1. 1909], během týdne Kubín Polívku přesvědčí o nutnosti vydat i „peprné“ humorky : „[...] Co se týče „humorek“, myslím, že bylo nejlépe, kdyby se zařadily tak jak ostatní podle místa a vypravovatele, aniž by se vytýkaly zvláště. Nevzbuzovala by se takto zvláštní pozornost předem, zapadly by mezi vašim ostatním bohatým materiálem a nezavdaly by příčinu k rozhořčenému kázání různých mravokárců [...].“

¹¹⁰ KUBÍN 1958.

mluvčích se do přelomu tisíciletí zúžil na desítku, během posledních čtyř let, během kterých tato diplomová práce vznikala, zaznamenal i tento poslední český jazykový ostrůvek další úbytek. V říjnu 2004 jsem v „Českém koutku“ v Kladsku napočítala poslední čtyři kladské Čechy (!).

Kladský dialekt patřil ke kdysi velmi výrazným českým nářečím. Řadí se k severovýchodočeské jazykové nářeční oblasti, přestože jeho mluvčí žijí již od poloviny 18. století na tzv. českém jazykovém ostrově v dnešním Polsku. Kladština je víc než jiné dialekty unikátní svými mluvčími – jedná se o zvláštní izolát českého obyvatelstva, vyvíjejícího se po dvě století uvnitř Pruska a po druhé světové válce v rámci Polska.

Mezi nejvýraznější znaky kladského nářečí patří záměna hlásky *v* za samohlásku *u* (*prauda, kreu, poudá, zrouna, slauný, ušechno, do usi, dřiu, ...*).

Typický a velmi častý je výskyt bilabiálního *v* [*w*], zvláště v postavení mezi samohláskami (*hlawa*).

Jiný charakteristický výslovnostní rys, který se vyskytuje i v mých zvukových nahrávkách, je přechod hlásky *w* v *j* (*drobečkoj, Vajsnychtoj, na Bukojně, sed'ala na lajci* (na lavici),...)

Mezi další nářeční znaky patří zjednodušení skupiny *dn* na *nn* (*jennou, jennoho, polenne, ...*), příslovce *důle*, přídělník s nepřehlasovaným *a* (*ležal, víd'ali, bolalo, ...*), tendence po vyrovnání tvarů 2. a 6.pádu, přičemž 6.pád přejal funkci 2.pádu (*byla z tejh nejpruunějších vesnicích, kolipak tech hlavouch přeci máš, ...*), jmenné tvary u jmen přivlastňujících rodině (*vona byla z Machova Benešova*).

Kladští Češi hovořili a dodnes hovoří třemi jazyky: česky, polsky a německy. Všichni ti, se kterými jsem se setkala i já, projevovali radost, že si mohou zase jednou popovídat „po česku“.

V příloze na CD uvádím alespoň malou ukázkou vlastních nahrávek kladských Čechů z let 1999 - 2004. Jejich kvalita je bohužel velmi nízká, proto jsem si vypůjčila i několik ukázek z již zmíněného CD vydaného v Akademii v roce 2002, třebaže jsou na něm ukázky ze šedesátých let.

¹¹¹ KUBÍN 1913.

3. Josef Štefan Kubín

3.1. Životopis

„J. Š. Kubín se dožil pohádkových sto jedna let a opravdu, díváme-li se na jeho fotografie ze stáří, připadáme si málem jako v blízkosti divomocného kouzelníka nebo přinejmenším hromovitého dědka-vypravěče, bydlícího v chatrči na kopci a shlížejícího klidně na hemžení světa... Na hlavě má čepičku podobnou hrnci, zpod které mu vyčuhují husté cucky vlasů. Vypoulené oči, štětka brady a velké rty bafající fajfku...”¹¹²

Josef Štefan Kubín se narodil 7. 10. 1864 v Jičíně, zemřel 1. 11. 1965 v Praze. Už tato první věta by mohla navodit kuriózní tón celé kapitoly. Jak jsme již uvedli, jeho věk je pozoruhodný sám o sobě, uvědomíme-li si navíc, jaké století vlastně pokrývá: byl pamětníkem Jana Nerudy i Karla Jaromíra Erbena, ještě za svých fakultních studií se setkával s Jaroslavem Vrchlickým (pod jeho vlivem zkoušel i veršovat ve stylu reflexivní poezie, tyto první veršičky se později objevily ve Vlnách a vlnkách; po Vrchlického překladu Božské komedie přeložil Kubín Píseň o Rollandovi). Narodil se stejného roku jako J. S. Machar a Antonín Sova, zažil válku u Hradce Králové, zrovna tak obě války světové; dožil se dokonce věku kosmického, o kterém již zmíněný Neruda teprve snil...

Do konce první světové války se podepisoval jen svým občanským jménem Josef Kubín. Na počest vzniku společného státu Čechů a Slováků a také proto, aby se odlišil od současného publikujícího jmenovce, přijal přídomek Štefan.

O životě, díle, výzkumných zájmech či o putování po vlastech českých i koutech dávno již ztracených pro český národ můžeme po archivech najít nejednu zajímavost, svědčící o svérázném zjevu obce spisovatelské i rodící se vědecké etnografie, budeme se

¹¹² KUBÍN, Josef Štefan. *Baba nad čerta*. Praha: Baobab, 2001.

však snažit podtrhnout především Kubínovy snahy folkloristické, etnografické, a to v souvislosti s „bojem o Kladsko”.

Kubín byl rozeným sběratelem – téměř v každé publikaci, která se jeho životem nebo dílem nějak zabývá, najdeme spolehlivě jeden a týž Kubínův citát, vzpomínku na kamarádku z dětství, od které slyšel svou první lidovou písničku: „Bylo mi asi osum let, dyž sem poprvé slyšel lidovou písničku. Zpívalo ji děvče ze susedství stejného věku, Emča Bartošová. Poslouchám, poslouchám udiven, a jako že mě to chytne do tenat. To byla jiná řeč než slyšeti všedně, nový svět představ, plný nevystihlého kouzla. Písnička mi vzrušila všechn cit, vzbudila ve mně neznámé dojmy. To děvče znalo eště asi pět šest jiných, všecky sem si na místě zapsal, a to byl můj první zpěvníček. Kochal sem se v něm nevýslovně, a odtud lidová píseň se stala mým dychtěním, sem jejím milencem dodnes.“¹¹³

O rok později si zakoupil Básně J. J. Kollára a pátral po dalších zajímavých autorech a spisech, odebíral časopisy Lumír, Osvětu, Ruch, Zlatou Prahu a Květy. „Pak sme študentíci měli zpěvný svůj kroužek o vagacích, a to už byl náš rejstřík lidových písni hezky bohatý. O písni slovenské sme jej rozhojnili, dyž nás pak alma pojala pod svá křídla.“¹¹⁴ Sběratelství látek lidových uchvátilo Kubína od dětství.

Na Filosofické fakultě UK studoval mj. u prof. Jiřího Polívky, který jej velmi ovlivnil v potřebě hledat z velké části již ztracené kořeny lidové slovesnosti a který jej provázal při tvorbě Povídek kladských (viz dále). J. Polívka se stal poté dlouholetým redaktorem Kubínových etnografických prací. Studiu etnografie, folkloristiky a dialektologie se Kubín věnoval ale spíš soukromě.

Po absolutoriu filosofické fakulty v roce 1891 nastoupil na místo středoškolského profesora v Kutné Hoře, o rok později, v letech 1892 - 1902 pobýval na reálce v Českých Budějovicích, toto místo využíval k častým zajížděnkám do Pošumaví a do Vitorazska, které bylo tehdy celé součástí Dolních Rakous, a to za účelem sběru lidových látek u tamní české menšiny pro plánované vydání folklorní sbírky.

V roce 1902 přesídlil do Jičína, kde začal pracovat na svých nejrozsáhlejších sběrech Podkrkonošských, odtud vyjížděl i do „Českého koutku“ v Kladsku. V Mladé Boleslavi působil od roku 1909. Nakonec se usadil v roce 1912 v Praze, v Truhlářské ulici. O jeho

¹¹³ KUBÍN, J. Š. *Kladské povídky*. Praha: SNKLHU, 1958.

¹¹⁴ CHALOUPEK, O. *Vypravěč Josef Štefan Kubín*. HK, 1966, s. 13.

oblíbeně mezi studenty svědčí četná korespondence¹¹⁵ (v příloze uvádíme alespoň jednu gratulaci J. Š. Kubínovi k jeho stým narozeninám od bývalého studenta z Truhlářské ulice, básníka Vladimíra Holana). Český a francouzský jazyk vyučoval až do roku 1925, kdy odešel do penze. I na tomto poli publikoval řadu cenných materiálů: byla to např. celá série francouzských učebnic, dva francouzské slovníky, vydal také francouzská dramata i antologii francouzské poezie XIX. století; po sedm let vydával populární časopis *Causerie*. Překládal nejen z francouzštiny, ale také ze španělštiny. Současně vydal 19 svazků sbírek lidového vyprávění a pohádek a pracoval rovněž na sběrech materiálů pro zamýšlené dějiny českého divadla; tento projekt musel bohužel kvůli nepřístupnosti vídeňských archivů opustit. Ve dvacátých letech uzavřel svou národopisnou tvorbu¹¹⁶ a právě v této době se proměnil v plodného spisovatele. Zpočátku psal pohádky pro děti, po roce 1939 se věnoval vlastní autorské tvorbě. Debutoval ve svých sedmdesáti sedmi letech! Jednalo se už o rozsáhlejší prózu *Hrozná chvíle*.¹¹⁷ Velkým inspiračním zdrojem mu i tady byly vlastní folkloristické záznamy a studie.

Léta 1903 - 1908 strávil v Kladsku za účelem národopisných studií, výsledkem byla sbírka *Povídky kladské*, jejíž první svazek vyšel poprvé v letech 1908 - 1909 jako příloha *Národopisného věstníku*, druhý svazek – také na pokračování – v letech 1910 - 1914. Při druhém, čtenářském vydání nesla sbírka už dnešní název *Kladské povídky* (*Mladá fronta*, 1948). Následovalo vydání *Lidové kroniky kladské na Mladoboleslavské reálce*¹¹⁸, dále publikoval roku 1913 *Lidomluvu Čechů kladských*, v *Českém čtenáři*¹¹⁹ vyšly v roce 1925 *Kladské písničky*, doprovázené poznámkami Jiřího Horáka.¹²⁰

V roce 1926 vydal konečně *České Kladsko*, které bylo připraveno k vydání už v roce 1909.

¹¹⁵ V literární pozůstalosti Jaromíra Jecha jsme objevili milou vzpomínku Jana Buchara, bývalého žáka J. Š. Kubína, na svého učitele, kterou uvádíme v Příloze. [„Plním s radostí...“ LA PNP, osobní fond Jaromíra Jecha, kp., dopis Jana Buchara z 21. 9. 1988]

¹¹⁶ Za okupace zničil Kubín k vydání již připravený lidopis *Hlučínka* a v souvislosti se sporem s V. Tillem i materiál ke třetímu dílu *Lidových povídek z českého Podkrkonoší*.

¹¹⁷ Za knižní prvotinu lze v určitém pohledu považovat i črtu *Po stopách Svatopluka Čechu* (1926).

¹¹⁸ KUBÍN 1910.

¹¹⁹ „Český čtenář“ – spolek pro vydávání a šíření poučné i krásné četby české, založen roku 1907.

¹²⁰ Uvedené tituly byly již předmětem předchozích poznámek.

Kubín v jeho úvodu poznamenal: „Spis tento je částí díla, jemuž jsem po léta věnoval mnoho úsilí, cílem snahy mé bylo zachovat naší paměti vše, co je ještě obsahem hlavy, srdce a života kladského Čecha: především jeho dialekt, povídku a píseň.“¹²¹

Jednotlivé kapitoly (Přehled dějepisný, Poměry náboženské, Milostná známost, Svatba, Chalpa, Kuchyně, Kladské děti, Oděv, Nemoc, Věk, Na hospodě, Toulačka, Kladština aj.) dokládají Kubínův nevyčerpatelný zájem o všechny oblasti všedního života lidí na zkoumaném území. Kapitoly nejsou jen drobnými sondami či naopak zevrubným výčtem pečlivě zaznamenaných faktů, jsou naopak dokladem autorova hlubokého poznání každodenního života tohoto „Koutku“, výsledkem pozorného, poctivého a osobně laděného mnohaletého zkoumání. Čtenáře zaujme text i po jazykové stránce – už tady se Kubín stylizoval do postavy kladského vypravěče. Hned v úvodu předznamenal svůj skeptický postoj k možnosti návratu kladského území Československé republiky. „Z obou knih je zřejmé, že Kubín znal štrálské okolí a zejména „Český koutek“ velmi dokonale. Obě studie svědčí o autorově důvěrném styku s obyvatelstvem; Kubín věděl o každém kladském a štrálském našinci, pamatoval si, odkud pochází, jaký má věk a jaké povolání. Znal je tak, jak dobrý spisovatel zná postavy svého románu. Život pruských Čechů líčil přitom bez naivnosti a zjednodušování; jinak ani nechtěl a nedovedl, neboť jeho pohled byl prost romantických retuší a neupřímné pruderie.“¹²²

O rok dříve vyšel výbor Kladské písničky (Kubínovi se na podnět „Českého pracovního výboru pro lidovou píseň v Čechách“¹²³ podařilo při sběrech v jižních a západních Čechách, v Roudnicku, Polabí, na Boleslavsku, Hořicku, Chlumecku, Vysokomýtsku, Jičínsku, Náchodsku, Podkrkonoší a Kladsku zapsat celkem 2278 písní, které jsou dnes jako rukopisná sbírka uloženy v Etnologickém ústavu AV. Pozoruhodné je, že obsáhlá sbírka K. J. Erbena čítá jen o 10 písní více! Musíme vzít navíc v potaz skutečnost, že Kubín měl práci ztíženou například už jen celkovými historickými a společenskými proměnami regionu za poslední století.

¹²¹ KUBÍN 1926, s. 8.

¹²² VŠETIČKA, František. *Josef Štefan Kubín*. Praha, 1986, s. 24.

¹²³ Otakar Hostinský, ředitel Českého pracovního výboru Pro českou píseň v Čechách, se k vydání Kladských písniček vyjádřil v dopise Kubínovi takto: „[...] Co se týká Kladských písní, rozhodli jsme se, že je do sbírky přijmeme přesto, že nasbírány jsou za hranicemi Čech, pro jejichž území je výbor náš ustanoven. Vždyť etnograficky patří písně ty k Čechám.“ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., kp., dopis z 23. 7. 1907]

Tento úctyhodný materiál využil později při sepisování svých Jivínských rapsodií, např. v Srdci v bouři najdeme v každém čísle alespoň jednu písničku.

Kde má Kubínova soustavná sběratelská činnost své vlastní počátky? „Roku 1901 sem pojal náhlý úmysl poznat řeč a duchovní kulturu Čechů v našem sousedství na cizím území – Velenice, Kladsko [...]. Pracoval sem tam mnoho let a vyčerpал všechnu kulturu duchovní. Zejména lidové povídky kladské vzbudily veliký ohlas odborného světa pro jejich bohatství látek a sytou mluvu lidovou. Proto sem se odhodlal stejné dílo načítí i v rodném Podkrkonoší [...].“¹²⁴

V Kladsku (jako ostatně i v jiných oblastech) studoval lidové zvyky, sociální strukturu i psychologii zdejších izolovaných Čechů. Po 150 let si tu totiž dokázali uchovat svou rodnou řeč i přes obrovské germanizační tlaky.¹²⁵

Následovaly cesty ke štrálským Čechům (1926 - 1927), emigrantům hlásícím se k církvi bratrské reformované, žijícím v okolí města Střelína v pruském Slezsku.

Po první světové válce Kubín zamířil do Hlučínska (1928 - 1937). Lidopis Hlučínska se však dochoval jen v rukopise, Kubín sám několikrát vzpomíná, jaké všechny události překazily jeho knižní vydání.

Poznamenali jsme již, že vlastní autorské činnosti se J. Š. Kubín začal věnovat až po etapě sběratelské. Tato vášeň, díky které nám zůstal živě zachován alespoň zlomek „kladské halůzky“, vrostla do celého Kubínova díla - ani jeho prózy nejsou prosty lidové mluvy, humorek, ostrovtipu a všech výrazných charakteristik jeho lidových baječů. Právě tento přístup si získal nevšední a mnohaletou oblibu u čtenářů všech věkových kategorií, o čemž svědčí četná čtenářská korespondence.

Uvedme namátkou nejznámější díla autorská: knihy povídek Kudrlinky, Hrozná chvíle, Bouře nad hlavou jsou určena spíše pro dospělé, patří do okruhu tzv. rapsodií. Pohádkové knihy pro děti jsou klasickými adaptacemi folklorního podání. Patří sem např. Zlatodol (čtyřsvazkový soubor pohádek).

Uspořádal a vydal Národní pohádky B. Němcové (1926).

¹²⁴ KUBÍN 1958, s. 9.

¹²⁵ Viz dále, kapitola Specifika české menšiny v Kladsku.

Kubínovo dílo bylo vysoce ceněno už za jeho života. Stal se mj. členem Královské české společnosti nauk (1934), mimořádným členem čtvrté třídy České akademie věd a umění (1946), čestným členem Národopisné společnosti ČSAV (1958), čestným členem International Society for Folk-Narrative Research (1962).

Při příležitosti výročí stých narozenin, ještě za plného zdraví, byl jmenován národním umělcem.

Přispíval do velkého počtu časopisů odborných, kulturních, regionálních, i do deníků: Věstník českých profesorů, Budivoj (České Budějovice), Das Magazin für die Literatur des In- und Auslandes (Lipsko), Česká Thalia, Jihočeské listy (České Budějovice), Květy Krakonošovy (Jičín), Národopisný věstník československý, Československá etnografie, Malý čtenář, Venkov, Český lid, Listy filologické, Čas, Panoráma, Nový život, Literární noviny, Náš domov (Opava), Sborník Muzejního spolku v Jičíně, Od kladského pomezí (Náchod), Host do domu, Rudé právo aj. Psal pod pseudonymy Josef Jič, Zorav, Kbn.

3.2. J. Š. Kubín – mezník české etnografie

Studium národopisu u Jiřího Polívky přesvědčilo J. Š. Kubína o potřebě hledat „zapadlé“ vypravěče lidových pohádek, povídek a písní a neztratit tak navždy spojnici mezi minulostí a budoucností. Ve své metodě se radikálně odlišuje od metod dřívějších, které ještě nesou patrný vliv J. J. Rousseaua (teze o původní čistotě a dokonalé přirozenosti lidu, stejně jako teorie bratří Grimmů o původních pohanských mytologiích, které stojí v pozadí všech současných pohádek, vyprávění, pořekadel, mudrosloví atd.).¹²⁶

Přínos Kubína – metodologa ke sběratelství můžeme ocenit v několika zásadních bodech: především svou hlavní pozornost zaměřil na konkrétního člověka, na jeho sociální kontext, jazykový projev a způsob života vůbec, přičemž se nejedná o dichotomii, o separované zkoumání jednotlivých jevů, ale o komplexní a neoddělenou analýzu celého pozadí vypravěčství. Proto Kubín členil své sbírky dokumentující lidové vypravěčství

¹²⁶ Srovnej NOVÁK, Bohumil: *Autor lidových baječů Josef Štefan Kubín*. In [LA PNP, osobní fond J. Š. Kubína, práce etnografické a jazykové, ediční. Neotiskěno, rkp.]

podle místa a podle vypravěče, proto neváhal uvést i více variant téže pohádky, povídky či humorky.¹²⁷

Pokusil se zpřístupnit současnému čtenáři nikoli pouze genezi konečné podoby vyprávění (už to samo o sobě je pochopitelně velmi cenné), nýbrž usiloval spíše o to odhalit všechny okolnosti, které mají na konkrétní výtvor rozhodující vliv a které jej činí neopakovatelným navzdory existujícím variantám. Vztah, který existuje mezi výtvozem a jeho lidovým tlumočnickem, „lidovým baječem“, který jej svérázně vždy znovu a znovu vytváří ve své fantazii, je tím hlavním, co Kubín ve svých studiích zdůrazňoval. Kubín neodděloval výtvor od vypravěče, cenil si každé varianty, každá totiž vznikla za jiné situace, která více či méně výrazně ovlivnila výsledný syžet.¹²⁸

Kubín chápal folklor jako autentickou výpověď v určitém čase a prostoru, ovlivněnou dlouholetou tradicí, která se přenášela bez výraznějších změn z pokolení na pokolení a která tudíž nepotřebovala vnějších zásahů, sběratelových úprav a jakýchkoli jiných zásahů do textu. Kubín a jeho nejbližší spolupracovníci se postarali „pouze“ o zevrubný poznámkový aparát. A právě v tomto směru mají všechny jeho etnografické publikace svůj velký význam. Se svými zasvěcenými pasportizačními údaji o každém z informátorů, doplněnými komplexně pojatými studii o daném „úkráj“, lidovém zvykosloví a slovníkem, podal Kubín nakonec ucelený obraz života zkoumaného etnika, takže případní jeho následovníci mohou plynule navázat na hotově zpracovaný výzkum a věnovat se dále čistě jen vlastním studiím.

Ten největší obrat však spočívá nejen v důsledném zachování epického jádra příběhu, ale zejména v poctivém zachování konkrétní podoby jazyka v jeho přirozeném prostředí. A právě v tom byl přístup J. Š. Kubína novátorský.

V tomto světle pak ztrácí na významu kritické poznámky předních badatelů (v čele s V. Tillem), hodnotících kladské látky jako opisy nebo přinejmenším produkty závislé na vlastní dřívější čtenářské zkušenosti vypravěčů. Na půdě časopisu *Slavie* se rozpoutal téměř souboj V. Tilleho, J. Š. Kubína a J. Polívky, kterému bychom měli alespoň v té míře, v jaké je to podstatné pro naše téma, také věnovat pozornost.

¹²⁷ Viz dále, kapitola Kladské sběry.

¹²⁸ To jsem se snažila doložit v kapitole věnované kladské povídce.

3.2.1. Polemika J. Š. Kubína s V. Tillem

Kladské povídky nebyly přijaty celou odbornou veřejností. Notné výhrady k nim měl především Václav Tille¹²⁹ (a nejen k nim – na jeho soustavnou kritiku reagoval Kubín spálením posledního dílu svých Lidových povídek z Podkrkonoší. Tato podkrkonošská sbírka nezaznamenala kupodivu žádný čtenářský ohlas - Kubín to dává za vinu akademickému, nečtenářskému vydání.¹³⁰ Už v roce 1914 píše Tille v Národopisném věstníku studie o hodnotě českých sbírek: „Mimoto čím dál víc se projevovala závislost českých povídek vyprávěných na povídkách tištěných, zkoumáním sbírek mizela důvěra v způsob sbírání a konečně jsem ztratil nadobro víru ve zvláštní pohádkový svět vytvořený ‚lidem‘. Nabyl jsem přesvědčení, že látky ústního podání jsou původu knižního a velmi různorodé. Jen útvar, v kterém vypravěči látku podávají, má svoji hodnotu, buď osobitostí vypravěče, neb vlivem několikerého přenášení v té vyprávěné podobě.“¹³¹

Tille tak ovšem přehodnotil i své dílo, svůj starý rukopis zničil a pokusil se o „kritický rozbor materiálu“. Z této pozice pak kritizoval (byť nepřímou) i J. Polívku: „Výběr látek ze všeho toho, co sbírky obsahují, není udělán podle nějaké soustavy. Staré dělení na ‚pohádky‘, ‚pověsti‘ a tak dále je právě tak zbytečné, jako rozeznávání pohádek mytických, legend, satir apod. Řídil jsem výběr jen praktickými ohledy...“

Tille má v závěru své sbírky abecední soupis, který obsahuje tyto oddíly: „abecední seznam lidových pohádek podle hesel“; „rozbor sbírek, ze kterých jsou povídky vybrány“; „ocenění jich“; „výčet textů pro abecední soupis neužitých“; „abecední seznam všech hesel

¹²⁹ Václav TILLE (1867 - 1937), český historik, divadelní a filmový teoretik a kritik, profesor srovnávacích dějin literatury, sběratel a teoretik lidové slovesnosti. V předmluvě k Soupisu českých pohádek píše toto: „Dohodli jsme se kdysi s prof. Polívkou, že učiníme soupis českých pohádek. Prof. Polívka si vybral pohádky slovenské a vydal jich již dva svazky v Turčianském Sv. Martine“ *In TILLE, Václav. Soupis českých pohádek I. – II. Praha, 1937.* Tille srovnával pohádkové sběry Kuldovy z Valašska s látkami cizího lidového podání. Roku 1888 přijal doporučení Fr. Bartoše a sám se rozjel na Moravu do Valašska. Tady se začal zajímat o to, jak umělá literatura zpětně ovlivňuje folklor. Jeho příští studie zjišťovaly vliv beletrie na vznik lidových pohádek a pověstí a staly se předmětem kritiky namířené právě proti J. Š. Kubínovi.

¹³⁰ Svůj podíl má na tom ovšem i celková úprava sbírky, použitá grafika atd. Protože na první pohled byla „nečtenářská“ i první edice Povídek kladských, která se naproti tomu ujala mezi širokou veřejností ihned.

¹³¹ In: *Slavie*, IV, 1926, s. 100.

z obou částí s hojnými odkazy různých hesel“. Výsledkem je tedy maximální nepřehlednost – tento soupis jako by předpokládal znalost všech pohádek podle názvů, protože jinak v něm vyhledávat nelze. Na rozdíl od Kubína (a Polívky), kritizovaného za neodbornost, postrádá tato jinak obsáhlá sbírka přehlednější členění po krajích, po oblastech nebo alespoň po vypravěčích – tuto cestu užil právě Kubín a zdá se být řazením nejpřehlednějším. V tomto ohledu můžeme sledovat patrné vedení J. Polívky.¹³²

Tille hodnotil první vydání Lidových povídek z českého Podkrkonoší kladně – v roce 1926 v časopise *Venkov*, o tři roky později je naopak odmítá v časopise *Slavie*.¹³³ Tato studie je známá především tím, že Tille v ní několikrát zdůraznil velkou závislost Kubínových vypravěčů na knižní předloze, a Kubínovu dlouholetou práci a její přínos tak zlehčil. V. Tille byl však hlavně teoretik, pomineme-li vlastní několikadenní terénní výzkum na Valašsku (vzniklý soubor sběrů doprovodil vlastním látkoslovným komentářem, pasportizační údaje o informátorech jsou ale příliš stručné a neosobní), své vědecké poznatky stavěl na zcela jiné zkušenosti.

Jedním z hlavních rozdílů mezi oběma etnografy byl už samotný přístup ke sběratelství. Zatímco Kubín si „svoje úkrají“ prozkoumal dopodrobna ze všech stran, šil se s místními vypravěči a často se sem i po několik let vracel, aby doplnil své předchozí výzkumy o nová fakta¹³⁴, Tille podnikl jen jediný, několikadenní terénní výzkum a jinak se věnoval hlavně teoretickému bádání, srovnávacím metodám apod.

¹³² Jiří POLÍVKA v korespondenci s J. Š. Kubínem doporučuje: „Vaše báchorky Kladské jsou velmi zajímavým příspěvkem i lidovým [...], prosil bych Vás jen, abyste přepracoval úvod, sdělil v něm něco o Češích kladských vůbec, něco o Vašich spravovatelích, o jich zaměstnání, byl-li kdy mimo rodnou obci a jak, o jejich vzdělání, o vypravování pohádek vůbec, snad také všeobecné poznámky o formálním rázu těchto pohádek. Bibliografické odkazy přičiním k jednotlivým číslům již sám [...]. Ochotně otisknu Vaši sbírku Kladských pohádek, ale dovolíte, abych k nim připojil kriticko-bibliografické poznámky, jak jsem to učinil např. k Tillovým slovenským pohádkám v posledním čísle věstníku. Hledím vždy, aby materiál lidovědný byl dle možnosti opatřen náležitým aparátem vědeckým. Jazykem i látkou jsou pohádky sepsané Vámi zajímavé [...]” [LA PNP Praha (pracoviště Staré Hrady), osobní fond J. Š. Kubína, kp., dopisy z 4. 10. a 20. 10. 1907]

¹³³ *Slavie* 4, 1926, s. 99 - 120 a 294 - 313.

¹³⁴ Ve výboru *Na vaši radost* Kubín vypravuje: „Z Jičína místo do Velenic jsem začal jezdit od roku 1902 na Kladsko. No Kladsko je maličký okruh, takzvaný Český koutek, který jsem zpracoval. Dokud jsem nebyl do posledního bodu hotov se vším, od á do zet, pořád jsem tam jezdil. Po sedm let. Každé prázdniny. Třeba vánoční taky, ale hlavně velké prázdniny. Ovšem poprvé jsem tam byl na podzim, šest neděl nejmíň. Pak třeba jedny prázdniny měsíc celý, jindy celé dva měsíce. Jeden rok jsem měl dovolenou...na písňě,

V dopise zaslaném 11. 11. 1925 se Tille omlouvá: „Velectěný pane, vrátil jsem se teprv dnes z Itálie – promiňte, že jsem tedy nemohl dřív odpovědět. Vyjel bych si s Vámi velice rád, poslechnout některého z Vašich vypravěčů, prominete však, že to nemohu učinit v nejbližší době: mám tolik věcí vyřizovat po víc jak půlletní nepřítomnosti v Praze, že opravdu počítám hodiny. Jakmile se však trochu uvolním, vyjedu si velmi rád a budeme mít příležitost pohovořit si o thematu, jež nás oba tak živě zajímá. Jsem cele Váš [...]“ Kubín si na okraj připsal: „Ani na trojí mou pozvánku nevyhověl.“

Jeho význam pro srovnávací dějiny literatury je nesporný, porovnáme-li však preciznost sběrů či úroveň výsledného uspořádání Soupisu českých pohádek¹³⁵ s lidovými sběry z Podkrkonoší nebo Kladska, rozdílly jsou markantní: Kubín sbíral nejen pro účely čistě vědecké, své sbírky zamýšlel vydat i pro běžného čtenáře – laika, který se v nich měl snadno orientovat; povídky jsou v nich uspořádány podle místa (jednotlivých vesnic) a vždy jmenovitě připsány konkrétnímu vypravěči. Naproti tomu Tille zvolil nepřehledný abecední seznam .

Kubín byl však nařčen i z neautentičnosti látek, které zapisoval z „úst lidu“. „Tille snižuje jeho předpoklad, že *lid* je bezděčným nositelem dávných zbytků národní lidové kultury“¹³⁶

Bez zajímavosti není rovněž Tilleův pohled na Kubínovy vypravěče a jejich svérázné hodnocení: „Číselně vede Anna Kulíčková, stařena z jičínského chudobince, jejíž způsob vyprávění Kubín chválí. Sedm jejích povídek pochází cele neb částečně ze sbírky Němcové, osm ze sbírky Radostova, povídka O putující mrtvole (č. 61) je odnož čísla 123 ze Zrcadla pošetilosti a číslo 64, Soud o uvařená vejce, nápadně se shoduje s číslem 7 u B. Václavka (1898), takže lze předpokládat společný pramen. Zbývá sice ještě dost čísel, jejichž přímý pramen neznáme, jež však přesto plní podezření. Kulíčková jinak vypravuje romantické i humoristické látky schválně hrubě, i lascivně, má i řadu žertů. V romantických povídkách jsou u ní nápadny individuální zvláštnosti.“¹³⁷

pohádky a na celou tu kulturu kladských Čechů. Ten rok jsem se v Českém koutku zdržel vždycky dlouho. Ale ono se toho i za vakace sejde takové množství materiálu, že by jeden neřek.” In KUBÍN, Josef Štefan. *Na vaši radost*. HK: Kruh, 1985, s. 336.

¹³⁵ TILLE 1937

¹³⁶ IBIDEM, s. 547.

¹³⁷ IBIDEM, s. 547 – 548.

Zejména tyto zjednodušující a povrchní soudy se Kubína dotkly nejvíce, neboť si svých vypravěčů cenil především jako lidí, až na druhém místě teprve jako informátorů.

Tille napadá Kubína i v problematice vhodnosti zapisování žertů a anekdot, z údajného nesmyslně častého opakování všelijakých „drobností“ o strašidlech, o duších, hastrmanech, světýlkách, divých ženách atd. Ani tady si nejsme zcela jisti záměrem jeho kritiky: Kubín pochopitelně nepublikoval všechny své zápisy, jejich počet naopak výrazně zredukoval a usiloval hlavně o objektivní podání tradovaných látek, jejich frekvence a míst výskytu.

Tille shrnuje: „I když sběratel svými sbírkami nedosáhl toho, čeho dopřál, mají přece cenu pro studium tím, že to, co bývalo v různých úpravách považováno za národní, bezděčně lidem ústně dochovanou prastarou tradicí, nejsou než ozvěny tisků z nedávné doby.“ Jedním dechem dodává: „Polívkovy poznámky řadí se k nejlepším pracím toho druhu v cizině.“¹³⁸

V narážkách na nepůvodnost tradovaných a sběratelem zapisovaných látek však Tille zcela opominul Kubínův hlavní záměr, totiž zaznamenat nejen tradici předků, ale více než to tradici živou, tradovanou přímo před očima sběratele, dále dotvářenou a vlastně opět nově vznikající. Nemá tedy smysl kritizovat Kubína za práci s takovým typem zdrojů. Tille však ze svého stanoviska, ze kterého se vyslovoval proti údajnému epigonství a kopírování předlohy, neustoupil.

Jaká byla reakce J. Polívky? Na výtky profesora Tilleho nabídl Polívka vysvětlení stanoviska své práce komentátorské a ediční, opravil a zesměšnil teze prof. Tilleho o veškeré příbuznosti látek a dodal, že nalézt jeden jediný společný pramen je nadlidské úsilí. Především však radikálně zavrhl sebejisté kritikovo tvrzení o kopírování tištěné verze pohádek do ústní lidové slovesnosti („mnohem nesnadněji lze určitě tvrdit, že ústní podání vzešlo z jisté předlohy tištěné...“¹³⁹).

Kubín k tomu dodal: „...odmítl jsem vypravěče, nutící se do mluvy knižní, ač i jejich čísla byla zajímavá...“¹⁴⁰ Tato Kubínovy poznámka je velmi důležitá. Zde ji uvádím jako reakci na Tilleovy výtky k neautentičnosti Kubínových zápisů lidových vyprávění, později

¹³⁸ Tille, 1937, s. 560.

¹³⁹ *Slavie*, IV, 1926, s. 572

¹⁴⁰ IBIDEM

se k ní ještě vrátím, až bude řeč o Oldřichu Sirovátkovi a o jeho tezi (v korespondenci zasláné Jaromíru Jechovi), ne nepodobné výroku V. Tilleho.

Důležitý argument viděl Kubín v jednoduché skutečnosti, že kladský vypravěč jednoduše literární předlohy neměl, a ten, u kterého by se přece jen po generace uchoval nějaký český tisk, na něj neměl čas. Je troufalé se proto domnívat, že vypravěči jen převyprávěli pohádky, které si dříve přečetli: „Můj otec nikdy nečetl – až na udanou výjimku, [...] a tedy také neznal ani jedné pohádkové sbírky. Totéž platí o jeho matce měrou ještě vrchovatější (chudičká chaloupka v Podhradí) [...]. Mohl ovšem i z vojny něco získati, pobyl v letech padesátých minulého století v Mohuči, Uhrách, Sedmihradech. Ale to sotva byla čísla z Němcové, z Radostova [...] Ba kdyby ta knížka byla jen tak lehkou zdrojem pohádkářů, stál by z těch, koho vskutku čtli, anebo čtou, aspoň jeden za každým rohem [...] Není lidovému člověku tak lehké, přečíst a povídat.”¹⁴¹

Kubín, stejně jako B. M. Kulda ovšem neupravoval to, co zapsal, nezbavoval zápisy jejich autenticity, naopak ji věrně dokumentuje a zajímá se vždy na prvním místě o vypravěče (hovoří o tzv. mluvní psychologii ve vypravěčově podání), poskytuje o nich důležité údaje sloužící jako výborný pasportizační materiál; podává tak dílo vědecké a soustavné, zároveň však otevřené pro možnosti dalšího výzkumu.

Augustin Seifert píše v jednom kubínovském článku o přijetí Kubínových sbírek lidových podání: „Neméně rozruchu způsobily o čtrnáct let později Lidové povídky z českého Podkrkonoší. V této sbírce je však zachycen toliko jih Podkrkonoší, jakkoli obsahuje 600 čísel. Sever opublikován nebyl – vlivem Václava Tilleho – říká J. Š. Kubín - kdyby byla vyšla tato další polovina podkrkonošských povídek, nebyla by mohla být vydána práce Tilleho- [...]“¹⁴²

Na závěr chci ještě připomenout jiný Tilleův soupis – povídky sebrané na Valašsku,¹⁴³ kde Tille prokázal na více místech poněkud přezíravý vztah ke svým informátorům.

¹⁴¹ IBIDEM, s. 574.

¹⁴² [LA PNP, osobní fond J. Š. K., novinové výstřižky a drobné tisky]

¹⁴³ TILLE, Václav. *Povídky sebrané na Valašsku*. b. m. v. 1888.

Kubín svým přístupem reagoval na současnou podobu české folkloristiky. V roce 1891 založil Čeněk Zíbrt časopis Český lid. Hned v prvním čísle nabádá v úvodu k tomu, aby se začalo sbírat folklorní materiál co možná nejdříve.

3.3. Zájem o české menšiny

Kubínovy cesty za kladskými Čechy začaly poté, co získal učitelské místo v Jičíně. Rozjel se tedy do Kladska, kde bádá několik let, přesně od roku 1903 do roku 1908 – tehdy začíná v Národopisném věstníku československém vycházet na pokračování první díl jeho Povídek kladských.

Když „vyčerpal všechnu lidovou kulturu duchovní“, zamířil do Podkrkonoší. To mu bylo také nejbližší, i vypravěče se mu dařilo získávat snadněji. Pohyboval se tu daleko snadněji a zvládl neporovnatelně rozsáhlejší území a zapsal daleko více lidových látek u početnější skupiny vypravěčů. Konzultoval také s předními českými spisovateli, kterým bylo toto prostředí rovněž blízké, např. s K. V. Raisem.¹⁴⁴ Vrcholem podkrkonošských sběrů je dvousvazkové vydání Lidových povídek z Podkrkonoší.

„Poté mě zlákali Češi štrálští,“¹⁴⁵ píše Kubín v úvodu ke Kladským povídkám. Plodem tamního, opět několikaletého národopisného zkoumání, je kniha České emigrantské osady v pruském Slezsku.¹⁴⁶ Toto lidopisné dílo opět představuje kompletní studii o životě, folkloru, náboženských specifikách zdejší české komunity žijící v okolí města Štrálu (Střelín), kam utekli v polovině 18. století, „aby tu mohli svobodně pěstit víru svých otců“¹⁴⁷ a kde založili několik osad a vesnic.

Po první světové válce připadlo Československé republice mj. Hlučínsko na severní Moravě s osídlením lašských Moravců. Odvedl stejně precizní práci, která obsahovala mluvnici, slovník, vlastní povídky a písně. Kubín práci předložil Královské společnosti

¹⁴⁴ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., kp., dopis z 3. 3. 1916]

¹⁴⁵ KUBÍN 1958, s. 9.

¹⁴⁶ V dopise manželce Augustě píše Kubín o sběrech ve „Štrálu“: „Pohádky a nic takového tu není, jen řeč [...]“ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., ko., dopis z r. 1926]

¹⁴⁷ IBIDEM

nauk v roce 1939, ale ta od vydání z finančních důvodů prozatím (po dobu okupace) opustila.¹⁴⁸ Části hlučínského lidopisu nakonec za války spálil, jak říká, bylo tam mnoho protiněmeckých pasáží. Zbylé pasáže připravované knihy najdeme v osobním fondu J.Š. Kubína.

Terénním výzkumem v Hlučínsku Kubín završil svá etnografická studia a nadále už z nich „jen“ čerpal v rámci své vlastní autorské produkce, což se týká především pěti svazků slavných jivínských rapsodií.

V literární pozůstalosti najdeme také dosud nevydaný Lidopis dědiny Křelina, k vydání připravený roku 1918. Studie obsahuje větší oddíl humorné lidové poezie, jsou tu zejména tzv. poštěvačky a jiné humorky. Vesnice Křelina je Kubínovi velmi blízká, byl rodákem z blízkého okolí a právě na tomto území se poprvé učil správně přistupovat ke svým lidovým „baječům“ a k jejich vypravování.

3.4. Kladské sběry

„Přece však jedna kniha zbyla dosud aspoň starším lidem, jest tištěna jejich srdci, mluví k nim dosud dávným jazykem rodným, ještě tak svérázným a bohatým – jest to kniha pohádek a zkazek zděděných od otcův a dědů. V té čítávají nazpaměť za černých hodiněk a zimních večerů, kniha ta pomáhá udržovati jazyk český v lůně rodin, v jímavé poesii její osvěžují zraněná často srdce svá, stránky její kouzlí jim do duše smavou vidinu štěstí. A z knihy této hleděl jsem zachytiti díl podstatný, spěchá vaje po léta s dechem utajeným, se srdcem ztišeným do tohoto kraje čarovného, jenž v cizí záplavě dosud tak intimně a domácky mluví k české duši...“¹⁴⁹

¹⁴⁸ Bohumil Bydžovský se v dopise Kubínovi jménem Královské české společnosti nauk omlouvá, že svazek *Popis hlučínské moravčiny* nevyjde. „[...] A tím více lituje, že přes příznivý posudek nemůže pro nedostatek prostředků vaše dílo vytisknouti.“ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., kp., dopis z 13. 3. 1940]. Na to Kubín hlučínský lidopis zničil.

¹⁴⁹ KUBÍN 1958, s. 14.

J. Š. Kubín se rozhodl poznat Kladsko, tamní český lid na samém začátku dvacátého století. Zamýšlel sice nejprve prostudovat folklor a způsob života jiného českého etnika žijícího za hranicemi, ve Vitorazsku, ale už po roce svého středoškolského působení v Českých Budějovicích byl převelen na reálku do Jičína. A právě odtud podnikl první průzkumné cesty na území Kladska.

Nebudeme podrobně líčit to, co se objevuje v každé studii nebo článku věnovanému národopisné činnosti Kubína – všechny vycházejí z jeho Českého Kladska a víceméně jej citují; zaměříme se na přínos jeho mnohaletého neúnavného bádání v Kladsku, později už jen v „Českém koutku“ a pokusíme se zpřístupnit dobové ohlasy na tuto jeho činnost, ať už ze strany jeho kladských přátel nebo odborné veřejnosti. Čerpali jsme i z velkém počtu čtenářská korespondence v pozůstalosti.

Kubín sbíral v Kladsku také lidové písně, které i s notovými záznamy vydal v roce 1925 pod názvem Kladské písničky. I ty zaznamenaly mnoho kladných ohlasů.¹⁵⁰

Kubín pracoval na sběrech písní také v souvislosti s nově vydávanými pokyny a pravidly pro sběr folklorního materiálu – byl to např. leták s názvem Lidová píseň v Rakousku (Účel podniku a pokyny sběratelům), rozšířený Českým pracovním výborem pro lidovou píseň v Čechách v prosinci roku 1906, kterému na začátku 20. století předsedal dr. Otakar Hostinský. V pokynech je zdůrazňován především přísně vědecký ráz vydávaných sbírek folklorních hudebních projevů, k čemu má právě tato informační brožura napomoci. Dále je důraz kladen na urychlení sběrů pod heslem „čím dřív, tím líp“ – plně odpovídá Zíbrtovu pojetí Českého lidu. Hlavní bod programu, který Kubín svým sběratelským dílem také naplňuje, je „zaznamenati z úst lidu to, co dosud nebylo objeveno neb aspoň uveřejněno.“ S tímto ryze kritickým přístupem k materiálu samozřejmě souvisí také požadavek zapisovat originál bez vlastních zásahů do textu a jeho úprav sběratelem – „Texty písní zapisovati jest úplně podle výslovnosti lidu a nevylučovati ani hrubých, třeba i neslušných textů a výrazů.“

¹⁵⁰ Jan Jakubec, Kubínův přítel a vysokoškolský profesor píše: „Tvá zpráva naplnila mne upřímnou radostí, vyvěrají nám netušené bohaté prameny, nejlepší to svědectví, jak včasný podnik – obírání písní, a naléhavý.“ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., kp., dopis z 2. 1. 1907]

3.4.1. Dobové hodnocení Kubínových sběrů

Ohlas na obsáhlé Povídky Kladské (a posléze na druhý díl Kladských povídek) byl, jak jsme uvedli výše, značný. Osobní fond J.Š. Kubína ukrývá velké množství děkovné korespondence. Je to korespondence od Kubínových přátel, ale zejména od čtenářů. Hronovský učitel Alois Jirásek (jmenovec slavného autora románu U nás), píše Kubínovi: „Před vánoce jsme provedli s dětmi střední školy v Hronově scénku ‚Vánoce na kladském pomezí‘ podle Vaší studie ‚České Kladské‘. Děti, mezi nimiž je mnoho kladských Čechů, velmi zajímalo, v kterých letech jste v Kladsku pobýval.“¹⁵¹

V období hlavní etnografické aktivity v Kladsku ve dvacátých letech 20. století dostává Kubín řadu povzbuzujících dopisů plných rad, doporučení či námětů, jak objevit další folklorní materiál.¹⁵²

Povídky kladské našly odezvu už během svého prvního vydání v letech 1908 - 1909 a 1910-1914 na stránkách Národopisného věstníku československého. V čtyřicátých letech se uvažuje o druhém vydání úspěšné sbírky, které iniciuje sám autor, ale vše komplikuje válka. Redaktor Vyšehradu Ladislav Kuncíř vysvětluje v dopise z 28. 2. 1943 Kubínovi, proč musí nakladatelství od úmyslu vydat Kubínovu čtenářsky oblíbenou folklorní sbírku upustit.¹⁵³

¹⁵¹ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., kp., dopis z 8. 1. 1955]

¹⁵² „Skutečný zisk mých cest byl velmi nepatrný; zvláště v porovnání toho, co bylo již vykonáno Vámi. Upozorňuji Vás na výborného vypravěče Macha ve Stroužném, který by mohl ještě vypovídat.“ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., kp., dopis Josefa Zídka z 10. 4. 1926]

¹⁵³ „Uvažovali jsme o Vaší laskavé nabídce na vydání Kladských povídek. Při uvážení všech rozhodujících okolností nemohli bychom ve vydání dodržeti Vámi požadovanou lhůtu a z toho důvodu jsme nuceni vydání se zříci a Vám za Vaši důvěru co nejsrdečněji poděkovati. [...] Ale jako jsme se podnes nevzdali tak nadobro, není ani Vaše usilovná práce sběratelská a buditelská marná. Připravil jsem Váš rukopis, chcete-li ho opravdu užítí jinak, ale prosím Vás, vážený a milý pane, abyste se vzdal beznaděje a výtěžek své práce zachoval jako dobu bohda přec jenom nedalekou. Snad bychom mohli teď počítí soustavnou práci o životě a památkách těch našich národních zlomků, jež zůstanou v cizině, a já opravdu pomýšlím v ministerstvu národní osvěty na přípravné práce toho druhu, jen co se mi vrátí Adolf Černý z Paříže. Pak bohda bude lze sejítí se znova s vámi i s vaší prací [...]“ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., kp., dopis z 28. 3. 1943]

Ohlasy zaznívaly i ze samotného Kladska. Jako příklad uveďme dopis kladského Čecha z Levína, zaslaného Kubínovi během jeho kladských výzkumů. Celý jej uvádíme v Příloze.

Na Kubínovy sběry reagovala v letech 1958 - 1964 také Františka Semeráková (naroz. r. 1891) z Olešnice v Orlických horách.¹⁵⁴ Vzpomíná na své dětství, kdy chodívala z Malé Čermné do měšťanky do Náchoda a kdy potkávala Kubína jedoucího na kole do „Českého koutku“.

V korespondenci najdeme mnoho obdivných a vzpomínkových dopisů nebo pohlednic (často zasílaných přímo z Kladska). Josef Zídka mu píše např. tato slova: „[...] jednak jsem slýchal o Vás i v Kladsku, v Nouzíně, na Bukovině i jinde, kde si na Vás dosud rádi vzpomínají.“¹⁵⁵

Augustin Seifert píše v jednom novinovém článku: „[...] Konečně v roce 1908 vycházejí Povídky kladské [...]. Vzbudily sensaci nejen svým obsahem, nýbrž i rozsahem látek a způsobem epického vyprávění. Kubín přísně a přesně zachoval originalitu lidové verse do poslední hlásky, všechny zvláštnosti fabule i jejího podání a vyzvedl fonetickou tvářnost lidového vyprávění, tak důležitou pro jednotu jejich formy a obsahu. Tím se mu podařilo ve čtenářích vyvolat plnou sílu dojmu [...]. Těžko si představit potíže, s jakými sbírky vznikaly. Hledat po horách a dolech vypravěče, toulat se hned o hladu [...], jednou vypravěč nebyl doma, podruhé mezitím umřel¹⁵⁶ [...]. Kubín měl problémy také u sazečů v tiskárně – podezřivali ho, že ani neumí česky [...].“¹⁵⁷

Věra Karlíková píše o Kubínových sbírkách v roce 1962 tuto recenzi: „[...] Jsou vzácným dokladem o životě lidového vyprávění. Patří k nejrozsáhlejším sbírkám lidové prózy ve světové literatuře, vynikají přesností zápisů a zpráv o vypravěčích. Kubínovo folkloristické dílo je víc studiem lidové přítomnosti než jen uchováváním odedávna tradované lidové slovesné kultury. V porovnání s díly klasických evropských pohádkářů je unikátním dokladem o proměnách, jakými prochází lidové vyprávění v konkrétní historické situaci [...].“¹⁵⁸

¹⁵⁴ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., kp., dopis z 10. 2. 1959]

¹⁵⁵ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., kp., dopis z 18. 5. 1926]

¹⁵⁶ Stejnou zkušenost jsem udělala v Kladsku i já.

¹⁵⁷ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., novinové výstřižky a drobné tisky]

¹⁵⁸ IBIDEM.

Známý český folklorista Oldřich Sirovátka shrnuje Kubínův přínos takto: „[...] vytvořil nové, moderní metody zápisu lidové prózy a díky tomu mohl osvětlit toto umění zcela nově, neočekávaně a sytě.“¹⁵⁹

V jednom z dopisů O. Sirovátky je vyslovena velice zásadní myšlenka: „[...] Je otázka, zda čtenář nečeká také něco jiného, totiž analýzu vlastního Kubínova sběratelského díla, jeho metody, zařazení do dobových a našich a mezinárodních souvislostí sběratelství a folkloristiky, atd., konfrontaci jeho metody s dnešními požadavky... Mně osobně např. dodnes není jasné, nakolik byl Kubín autentický, věrný a nakolik upravoval, vybíral, nebo nakolik se liší jako sběratelský modus operandi na Kladsku od Podkrkonoší nebo Hlučínska [...].“¹⁶⁰

3.4.2. Metody sběru

„Chcete-li získat lidové povídky, nesmíte jít na lidi s bubnem. Sběratel není rezník, který přijde do vesnice a křičí do otevřených dveří: Máte krávu na prodej? Je třeba nejdřív nalézt důvěru lidí, zbavit je rozpaků, musejí mě pokládat za svého a pak teprve budou vyprávět tak, jak jsou zvyklí ve svém domácím prostředí!“¹⁶¹

Kubín důsledně dodržoval veškerá metodologická doporučení týkající se sběrů ústní slovesnosti. Bohumil Novák píše ve své studii Autor lidových bajek J. Š. Kubín¹⁶² také o metodách našeho předního folkloristy a jeho přístupu k vypravěčům. „Z tohoto přesvědčení o svébytnosti konkrétního jazykového projevu jakožto uměleckého slovesného útvaru (sui generis) plyne i Kubínova sběratelská metoda: neupravovat, nestylizovat, a tedy nezkrášlovat, nýbrž zachovat lidovost, zachovat jazyk a tedy i sepětí s hovorovou lidovou mluvou. Za tyto znaky své tvorby byl Kubín v roce svých stých narozenin jmenován národním umělcem.“

¹⁵⁹ IBIDEM

¹⁶⁰ [LA PNP, osobní fond J. Jecha, kp., dopis O. Sirovátky z 9. 8. 1964.]

¹⁶¹ [LA PNP, osobní fond Jaromíra Jecha, kp. přijatá, dopis O. Sirovátky b.d., cituje J. Š. Kubína]

¹⁶² [LA PNP, osobní fond J. Š. K., rkp. cizí, NOVÁK, Bohumil. Předmluva k vydání Lidových povídek z Podkrkonoší v Družstevní Práci]

Ale již dlouho před tím byl Kubín se svou metodou dáván za příklad všem, kdo by se pokusili bádát na poli ústní lidové slovesnosti, a těm, kteří by také projevíli zájem o sběratelskou činnost.

Kubínovy sbírky jsou cenným předpokladem další badatelské činnosti – právě díky tomuto způsobu podání můžeme i my nyní, na začátku jednadvacátého století sledovat a dále zkoumat lidové tradice, zvyky a obyčje, každodenní způsob života vypravěčů.

Kubín migrační teorii pohádkových motivů značně rozšířil: jím zapsané povídky a pohádky jsou svědectvím o lidové básnivosti jeho baječů, o její svébytné existenci. Jsou to skutečné lidové a nikoli umělé a přetvořené báchorky, které nám předkládají např. Erben a Němcová. Konečně nám Kubín dokazuje, jak podstatné je hledat originál a nejen přetvářet folklorní materiál k obrazu svému. Kubínovy vypravěči si vybírají jen to, co je opravdu kdysi zaujalo, když sami slyšeli tato vyprávění od svých předků nebo od sousedů, a co je v jejich každodennosti stále živé, poučné, zábavné, kvůli čemu stojí za to scházet se na dračkách, chodit na „touláčky“. To, co zapomněli, neváhají doplnit, domyslet, zkombinovat, což činí z výsledného výtvoru neopakovatelný příběh, často bizarně poslepovaný dohromady, který ale ničí mýtus lidovosti, jak nám jej odkázalo národní obrození. Naopak ukazuje na reálnost tradování lidového materiálu.

Přínos jeho metody je především v zpřístupnění neupravených, autentických folklorních podání široké čtenářské veřejnosti i odborníkům.¹⁶³

Kubínovy terénní výzkumy

Už několikrát jsme zmínili Kubínův postup při terénním výzkumu. Znovu zdůrazněme a na korespondenci doložme lidský rozměr jeho práce.¹⁶⁴ Odborná veřejnost v Praze a stejně tak kladští Češi si vážili jeho způsobu práce, shromažďování materiálu.

¹⁶³ doplnit poznámkou z Jechovy korespondence od O. Sirovátky, str. 50 výpisků.

¹⁶⁴ *Vážený pane profesore! Poslední dobou projevuje se živější zájem o sousední kladské vesničky [...]. Jsem sice machovský rodák a také znám od mlada zdejší i sousední kraj, seznámil jsem se i s vašimi studii, přiznávám se však, že zájem ten se šíří a nestačím vyhověti všem požadavkům, neboť metoda práce v Čes. Koutku nemůže být jiná, než s kterou jste sem přišel Vy, živý a přímý styk s lidmi, kteří mohou být ještě zvaní Čechy [...]* [LA PNP, osobní fond J. Š. K., kp., dopis Josefa Zídka z 10. 4. 1926]

Především však Kubín díky onomu podstatnému lidskému rozměru své práce pronikl brzy do jádra vypravěčských kolektivů a nemusel se tak dlouho potýkat s přirozeným ostychem vypravěčů, jako hlavní překážkou folklorních výzkumů.

Vše podstatné o terénních výzkumech jsme již uvedli v kapitole Životopis J. Š. Kubína.

V rozhlasovém pořadu, který byl odvysíláný 10. 10. 1944 u příležitosti Kubínových osmdesátých narozenin a který připravil František Kožík, zazněla mj. tato Kubínova slova (na dotaz, co ho vlastně přimělo ke sbírání lidových pohádek a povídek) : „[...] Nešlo mi jen o sběr pohádek, já jsem studoval celý soubor lidové duchovní kultury, který v sobě zahrnuje mimo dialekt taky píseň, zvykosloví, ovšem i pohádku. A ty pohádky a povídky měly být jenom lidovým dokladem pro mou odbornou práci mluvnickou, ty nebyly zapisovány samy pro sebe [...].“

Na další otázku redaktora směřující k tomu, jak vlastně Kubín sbíral texty, on odpovídá: „[...] Povím Vám to krátkými slovy: přijdu do neznámé vsi, tam se delším pobytem pomalu seznámím se svým okolím, vyptám se třeba v hospodě, kdo umí zpívat, nebo vypravovat, a jak si takové lidi zjistím, ihned se s nimi hledím seznámit. Pomalu si je začnu ochočovat. Je-li to nějaký děda, vezmu ho na pivo, nabídnu mu uctění, a je pomalu můj. Ovšem staly se aj náhody, potkal jsem třeba babičku, hrabala v lese, a tak jsem psal hned na místě, na koleně [...] No, hledím z něho všechno vyčerpat, všechno obsah duše, a vedle něho si pomalu dělám zásobu nových lidí... Chodím za nimi všude, třeba ráno v šest hodin na pastvu, kde po libosti vyzvídám od strejce i babky [...].“¹⁶⁵

Zápisy (stenografické) z terénních výzkumů

Kubínovy zápisy lidových vyprávění zaznamenávají věrně nejen podání samo, jeho obsahovou složku, ale také složku jazykovou. Novodobá česká vědecká folkloristika klade důraz na tyto věrné zápisy a také proto si velmi cení Kubínových metod a dává je za příklad.

¹⁶⁵ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., novinové výstřižky a drobné tisky]

Tyto neupravované terénní zápisy umožňují plastický dojem celé situace během samotného vypravování, které je vždy záležitostí velice intimní. Proniknout k vypravěči tak blízko, je opravdu značně složitá a dlouhodobá záležitost, což můžeme potvrdit z vlastní zkušenosti v „Českém koutku“ v Kladsku. Způsob Kubínových záznamů umožňuje navíc představit si i vypravěčův jazykový přednes a jeho povahu.

Kubín neměl k dispozici nahrávací zařízení, proto jsou jeho terénní zápisky pořizovány často stenograficky, ve snaze o co nejvěrnější záznam slyšeného. Při namátkové sondě do edice a do jeho terénních poznámek pozorujeme naprostou shodu.

3.4.3. Kladský vypravěč

„...I ty staré hlavy, tlumači lidových tradic, odcházejí pomalu a nebývá za ně platnějších nástupců – zejména tu, kde se cizí škola, cizí prostředí státní zmocnilo všech vlivů a jen po svém formuje lid. Odešli Obst, Středa, Kříž, Jirman..., odešla Šrůtková, Langrová a jiní, kdož mi po léta s nelíčenou ochotou rozdávali ze svých pokladů...“¹⁶⁶

Fenomén kladského vypravěčství

Začneme kapitolou z Českého Kladska, kde Kubín věnuje svým kladským vypravěčům nejednu pasáž. Zvláštní vzpomínku najdeme v kapitole „Povaha lidu. Živá kniha“:

„Jan Obst! S které stránky ho načítí? Je vždycky stejně zajímavý, ať jako dychtivý čtenář a vypravěč, ať jako zpěvák písní příkladných i lidových plampaček, neb i humorista, ‚mistr nad mistry vyučený‘. Žert a šprým ho ni na chvíli neopustí. Zanícený tlumač lidové tradice i sám duch básnivý a mudrácký – šeno má z dochtipu. Studánka jeho je vždy plná, nedoberná. Ba, jakoby chtěl duchovní úhor kladských Čechů opatřiti jen sám, sám, sám!“

¹⁶⁶ IBIDEM

*Hle, jak ho cení vlastní jeho sousedé: Och jej, o jej, to je starej hrdlouhář! (vypravěč); huba jako berlička; takovej báječník, bajka stará, že mu není veusi roven; ten nemá jen slámu hlauje, taky trochu sena! A co šelmováni dovede hned usmyslit, to sjet nevid'al! Smíchy bejváme aš tuhý. Ten to umí s pruni klasy, och ty buchty! Takovej povida, pojdal by vod rána do večera a zasej naspátek...*¹⁶⁷

Kubín našel v Kladsku několik desítek skvělých vypravěčů, ale právě zmíněný Obst byl jedním z jeho nejmilejších kladských figurek. K dalším patřila např. Anna Šrůtková¹⁶⁸, Kříž z Bukoviny nebo Václav Jirman z Nouzína. „*I mezi Kladskými potkáš takové. Jsou to rozumci a humoristi, povídkáři a zpěváci, všichni živá kniha, jež se ochotně hlásí ke slovu tam, kde duševní žízeň pálí nejvíce. Sám přítel osud je poslal lidu, aby mu byli náhradou v kulturních újmách...*“¹⁶⁹

Kubín mezi ně svým lidsky přirozeným přístupem zcela zapadl. Kladští ho zvali dokonce i na své toulačky. Na závěr této kapitoly je dobré znovu si připomenout citát z Čapkových studií Marsyas, kde se mu podařilo výborně vystihnout kouzlo a zároveň potřebu vyprávění, potřebu a rozkoš z mluveného slova.

3.4.4. Vznik čtenářské edice kladských povídek

Jiří Polívka přišel s nápadem uspořádat kladské folklorní látky podle jednotlivých vypravěčů a podle míst, kde je Kubín zapsal.¹⁷⁰

Jiří Polívka se nadšeně ujal editorské práce na Povídkách kladských. Svědčí o tom nejen výsledek (první vydání Povídek kladských v letech 1908 – 1909 a 1910 – 1914), ale také korespondence s J. Š. Kubínem z let 1907 – 1926.¹⁷¹

¹⁶⁷ KUBÍN 1926, s. 117.

¹⁶⁸ Anna Šrůtková z Blažejova.

¹⁶⁹ KUBÍN 1926, s. 116.

¹⁷⁰ „[...] Chtěl bych [materiál] jej však jinak uspořádati, a sice dle vypravovatelů a míst [...]“ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., kp., dopis z 26. 10. 1907]

Polívka opatřil Kubínovy povídky obsáhlým kriticko-bibliografickým komentářem, který byl určen především odborné veřejnosti. Zachoval přitom prvotní podobu Kubínových terénních zápisů.

Jaromír Jech, editor třetího vydání Kladských povídek pracuje s textem poněkud odlišně – chce jej více zpřístupnit nejen badatelům, ale i obyčejnému čtenáři. Omezuje se především na srovnávací poznámky, které mají poskytnout základní orientaci v rozšíření pohádkových motivů v neznámějších světových pohádkových sbírkách.

V edičních poznámkách vysvětluje Jech pravidla transkripce, kterou se třetí vydání Kubínovy sbírky (1958) odlišuje od prvních dvou. Jech Kubínův materiál přizpůsobuje více jeho obsahové stránce. „Je tedy žádoucí rozhodnout se pro takový způsob přepisu hlásek a jejich skupin, který by nenarušil charakter nářečí a který by zároveň ulehčoval čtení.“¹⁷² Vychází přitom z nových požadavků kladených na fonetický přepis.

Vysvětluje, v čem navazuje na kriticko-bibliografický komentář Jiřího Polívky z prvního vydání Povídek kladských a na co klade oproti Polívkovi hlavní důraz v třetí verzi kladských sběrů.

¹⁷¹ „Materiál Vámi zaslaný jest tak znamenitý a obsáhlý, že chci jej tisknouti v zvláštní příloze v Národopisném věstníku, abych jej pak mohl vydat ve zvláštní knize.“ IBIDEM.

¹⁷² KUBÍN, 1958, s. 440.

4. Jaromír Jech

4.1. Životopis

„...a když jsem se poprvé rozjel do českých vesnic na Kladsku, bylo mi, jako kdybych objevil novou pevninu. Zastihl jsem dlouhou řadu dobrých i vynikajících vypravěčů a přesvědčil jsem se, že v tomto zapomenutém koutku jako by zázrakem bylo zachováno nesmírné folklorní bohatství, jaké, pokud vím, nikde jinde v českých krajích dnes nenajdeme.”¹⁷³

Jaromír Jech se narodil 27. 8. 1918 ve Václavících na Benešovsku, zemřel 19. 9. 1992 v Praze.¹⁷⁴ Významný český folklorista, etnograf, literární historik, germanista, spisovatel. Absolvoval gymnázium v Benešově, poté studoval na FF UK v Praze. Po druhé světové válce získal stipendium na universitě v Basileji. V roce 1946 se aproboval jako středoškolský profesor, po třech letech zakončil doktorandské studium.

Od roku 1954 pracoval v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, zastával mj. funkci vedoucího slovesně folkloristického oddělení a v roce 1964 se stal ředitelem celého Ústavu (po akademiku Jiřím Horákovi), předsedou celostátní oborové komise pro etnografii a folkloristiku a zároveň předsedou pro obhajoby kandidátských disertačních prací v oboru národopisu. Ještě před tím byl v Paříži v roce 1960 zvolen zakládajícím členem International Society for Folk-Narrative Research a členem celonárodopisné světové organizace International Society for Ethnology and Folklore.

V roce 1972 byl z postu ředitele Ústavu pro etnografii a folkloristiku z politických důvodů odvolán. Odešel do Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV. Známa je také

¹⁷³ JECH, Jaromír. *Lidová vyprávění z Kladska*. Praha: SNKLHU, 1959.

¹⁷⁴ Vzpomínkovou řeč pronesl na Jechově pohřbu O. Sirovátka.

jeho dlouholetá spolupráce s Památkem Zapadlých vlastenců v Pasekách nad Jizerou a s královéhradeckým nakladatelstvím Kruh aj.

Zpočátku se profiloval především jako jazykovědec (a zejména dialektolog) a jako literární vědec s důrazem na lidovou slovesnost, a to již během vysokoškolského studia (krátce po uzavření vysokých škol). Tehdy uveřejňuje první rozsáhlejší stat' ve sborníku Podblanicko (Odkaz života kraje v krásném písemnictví).

Jako dialektolog se projevil při pozdějších terénních výzkumech. Pokouší se překlenout propast mezi dvěma základními přístupy dosavadní evropské folkloristiky: mezi přístupem filologickým a přístupem funkčním (biologickým, ekologickým). Zaměřuje se zejména na lidovou prózu v jejím historickém vývoji, ale i v současné době a na různých místech českého etnika u nás i u zahraničních českých menšin (kromě Kladska podniká studijní cesty také především do rumunského Banátu).

Významná je pro náš účel jeho publikační činnost v Českém lidu (od roku 1954 je členem redakce). Mezi jeho knižní publikace, kterými se budeme zabývat, patří např. Lidové povídky z Kladska, vydané v SNKLHU v Praze v roce 1959, tedy rok po vlastní edici třetího vydání Kubínových Kladských povídek, které k vydání sám připravil. Uveďme ještě soupis pohádek Tschechische Volksmärchen (Berlín, 1961).

Je ale také editorem souborného šestisvazkového díla J. Š. Kubína, které převádí do nové, tzv. čtenářské transkripce. Součástí edice je kvalitní srovnávací poznámkový aparát a obsáhlé, vyčerpávající a zasvěcené studie. Vůbec poprvé užil metody opětovných revizních výzkumů.

Výsledky své mnohaleté folkloristické činnosti zúročuje a popularizuje v pohádkových knížkách vycházejících v SNDK (Povídá babička poudačku, 1962, Moudrý rozsudek, 1962, Žerty s hastrmany a čerty, 1965 aj.).

V jeho osobním fondu, uloženém v pobočce Památníku národního písemnictví ve Starých Hradech, nalezneme mezi všemi položkami přes 250 titulů, jsou mezi nimi zprávy, nejrůznější glosy, recenze a kratší články.

V korespondenci v Jechově fondu a také v jeho člancích uveřejňovaných v Českém lidu od šedesátých let nalezneme mnoho zajímavých výsledků jeho zahraničních terénních výzkumů. Jech bádá v Banátu, u lužických Srbů, v chorvatském Daruvarsku a především v Kladsku, v „Českém koutku.“ Tyto výzkumy jsou doloženy mj. v Jechově literární pozůstalosti. Patří k nim rovněž vlastní nákresy, mapky a plánky a výsledné zprávy o těchto výzkumech.

V jeho osobním fondu se zachovala řada terénních zápisů a zpráv a také odkazů na magnetofonové nahrávky folkloru na Neveklovsku, Benešovsku, Voticku, Říčansku, Chodsku, Kolínsku, v Podkrkonoší, na Boleslavsku, Jičínsku Hradecku, Třebíčsku nebo na Českokrumlovsku. Řada těchto výzkumů proběhla záměrně padesát let po tamních výzkumech Kubínových – většina sond měla tedy opět kontrolní charakter.

Jmenujme např. článek *K otázce polsko-české redakce povídkových látek* (1966).

Jaromír Jech se po Kubínově vzoru zasloužil o důkladnou revizi folkloru kladských Čechů v „Českém koutku“ a to v době, kdy bylo již definitivně jasné, že nám toto území nikdy nepřipadne, a kdy navíc už jen stěží kdo mohl očekávat v polonizovaných vesnicích být jen zbytky českého folkloru. Ale o tom až v dalších kapitolách.

4.2. Jechovy výzkumy v Kladsku

„Všichni dnešní vypravěči, žijící nadále v Kladsku nebo přesídlení do Čech, nejsou dobrými vypravěči. V převážné většině představují typy, které ve folkloristice označujeme jako pasivní nositele folkloru. Ve své hlavě totiž jen uchovávají slyšené folklorní látky. A ty pak znovu ožijí, zmocní-li se jich vynikající vypravěčská osobnost. Pasivním nositelům přísluší zásluha, že stráží lidovou tradici [...].“¹⁷⁵

Jaromír Jech je v mnohém pokračovatelem folkloristického díla Josefa Štefana Kubína. Stal se nejen jeho editorem (po J. Polívkovi), ale také blízkým přítelem.

V roce 1957 se v rámci příprav na třetí vydání Kubínových Kladských povídek (vyšly roku 1958) rozhodl pro podrobnou revizi Kubínových folklorních sběrů v kladském „Českém koutku“ na území dnešního Polska. Již rok po vydání Kladských povídek vydal vlastní knihu kladských látek, která o téměř šedesát pohádkových čísel předčí svým rozsahem sbírku Kubínovu!

¹⁷⁵ JECH, Jaromír. U kladských vypravěčů po padesáti letech. (Doslov) In KUBÍN, J. Š. *Kladské povídky*. Praha: SNKLHU, 1958, s. 447.

Získat povolení k vycestování, byť se jednalo o Polsko a o cesty motivované čistě výzkumně, nebylo přesto nijak jednoduché. „Po jedné návštěvě (u Kubínů) se pak stalo, že jsem si dodal odvalu a zavolal na nejvyšší kompetentní místa. Spojili mě s náměstkem ministerstva vnitra, kterému jsem přednesl svoji žádost: Chtěl bych pokračovat ve výzkumech po stopách Josefa Štefana Kubína na Kladsku a zaznamenat tam z lidových povídek v hodině dvanácté úplně všechno, co se ještě zaznamenat dá. K tomuto účelu bych potřeboval zvláštní permanentní propustku do Polska. Na druhý den jsem propustku měl v ruce [...] O týden později jsem se opět poněkud ‚posílen‘ vracel od Kubínů a tentokrát jsem zatelefonoval polskému velvyslanci: Chtěl bych pokračovat ve výzkumu[...] a tak dále. Následující den jsem byl na velvyslanectví přijat a moje výzkumy v Kladsku pak probíhaly se souhlasem polských úřadů i za jejich pomoci [...]”¹⁷⁶

Jech se však s problémy během svého výzkumu v Kladsku potýkal vlastně pokaždé. Ve Zprávě o studijním pobytu v Polsku ve dnech 11. 7. - 1. 8. 1958 čteme, že i přes oficiální pozvání Fonografického ústavu při Poznaňské univerzitě a Varšavské slavistické pracovny PAN (Polská akademie věd), které Jech obdržel, nastaly obvyklé problémy s vyřizováním pasových formalit. Výjezdní povolení Jech sice nakonec dostal, ale až 7. července, přičemž konference, které se pozvánka týkala, probíhala ve dnech 2. - 4. července. „Bez proponované přípravy jsem tedy vykonal s pracovníky obou uvedených institucí, s doc. dr. Zenonem Sobierajskim z Poznaň a s mgr. Januszem Siatkowskim z Varšavy¹⁷⁷, plánovaný terénní výzkum v okolí Chudoby (Kudowa Zdrój), tj. v „Českém koutku“ v Kladsku.“

Toto byl záznam ze třetí výzkumné cesty. Ta první se uskutečnila v listopadu 1955.

Při začátku práce na novém vydání Kubína si jako svůj cíl vytkl Jech „[...] získat nejnutnější podklady k napsání doslovu a poznámkového aparátu k této sbírce, respektive zjistit současný stav vypravěčství na Kladsku [...] doplnit studium Kubínových zápisů lidové prózy o nové aspekty a opakovat za padesát let od záznamů Kubínových výzkum kladských lidových povídek a zjistit tak, jak se dále vyvíjely, rozkládaly, jak byl místní fond obohacován o nová témata atd [...]”¹⁷⁸ Výsledek předčil veškerá jeho očekávání.

¹⁷⁶ KUBÍN, 1985.

¹⁷⁷ Oba kolegové byli častými spolupracovníky J. Jecha při jeho terénních výzkumech v Kladsku.

¹⁷⁸ [LA PNP, osobní fond J. J., doklady, zpráva o studijním pobytu v Polsku ve dnech 11. 7. -1. 8. 1958.]

Během krátké doby tu našel folklor a skvělé vypravěče.¹⁷⁹ A to navzdory rychle postupujícímu zániku zbytku českého etnika na Kladsku. Ve zprávě tedy svou sběratelskou činnost rozhodně obhajoval.

Věnujme se podrobněji v pořadí ke třetí Jechově výzkumné cestě do Kladska, do „Českého koutku“, protože právě až zpráva o této cestě je v Jechově fondu k dispozici.¹⁸⁰ Ve dnech 11. 7. - 1. 8. roku 1958 podnikl Jech v pořadí již třetí výzkumnou cestu do Kladska¹⁸¹, do všech jedenácti kladských vesnic, v nichž se doposavad udržel český jazyk jako hlavní komunikační prostředek. Během tohoto třítydenního výzkumu získal Jech údaje přímo od desítek informátorů, hloubkový výzkum provedl u osmi z nich. Největší překvapení čekalo Jecha a posléze českou odbornou veřejnost ve vesnici Nouzín, poblíž Vostře Hory. Nejprve mu kladská Češka Rozálie Hartwigová (nar. r. 1894 v Nouzíně, žena Josefa Hartwiga) pověděla několik příběhů, potom ale došla do vedlejšího stavení a přivedla svou švagrovou, Filoménu Hornychovou, která svým bohatým repertoárem povídek Jecha natolik uchvátila, že se na druhou polovinu července 1958 do Nouzína dokonce přestěhoval, aby mohl zapisovat pokaždé, kdy si Hornychová na něco vzpomene. Vyprávěla prý neustále... Stala se posléze největší Jechovou vypravěčkou. Věnujeme ji níže alespoň stručnou podkapitolu.

V samotném Nouzíně jenom během deseti dní nasbíral Jech jednaosmdesát čísel (včetně variant); byly to pohádky a místní pověsti, které tu převažovaly nad humorkami a povídkami pověrečnými. Jech byl šokován a k tomuto naprosto neočekávanému objevu se vrátil později ještě mnohokrát: „Tolik vyprávění jediného vypravěče u nás zapsáno nebylo ani v dřívějších dobách, kdy povídky žily ve vesnickém společenství daleko intenzivněji než dnes. Záznamy u Filomény Hornychové znovu potvrzují, jak významné místo mělo lidové vyprávění v životě kladských Čechů, kteří česky číst a psát neuměli a kterým ústní tradice nahrazovala běžnou četbu¹⁸² [...] Je třeba klást důraz při folkloristickém studiu na

¹⁷⁹ Po Kubínových skeptických závěrech v Českém Kladsku, týkajících se rychle postupující germanizace zbylých Čechů, to muselo být obrovské překvapení!

¹⁸⁰ SLÁDEK, 2002.

¹⁸¹ V dubnu téhož roku provedl předvýzkum na české straně hranice.

¹⁸² Srovnej s kapitolou Polemika J. Š. K. s V. Tillem

vynikající vypravěčské individuality, které bývají nositeli i tvůrci folkloru a přes svou výjimečnost typickými představiteli místního vypravěčství [...] nelze je ovšem studovat izolovaně od posluchačských kolektivů a od způsobu života v určitém prostředí [...]“¹⁸³

Jak jsme již uvedli, během tohoto výzkumu s ním spolupracovali jeho polští kolegové (a přátelé), Siatkowski se Sobierajskim.

Jech ve zprávě také litoval, že nemohl tehdy pořídit zvukové nahrávky u všech informátorů, neboť manipulace s magnetofonem byla v některých místech naprosto znemožněna. Někdy se o problém postaraly opět úřady. Kde se tedy nahrávat nepodařilo, zapisoval Jech, tak jako před ním Kubín, ručně.¹⁸⁴

Během dalších dvou vánočních terénních výzkumů (18. 12. - 23. 12. 1958 a 28. 12. - 30. 12. 1958) navštívil Jaromír Jech znovu Slané, Velkou Čermnou, Stroužné, Vysokou Srbskou, Žďárky, Mokřiny a Červený Kostelec, tedy vesnice na obou stranách hranice. Vyprávěli mu J. Jung, E. Neuman, V. Hanuš, M. Machová, E. Cvikýř, A. Kačer, J. Bartoň a manželé Drašnarovi. Všechna jejich vyprávění zaznamenal Jech ručně, a doplňoval je podrobnými pasportizačními údaji. Toto byla už jistá revize povídkových textů z předchozích výzkumů (metoda opětovných sběrů).¹⁸⁵ Ve zprávě si poznamenal, že služební auto bylo „zadáno“, takže se musel pohybovat pouze pěšky, což mu z časových důvodů znemožnilo navštívit Františku Semerákovou.

V roce 1959 podnikl Jech většinu svých kladských terénních výzkumů, ale už menšího rozsahu. Jejich cílem bylo opět ověření jazykové správnosti na jednotlivých sporných místech a kontrola a doplnění pasportizačních údajů (zejména údaje o provenienci). Jech ve dnech 24. - 29. 7. a 7. -13. 8. navštívil Mokřiny, Čermnou, Nouzín, Slané a Červený Kostelec. U Filomény Hornychové získal dalších čtyřiatřicet nových (!) povídek, zachycených opět ručně, a to 15. 8. 1958

16. - 21. září téhož roku se celou svou revizí zápisů lidové prózy pokusil definitivně dokončit a zkompletovat. Podařilo se mu to u Jos. Zochra, Jos. Dostálové v Machově i u Ant. Kačera ve Vysoké Srbské. I tady zapisoval z technických důvodů zase ručně, u

¹⁸³ V korespondenci s Josefem Bartoněm najdeme také nejednu pochvalu: „Překvapilo mě, jak jste se do celé věci vžil [...] vy jste je (povídky) však na kladské straně vykopal jako archeologický nález [...]“ [LA PNP, osobní fond J. J., kp., dopis Josefa Bartoně z 14. 4. 1959]

¹⁸⁴ Při porovnání ručních zápisů – Kubínových i Jechových, můžeme konstatovat, že se neliší od verzí vydaných knižně! Jde o věrný přepis.

¹⁸⁵ Viz podkapitola věnovaná Filoméně Hornychové.

Filomény Hornychové pořídil dalších devětadvacet látek. V té době třiadvadesátiletá Anna Langrová (ze Staré Hejdy, roz. Burdychová) poskytla Jechovi patnáct vyprávění.

15. - 17. 12. 1959 odjel Jech na Náchodsko. Navštívil hlavně Josefa Bartoně ze Žďárek–Mokřin, který mu byl místním průvodcem. V Hostinném u R. Bernarda zapsal jen příhody z jeho života a různé historické reminiscence, anekdoty a nějaké humorky z jeho rodiště v Chudobě.

V roce 1960 odjel Jech do „Koutku“ již 11. ledna a zdržel se celých jedenáct dní. Zaměřil se na výzkum kladské prózy. Ministerstvo vnitra mu konečně udělilo zvláštní průkaz pro překračování hranic, jeho výzkum podpořily i polské úřady. Navštívil Slané, Velkou Čermnou, Jakubovice, Stroužné a Nouzín. U vypravěčů E. Neumana, V. Hanuše, A. Frankové, A. Drašnara, M. Machové a F. Hornychové pořídil tentokrát 12 zvukových pásků¹⁸⁶ všech druhů lidové prózy. U F. Hornychové zaznamenal přírůstek šestapadesát kusů.

12. března 1960 podal další zprávu o výjezdu do Polska, z 1. - 8. března, kdy navštívil Kladsko i Náchodsko. Cílem bylo zrevidovat poslední lednové záznamy a zjistit další vypravěče na našem území, kteří do Čech přesídlili v roce 1960 a připravit si půdu pro další terénní sondy.

V Náchodě našel manžele Krieglovi (přistěhované ze Slaného). Napsal, že „nejsou zvlášť dobrými vypravěči a myslím, že postačí dvě návštěvy, které jsem u nich vykonal [...]“ Poskytli mu pouze pověry a pašerácké historky. U E. Neumana si Jech poznamenal „vypravěč odmítá vyprávět při nahrávce magnetofonu [...]“, že si jakoby „šetří“ svá vyprávění. Jech k tomu ale zároveň sám dodal, „že je třeba i za jediným podáním vážít za vypravěčem dlouhou cestu.“

V květnu 1960 se Jech vydal do Kladska ve dnech 13. - 25. Teprve tehdy je mu konečně vydán cestovní pas s pětirázovým výjezdním povolením. Jako úkol si stanovil 1.: pokračovat v zápisech lidových povídek, 2. studovat prameny a písemné (tištěné) doklady o lidových vyprávění, 3. zahájit výzkum u rodin kladských Čechů v jižním cípu Kladska.

Ručně zapsal deset povídek, na magnetofon nahrál 19 čísel. Zaznamenal také zcela nové povídkové druhy: démonologické, humorky a vyprávění ze života. Navštívil vypravěče E. Neumana, M. Langrovou, Fr. Hanuše, J. Junga (ze Slaného), A. Langrovou,

¹⁸⁶ Na ústavním přístroji Sonet.

Fr. Bittnara (z Chudoby). Prostudoval také kalendáře a fotokopie z již poněmčené Březové-Mezilesí.¹⁸⁷

O měsíc později podnikl Jech další výzkumnou cestu, ve dnech 18. - 23. června 1960 s cílem mj. tentokrát zapsat pověsti z kladského pomezí u Karla Dvořáčka (bratrance Filomény Hornychové) z Teplic nad Metují. Při této příležitosti našel výbornou vypravěčku, třiasedmdesátiletou Annu Gruntovou z Červeného Kostelce, a zaznamenal dalších deset vyprávění („srovnávací materiál s nedalekou oblastí kladskou a zároveň jsou to vyprávění z revíru, kde se začíná provádět nový kolektivní výzkum našeho ústavu... Lidová spisovatelka Fr. Semeráková z Olešnice zpracovala ve svých dosud neuveřejněných povídkách značný počet folklorních látek z českých vesnic na Kladsku [...] Bohužel tento materiál je zcela neutříděn, není opatřen pasportizací apod...“

V Malé Čermné mu odvyprávěla pětapadesátiletá Marie Kaválková dvě povídky o vodníkovi a osmdesátiletá Anna Daňková vzpomínala na J. Š. Kubína, který se u ní stavil před šedesáti lety.

O další měsíc (2. - 21. července 1960) později odjel Jech za polskou vypravěčkou M. Szuczwarovou, studovat nová vyprávění. „Jak známo, nelze povídky u toho či onoho vypravěče zapisovat jednorázově. Při hloubkovém, vyčerpávajícím výzkumu je třeba návštěvy po krátkém nebo delším čase opakovat [...]“. Podařilo se mu zapsat 30 nových vyprávění (ze života, pověry, pohádky).

V Nouzíně navštívil Filoménu Hornychovou, v Žakši Fr. Bittnara, v Čermné V. Hanuše, ve Slaném J. Junga, ve Stroužném M. Machovou, ale tady, v „Českém koutku“ se mu nepodařilo zapsat vůbec nic – dobu si tentokrát špatně načasoval, protože právě probíhala sklizeň sena.

Své výpravy do Kladska uzavřel na dlouhou dobu v srpnu, ve dnech 23. - 31. 8. 1960. Ve zprávě z tohoto výzkumu (13. 9. 1960) Jech poznamenal, že primární je srovnávání zápisů (což právě Františka Semeráková neučinila, ač je jinak její povídkový a pohádkový materiál dost bohatý) – rýsuje se tady otázka, proč Jech sám mnoho nasbíraných variant ve své kladské sbírce vynechal (a pouze je uvedl v poznámkovém aparátu).

¹⁸⁷ Uvádí, že čtyři rodiny se bohužel nedávno vystěhovaly.

V šedesátých letech Filoménu Hornychovou navštívil v Nouzíně několikrát, nakonec se ale fenomenální kladská vypravěčka odstěhovala za svou dcerou do německého Duisburgu. Postupně ji naučil pracovat s magnetofonem a Filoména skutečně i v době jeho nepřítomnosti stále vypravuje. Tyto verze už do vydání z r. 1959 pochopitelně nezařadil. Ani však nevydal další sbírku. Už takto je v Lidových povídkách z Kladska obsaženo celých 118 vyprávění jen od této vypravěčky.

Poslední zpráva o výzkumu v Kladsku má datum 18. 7. 1968 a nese název „Zpráva o kontrolní návštěvě u kladské vypravěčky Filomény Hornychové“ Obsahuje už jen posmutnělé konstatování o nezadržitelném úpadku prozaického folkloru v „Českém koutku“ v Kladsku.

4.2.1. Kladská vypravěčka Filoména Hornychová

„Odpoledne [...] jsem přišel za vypravěčkou, která vede domácnost své provdané dcery. Usedl jsem v předsíni, kde stloukala máslo a přitom bez přestání vyprávěla. A od toho dne jsem pak k ní každodenně dojížděl nebo docházel z Chudoby a ručně si zapisoval každou její povídku. Nikdy se nestalo, že by nečinně při vyprávění seděla [...].“¹⁸⁸

Narodila se 22. ledna 1905 poblíž Pasterkova, rodičům Anně a Karlu Burdychovým, kladským Čechům, ale v prostředí už zcela poněmčeném. Byla to samota, její dětství se tak odehrávalo jen v úzkém rodinném kruhu, který zřídkakdy navštívil některý příbuzný. Všichni měli ale jedno společné: zálibu ve vyprávění. Malá Filoména Burdychová slýchávala od malička pohádky a povídky nejrůznějších druhů. Matka jí vyprávěla spíše pohádky, později je Filoména sama četla v německých čítankách a knížkách a nakonec se právě ony staly hlavní částí jejího repertoáru. Otec měl v oblibě zase místní pověsti, pověry i humorky; rodinné návštěvy babiček se rovněž neobešly bez vyprávění. To byl její hlavní folklorní zdroj. Druhým byla četba, především německých knížek.

První a nepříjemné setkání s němčinou čekalo na Filoménu ve škole v Kalasperku. Vzpomíná, že do té doby němčinu slyšela snad jen párkrát, a první rok ve škole byl pro ni

¹⁸⁸ JECH 1959, s. 25.

proto velmi těžký. Díky svému talentu už ale po chvíli začala sama německé knížky nejen číst, ale také shánět, a na oplátku z nich předčítala matce. „České knihy jako téměř všem kladským Čechům byly jí nedostupné svým pravopisem, jemuž se přece ve škole nikdy neučili [...].“¹⁸⁹

V osmnácti letech se provdala do Nouzína. Manžel František Hornych (1900 - 1944) byl dělníkem, byl to „pokrokový člověk, rád hrál divadlo (Hornychová nikdy nehrála) nebo chodil na představení do Machova, stejně jako všichni nouzínští sousedé [...].“¹⁹⁰

V šestadvaceti letech jí manžel zemřel a ona zůstala sama se třemi malými dcerami. Prožívá tíživou životní etapu. Přesto se právě tehdy stává opravdovou vypravěčkou.¹⁹¹ S nelíčeným obdivem na ní i dnes vzpomíná poslední kladská Češka paní Marie Hauschke, která se s ní za mlada setkala. Jiní o ní dodnes vypravují jen z doslechu.

Jakoby v návaznosti na Kubínovu polemiku s Tillem píše Jech v medailonku věnovaném Hornychové o tom, jak se to má s vlivem četby a vlastního autorství na výslednou podobu konkrétního vyprávění. „Plně takové povídky, byť jsou pod přímým vlivem četby, můžeme zařadit do folkloru, poněvadž je Hornychová ‚takle po svém, po česku‘ nejednou vyprávěla, poněvadž se od ní dále šířily a sehrály v životě místního lidu stejnou úlohu jako ta vyprávění, pro něž přímou tištěnou předlohu zjistit nelze, nebo ji můžeme stěží předpokládat. Nadto vytvářela Hornychová svým ‚volným překladem a svými úpravami‘ povídky úplně nové, samostatné.“¹⁹²

Navíc Hornychová sama často v úvodu svého vyprávění udává jejich knižní původ – nejčastěji se odvolává na *Kinder- und Hausmärchen* brí Grimmů.

Od Kubínových vypravěčů se liší i postojem k vlastním látkám: chápe je jen jako ve fantazii vzniklá povídaní a často dodává, že věrohodná jsou jen vyprávění „ze života“. Těch má ovšem ve svém repertoáru zdaleka nejméně. K otázce postoje vypravěčů k vlastnímu vyprávění se ještě vrátíme v kapitole věnované terénním výzkumům dnešního stavu kladského folkloru.

¹⁸⁹ IBIDEM, s. 20.

¹⁹⁰ IBIDEM, s. 19.

¹⁹¹ O své vypravěčské vášni sama poznamenává: „Já diž sem v tom, tak z toho nevyjdu. To je něco pro mě.“ IBIDEM.

¹⁹² IBIDEM, s. 21.

Jak jsme již naznačili, Jech při své poslední (revizní) návštěvě u Hornychové v roce 1968 musel konstatovat, že Hornychová už přestala vyprávět, pouze občas poví vnučce pohádku na dobrou noc. V té době už žila u své dcery v Německu. Změnila radikálně prostředí, ve kterém celý život žila a kde při každodenní rozmanité činnosti měla neustále komu vypravovat. Filoména Hornychová smutně přiznává, že už to není její svět, na který byla zvyklá. Nemá už komu vyprávět... „Já ráda vypravuju, jenže teď nemám komu. Dcera říká: ‚Jen toho nech a pod’ spát.‘“¹⁹³

4.2.2. Metody sběru

Jech vychází po metodologické stránce z Kubína, alespoň co se týče věrných záznamů ústní slovesnosti během jeho vlastních výzkumů v „Českém koutku“ v Kladsku.

Pracuje ovšem samozřejmě podle nových pokynů rozvíjející se české etnografie. V jeho osobním fondu najdeme nejednu příručku určenou pro sběratele, terénní badatele.

Zajímavou ukázkou takovýchto pokynů je např. Dotazník Ústavu pro lidovou píseň z listopadu roku 1940. Jeho předsedou byl tehdy Kubínův i Jechův spolupracovník, Jiří Horák.

Ve Věstníku ČSAV vyšla v roce 1943 Pravidla pro vědecký přepis dialektických zápisů. Měla ujednotit přístup všech sběratelů k nashromážděnému folklornímu materiálu.

I ve studii Lidová prozaická tradice v ústním a písemném projevu¹⁹⁴ rekapituluje svůj přístup k vypravěčům. Zajímavě se tu rozepisuje mj. také o nemístnosti romantického přístupu k vypravěči neznalého písma.¹⁹⁵

Pro ilustraci Jechových metod uveďme ukázkou článku Fr. Všetičky. Jedná se sice o pojednání o sbírce z Podkrkonoší, ale to jen dokazuje rovnocenný přístup k folklornímu materiálu: „[...] Lidové povídky z českého Podkrkonoší vyšly zásluhou Jaromíra Jecha, který učinil jednu nezvyklou věc: přibližně padesát let po Kubínovi se vrátil do Podkrkonoší a sledoval zde osudy zapsaných látek. Vyhledával je jednak u potomků Kubínových vypravěčů, jednak v prostředí, kde působili. Výsledek tohoto průzkumu,

¹⁹³ IBIDEM, s. 25.

¹⁹⁴ JECH, Jaromír – SKALNÍKOVÁ, Olga. *Lidová tradice*. Praha: Akademie, 1985.

¹⁹⁵ Srovnej podkapitola Polemika s V. Tillem.

zahrnutý Jechem do poznámkového aparátu a komentovaný v doslovu, je zajímavý, katastrofální a očekávaný zároveň: podkrkonošská folklorní próza je ve stadiu hlubokého úpadku [...].“¹⁹⁶

Ve zprávách z terénních výzkumů v Kladsku najdeme vlastní Jechův metodologický program jedné návštěvy Nouzína (Filomény Hornychové)¹⁹⁷:

- *Pomýšlím vydat materiál jako samostatnou sbírku povídek Filomény Hornychové. Dříve však chci některé zápisy zopakovat¹⁹⁸ pro poznání variability prozaického podání, pro zjištění, zda vypravěčka náleží k improvizacímu typu apod.*
- *Povídky ostatních vypravěčů chci uspořádat v druhou sbírku.¹⁹⁹*
- *Zapsaný materiál bude sloužit k napsání teoretické studie o životě lidových povídek na Kladsku za posledních padesát let.*

Jech uměl skombinovat oba základní způsoby sběrů, a to jak sběry expediční, tak i sběry stacionární. S některými kladskými Čechy se spřátelil natolik, že v době, kdy se nemohl osobně rozjet do „Českého koutku“, sbírali a nahrávali kladský folklor sami kladští Češi, především Josef Bartoň z Mokřin.

Pasportizace

„Úvodní portrét před ukázkami z repertoáru každého vypravěče je obšírnější než u J. Š. Kubína, neboť dnešní folkloristika nechce osvětlovat nositele a tvůrce prozaického folkloru jen biograficky, nýbrž v souvislosti s celým jeho okolím, s životem lidu, s posluchačským kolektivem. Zkoumá přitom i vztah vypravěčů k látkám a jejich konkrétní realizace.“²⁰⁰

¹⁹⁶ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., novinové výstřižky a drobné tisky.]

¹⁹⁷ [LA PNP, osobní fond Jaromíra Jecha, doklady]

¹⁹⁸ Opakované terénní sondy jsou další známkou poctivé sběratelské práce. Jech tak kontroluje nejen sebe, ale i to, jak a v důsledku čeho se konkrétní mění, jak migruje i na tak malé ploše, jakou je „Český koutek“. Srov. KOUDELKOVÁ, Eva. Vzácne kladské varianty migrující látky o Meluzíně. In *Kladský sborník III*. HK: PedF VŠP, 1999, s. 343 – 350.

¹⁹⁹ Jech v Lidových vyprávění z Kladska nikde neuvádí, proč se nakonec rozhodl oba prozaické folklorní soubory („hornychofský“ a všechen ostaní) spojit v jedinou sbírku.

²⁰⁰ JECH 1959, s. 482.

Jaromír Jech postupoval při terénním výzkumu podobně jako J. Š. Kubín, ale s důkladnějším vědeckým rozvrhem: zastavme se např. u otázky pasportizace.

Příklad Jechova zápisu vyprávění. Tomu předchází stručná informace o momentální situaci: *Zapisováno u Filomény Hornychové – vypravěčka tloukla máslo, přitom její zet' Alfred a dcera K.; dále J. Siatkowski a Z. Sobierajski jako normální posluchači.*²⁰¹

Nebo: *Situace vyprávění: V pokoji u Hornychové, ze sběratelů jen Jech (nepřítomen Siatkowski a Sobierajski), sedí u stolu, na rohu vypravěčka s malou vnučkou, kterou chová na ruce.*²⁰²

Takovéto poznámky nalezneme v Jechově osobním fondu na útržcích papíru, na které v rychlosti zapisoval během svých kladských výzkumů, když neměl k dispozici magnetofon.

Ve sbírce však najdeme podrobnější údaje o vypravěčích. Mají čtenáři lépe zpřístupnit kladský folklor.

Jechovy pasportizační údaje jsou daleko plastičtější než poznámky tohoto druhu u Kubína. Jech z původních pracovních pasportizací vytváří celé medailony svých vypravěčů. Jako by z celé Jechovy sbírky číselo jedno velké překvapení z toho, co v kladském „Českém koutku“ skutečně spíše náhodou objevil.

Pracovní verze pasportizačních údajů měly zhruba tuto strukturu: *jméno křestní a příjmení, věk, informace o tom, zda se informátor přistěhoval nebo zda žije v dané lokalitě od narození, povolání, znalost čtení a psaní, odkud zná své podání,...* atd.²⁰³

Uved'me si ukázkou jednoho kratšího medailonku věnovaného Josefu Homoláčovi ze Slaného:

²⁰¹ [LA PNP, osobní fond J. J., terénní zápisy, 16. 7. 1958]

²⁰² IBIDEM 17. 7. 1958.

²⁰³ Srov. viz Dotazník Ústavu pro lidovou píseň, který sestavil v listopadu 1940 Jirí Horák. [LA PNP, osobní fond J. J., drobné tisky jiných autorů]

Rozený humorista Josef Homoláč (nar. 1892 v Malé Čermné) zná bezpočet povídek, k nimž mu poskytuje látku jeho pestrý život; byl listonošem, později tkalcem, instalátérem, elektrikářem, příležitostným dělníkem, ponocným, až posléze zakotvil jako „kontrolér stau“ v textilní továrně. Při vyprávění svých příběhů znovu prožívá a názornými, čilými pohyby dokresluje každý významný detail. Stal se proto ve Slaném oblíbeným vypravěčem jak v domácím prostředí, tak v hostinci. Vzpomínka na vypravěče a šibala Jana Obsta je po postřezích J. Š. Kubína [...] opět dokladem, jak svérázná postava Obstova vycházela z úst slánských vypravovatelů do místní lidové tradice.²⁰⁴

Tato ukázka demonstruje, jak pozorný vůči svým informátorům Jaromír Jech byl.

Během opětovných, kontrolních výzkumů v „Českém koutku“ si upřesňoval také pasportizační údaje o vypravěčích. Doplnňoval údaje o životě, o funkci lidového vyprávění v lokalitě a zejména názvy, které svým povídkám dávali sami vypravěči, stejně tak i údaje o pramenech vyprávění, resp. údaje o dřívějších vypravěčích, od nichž přejímali „svá“ vyprávění Jechovy informátoři.

Takový kontrolní pasportizační údaj o Filoméně Hornychové (ze kterého se ovšem dozvíme i některé souvislosti týkající se celé lokality) vypadá zhruba takto: *V dubnu 1962 přesídlila se svou rodinou z Nouzína, kde počet obyvatel z původních 300 klesl na deset, do Duisburgu v západním Německu; důvodem k odchodu byly zejména tíživé životní podmínky v téměř opuštěné vesnici, které se stávaly tím nesnesitelnější, čím více se její vnuci blížili ke školnímu věku²⁰⁵ [...] Situace pro přirozené vyprávění však během mé návštěvy nemohla být vyvolána: Filoména Hornychová po odchodu z nouzínské samoty, kde žila pouze svým pohádkám a pověstem, přišla do úplně nového světa: „Jako by mě vysypali z mrakouch.“ Svět pohádek se jí rozplynul, i když občas byla nucena vyprávět své vnučce Ritě, avšak spíše německy [...] Její vyprávění bylo neucelené, útržkovité, spíše jen regista [...]“²⁰⁶*

²⁰⁴ JECH 1959, s. 389.

²⁰⁵ O tom referujeme v kapitole Poslední revize kladských sběrů na přelomu tisíciletí.

²⁰⁶ [LA PNP, osobní fond J. J., doklady, Zpráva kontrolní návštěvě u kladské vypravěčky Filomény Hornychové z 18. 7. 1968]

4.2.3. Vznik Jechovy čtenářské edice kladských povídek²⁰⁷

Lidová vyprávění z Kladska byla vydána v Státním nakladatelství krásné literatury, hudby a umění v roce 1959, rok poté, kdy ve stejném nakladatelství vyšlo třetí vydání Kubínových sběrů (Kladských povídek). Jech je věnoval „zasloužilému umělci Josefu Štefanu Kubínovi“.

Celá sbírka vznikla vlastně díky poctivé ediční práci Jaromíra Jecha. Jech se rozjel do vesnic „Českého koutku“ na území Polska v souvislosti s plánovanou třetí edicí Kubínových Kladských povídek. Vůbec ale nepočítal s tím, co v tom zapadlém koutku světa objeví. Po druhé světové válce se všechna nářečí prudce nivelizovala, nestalo-li se tak už před ní. Přesto Jech našel v „Českém koutku“ uzavřenou česky mluvící komunitu a uprostřed ní dokonce výtečné vypravěče.

Výsledkem byla sbírka Lidová vyprávění z Kladska, která početně předčila sbírku Kubínovu, a to o celých padesát sedm čísel!

V závěru své úvodní studie O kladských lidových povídkách se Jech loučí těmito slovy: „Zbývá nyní jen si přát, abychom tyto povídky četli se srdcem vnímavým pro estetické hodnoty folkloru a pro mluvené slovo vypravěčovo, které se namnoze řídí jinými zákony než slovo spisovatelovo. Mějme dále na paměti i významnou úlohu, jakou tyto povídky hrály v životě odumírající větve našeho národa, komu byly určovány, jak byly posluchači přijímány a co v nich oni hledali. A zejména spatřujme v těchto povídkách nedílnou součást našeho kulturního dědictví.“²⁰⁸

4.2.4. Reakce na Jechovy výzkumy

Jaromír Jech odjel do „Českého koutku“ ještě několikrát v šedesátých letech. Jeho další revize vlastních sběrů a reakce kladských Čechů na ně dokládá opět osobní

²⁰⁷ JECH 1959.

²⁰⁸ JECH 1959, s. 14.

korespondence.²⁰⁹ Nejvíce dopisů se zachovalo od Josefa Bartoně – některé z nich uvádíme pro ukázkou v Příloze. Také polský tisk přinesl občas letnou zmínku o českém etnografickém badateli na území Polska.

Josef Bartoň, kladský Čech a Jechův vypravěč²¹⁰, který reagoval na Jechův zájem, posílá Jechovi v letech 1959 - 1969 celkem pět obsáhlých dopisů a v nich většinou „objednané“ vzpomínky, místní vzpomínková vyprávění, grotesky. V příloze na CD otiskujeme např. hříčky („čermenské grotesky“) *Strouženský sedlák Marek* nebo *Čermenské boudičky*. Bartoň v dopise píše: „[...] obě zasílané jsou z konce minulého století a ilustrují život jaký tenkrát u nás na hranici skutečně byl [...].“²¹¹

Bartoň své záznamy kladského folkloru komentuje na jednom místě takto: „Neumím svými hříčkama prorážet si cestu do naší literatury neboť vím že by se na mne dívali naše esa jako Cromaňonci na neandrtálce ale Kladským rodákům a pamětníkům přece pohnou osrdím, jako vaše kniha kterou jste poslal Kladským přátelům na západ [...].“²¹²

Josef Bartoň se nadchl pro Jechovu práci a stal se brzy jeho průvodcem po „Českém koutku“²¹³. Zásoboval Jecha mnohými věcnými připomínkami ke kladskému nářečí.²¹⁴ Podává také zprávu o Filoméně Hornychové a o stavu kladského folkloru na konci padesátých let: „Vaše vypravěčka z kladského Nouzína, pí Filoména Hornychová, také už dala přednost německu a z Velké Čermné téměř už všichni Češi. Ostatně přesídlují i ti, kteří jsou u nás na Hronovsku a Policku, takže pohádka (Bylo jednou jedno hrabství) už skutečně končí. Váš Velkočermenský vypravěč, typograf pan Vilém Hanuš se snad držel

²⁰⁹ Při přepisu některých pasáží z korespondence s kladskými Čechy zachováváme původní podobu jejich pravopisu, protože i to slouží jako jistý jazykovědný doklad „kladštiny“. Výjimku tvoří dopisy Josefa Bartoně z Mokřin, který jako místní intelektuál měl mj. přístup i k českým knihám. Však také bydlel na české straně hranice.

²¹⁰ V Lidových povídkách z Kladska otiskl Jech celkem devět Bartoňových vyprávění.

²¹¹ [LA PNP, osobní fond J. J., kp., dopis Jos. Bartoně z 10. 4. 1960]

²¹² IBIDEM.

²¹³ „[...] Překvapilo mně, jak jste se do celé věci vžil, neboť její uskutečnění je v naší době velmi ztíženo tím, že mnohé Vaše dialektické výrazy valem mizí a velmi málo se jich u nás na české straně už používá [...] Jsem Vám opravdu vděčen za to, že uveřejněním svých prací obohatíte náš kraj o to, co by za chvíli bylo nenávratně ztraceno.“

²¹⁴ Viz např. dopis Josefa Bartoně z 14. 4. 1959 [LA PNP, osobní fond J. J., kp.]

nejdéle, ale když ho Poláci vysadili z jeho vlastního domku na ulici, rozhodli se i s Hronovskými Holubovi (Teuberovi) a odletěli také.“²¹⁵

Jiný Jechův kladský Čech, Vilém Hanuš, zaslal Jechovi mezi roky 1981 - 1985 celkem třináct dopisů, většinou už jen v němčině.

V osmdesátých letech psal Jechovi už z Leopoldstalu a pouze německy. Také on děkoval Jechovi za zaslání kladské lidové sbírky. Jeho dopisy rekapituluje polské poválečné vystupování vůči kladským Čechům. Vypočítával Jechovi, kdo z jeho informátorů už zemřel, vzpomínal např. na Martu Machovou (zemřela v Dušníkách 1. července 1978).²¹⁶ A také litoval, že Machovy děti se už za ním do „Českého koutku“ svobodně nepodívají.

Z další korespondence jsou zajímavé dopisy s manželi Siatkowskimi a se Zenonem Sobierajskim, Jechovými kolegy z Polska.

Také s Vilémem Teuberem si Jech řadu let dopisoval. V letech 1958 - 1961 mu bylo z Kladska doručeno 10 dopisů. Také Teuber pomáhal Jechovi s magnetofonovými nahrávkami v době, kdy byl Jech v Praze. Teuber nahrával i u Filomény Hornychové.

Filoména Hornychová psala Jechovi pětkrát, a to v letech 1959 - 1984. Zastavme se u dopisů Filomény Hornychové. Není jich mnoho, délka období, do kterých se rozprostírají však zároveň dokládá obrovskou proměnu této fenomenální kladské vypravěčky, zvláště po jejím přestěhování se do německého Duisburgu.

V posledním dopise z roku 1984 vzpomínala Hornychová s nostalgií na „Český koutek“. To už psala jen německy. V dopise Jechovi sdělila, že už nevypráví, protože už není komu, i s malou vnučkou si povídá jen německy. Žila jen vzpomínkami na svůj Nouzín.²¹⁷ Krátce poté Filoména Hornychová umírá.

²¹⁵ JECH, IBIDEM, dopis z 17. 8. 1969.

²¹⁶ Na manžela paní Marty Machové ve Stroužném také často vzpomínají, zemřel nedávno.

²¹⁷ Jech, *op. cit.*, dopis z 9. 11. 1984.

5. Srovnání Kubínových a Jechových výzkumů v Kladsku

5.1. Kritéria srovnávání

Prvním kritériem, které nám pomůže porovnat Kubínův přínos folkloristice s přínosem Jaromíra Jecha, bude vztah obou badatelů ke svým informátorům.

Dalším parametrem, který souvisí s prvním kritériem, bude přístup k pasportizačním údajům.

Třetím bodem bude přehledná ukázka lokalit, kde Kubín a Jech v rozmezí půlky století sbírali kladský folklor. V tabulce zároveň uvedeme výčet jejich informátorů s počtem otištěných povídek, které poskytli Kubínovi a Jechovi.

Čtvrté kritériem bude přístup k textu. V kapitolách věnovaných Kubínovi a Jechovi jsme na tuto problematiku narazili mnohokrát. Teď se zjištěná fakta pokusíme přehledně shrnout.

Pátým kritériem je členění sbírky folklorních podání.

- Vztah badatelů k vypravěči

Celé Kubínovo folkloristické dílo, část jeho korespondence v osobním fondu, ale i díla čistě autorská dokládají jeho výjimečný vztah k vypravěčům. Kubín se v prostředí, které mnil podrobně prozkoumat, adaptoval velice rychle a dobře. Z takových pobytů pak podával roztomilé zprávy své rodině, že se „u svých Čechů“ zdrží déle, než měl naplánováno. Snad všude, a v Kladsku především jej brzy vesničané přijali za svého. Důkazem takového intimního přátelství je např. i pozvání na kladské touláčky.

Jechův vztah k vypravěčům lidových povídek byl radikálně proměněn setkáním s fenomenální kladskou vypravěčkou Filomérou Hornychovou na konci padesátých let 20.

století. Věnovali jsme jí samostatnou podkapitolu mj. i proto, že dodnes tato žena žije jako úctyhodná vypravěčka ve vzpomínkách posledních kladských Čechů.

Také Jechova korespondence s kladskými Čechy, především s Josefem Bartoněm, svědčí o jeho přátelských vztazích se znovu objevenou „českou halůzkou“.

I Jech si posteskl, že vypravěčů ubývá především proto, že mizí okruh jejich posluchačů.

Oba badatelé přistupovali ke svým „povídačům“ velmi osobně. Svědčí o tom korespondence Josefa Štefana Kubína nebo zprávy z výzkumů u Jaromíra Jecha. Ten se rozepisuje se především o Filoméně Hornychové, o tom, jak se do Nouzína dokonce na čas přestěhoval, aby mohl trávit se svou vypravěčkou celý den a zaznamenat tak všechny její činnosti od rána až do večera. Poznamenal si nejednou, že pokud tato žena pracuje, potud také vypráví.

I Kubín udělal vše proto, aby jeho zápisy měly skutečně autentickou podobu, tedy aby realisticky zapadaly do celkového kontextu kladské vesnické společnosti – nešlo jen o to „překopírovat“ vyprávění do poznámkového bloku. Kubín navštěvoval i nemocné, často se vydával za svými kladskými Čechy tam, kam se přestěhovali.

O tom, jak náročný může být tento terénní výzkum a jaké překvapení může skýtat, jsem se snažila přiblížit ve zprávě v následující kapitole.

- Pasportizace

Na příkladech Kubínových a Jechových pasportizačních údajů si lze na první pohled všimnout obsahové disproporce. Zatímco Kubín chtěl těmito údaji jen zarámovat soubor vyprávění u svých informátorů, Jech je rozpracoval a využil záměrně více. A to především proto, aby prostřednictvím charakteristik svých informátorů demonstroval jedinečnost faktu samotné jejich existence coby živých vypravěčů v pozdních padesátých letech. Jaromír Jech však pracoval v jiné době, kdy se proměnily také požadavky na terénní výzkum. Byly to především některé etnografické dotazníky, které měly ujednotit práci badatelů na celém území Československa.

- Přehled lokalit sběrů a všech vypravěčů v „Českém koutku“

V následující tabulce předkládáme srovnávací přehled míst, kde oba badatelé sbírali kladský folklorní materiál a také výčet vypravěčů, jejichž povídky byly vydány v obou kladských sbírkách, v Kladských povídkách i v Lidových vyprávění z Kladska.

Znovu připomínáme problematiku Českého koutku, oněch „jedenácti“ původně českých vesnic v dnešním polském Kłodzku.

Patří sem tyto vesnice (v nich bylo v době Kubínových terénních výzkumů nejvíce česky mluvících obyvatel): *Březové – Slané – Chudoba – Malá Čermná – Velká Čermná – Blažejov – Jakubovice – Stroužné s Bukovinou – Nouzín s Ostrou Horou.*

Z tabulky je patrné, že i Kubín zařadil do Kladských povídek některé vesnice, které původně do „kladské jedenáctky“ nepočítal, a to především z toho důvodu, že je považoval ve srovnání s ostatními za více poněmčené nebo proto, že ležely na české straně hranice (Machovské Končiny).

Během terénního výzkumu však např. našel výrazného, byť třeba jen jediného vypravěče, a proto počet svých lokalit rozšířil, jako v případě Čížného (Jan Jirman) nebo Machovských Končin (Kristina Flousková). A třebaže bádá i v Nouzíně (viz ukázka z korespondence), uvedl ve sbírce pouze Ostrou Horu, která patřila k Nouzínu jako jeho osada (podobně jako je tomu v případě Stroužného a přilehlé osady Bukovina, která už leží na české straně). Třebaže existuje množství průvodců (a mnohdy navazují právě na Kubínovu povšechnou studii České Kladsko (1926), Kubín i Jech povýšili nad geografické hledisko aktuální stav folkloru, tak jak se jim ho podařilo ještě zaznamenat.

Důležité je k tomu poznamenat, že malý příhraniční styk před nástupem Hitlera k moci, nebo ještě lépe před vypuknutím první světové války byl téměř neomezený a sousedé, často spřízněné rodiny po obou stranách hranice, se hojně navštěvovali. A spolu s tím se oživoval i kladský folklor. A ten se stal jasným kritériem pro oba folkloristy.

Jech zařadil do vlastní sbírky (Lidová vyprávění Kladska) celkem deset vesnic. Na rozdíl od Kubína uvedl Nouzín (tam sebral úctyhodných 118 vyprávění od jediné vypravěčky, Filomény Hornychové). Neuvedl naopak Chudobu a Blažejov (v padesátých letech tu už nenalezl výrazného českého vypravěče). Do desítky vesnic zařadil český Machov a Mokřiny, příhraniční české vesnice. V Machově našel Jech kladskou Češku Josefu Zochrovou, která sem přesídlila společně s manželem z Bukoviny. Ta ho nasměrovala na svou sousedku, vypravěčku Josefu Dostálovou.

Machov leží na české straně hranice, přesto ho Jech řadí do své sbírky. Vysvětluje to v medailonku věnovaném Josefě Dostálové: „Její povídky jsou zajímavé i z etnických důvodů. Nejde pouze o to, že přizpůsobuje slyšené nebo čtené látky místnímu prostředí [...]. Především máme na mysli, že hraniční poloha Machova udává též ráz místní vypravěčské tradici i folklornímu fondu naší vypravěčky. Jeví se tu totiž zřetelné souvislosti s kladskou lidovou prózou.“²¹⁸ Proto ji Jech také řadí až na konec celé své sbírky.

²¹⁸ JECH 1959, s. 450 - 451.

tabulka 2: Srovnání lokalit kladských sběrů J.Š. Kubína a J. Jecha

	J.Š. Kubín		Jaromír Jech	
	<i>Lokalita</i>	<i>Vypravěč(i)</i> ²¹⁹	<i>Lokalita</i>	<i>Vypravěč(i)</i>
1.	Malá Čermná	Ant. Hurdálek (6)	Malá Čermná	Fr. Martinec (1)
2.	Velká Čermná	Václav Hanuš (3), Jan Vítek (1), Fr. Středa (9)	Velká Čermná	Vilém Hanuš (25), Augustin a Anna Teuberovi (3), Josef Píč (5)
3.	Jakubovice	Jan Burdych (2), Jan Drašnar (9), Václav Holub (6), Jakub Vencel (2)	Jakubovice	Fr. Drašnar (3), Fr. Drašnarová (6), Anna Drašnarová (1)
4.	Stroužné	Alois Jansa (1)	Stroužné	Marta Machová (13), Emil Cvikýř (2)
5.	Bukovina	Jan Hercig (2), Kristina Müllerová (1), Fr. Štěpán (3)	Bukovina	Fr. Zochrová (1)
6.	Březová	Josef Kosář (21)	Březová	Celestin a Anna Drechslerovi (1)
7.	Slané	Karel Kopáček (10), Fr. Langrová (14), Jan Obst (10), Jan Štiranda (3), Jiří Vašata (12)	Slané	Ant. Kačer (3), Josef Homoláč (1), Ant. Pitřinec (4), Emil Neuman (6), Jaroslav Jung (13)
8.	Machovské Končiny	Václav Klimeš (18), Kristina Flousková (1)	Machov	Jos. Dostálová (13)
9.	Vostrá Hora	Václav Jirman (8)	Nouzín	Filoména Hornychová (118)
10.	Chudoba Horní	František Bek (10)	Mokřiny ²²⁰	Marie Bartoňová (2), Josef Bartoň (9)
11.	Blažejov	Anna Šrůtková (14)		
12.	Čížné	Jan Jirman (7)		
	CELKEM:	173 čísel	CELKEM:	230 čísel

²¹⁹ V závorce za jménem vypravěče uvádíme počet textů, které jsou otištěny v Kubínově nebo Jechově sbírce.

²²⁰ Osadu Mokřiny založil podle Jechových údajů Václav Bartoň na sklonku 18. století přímo na prusko-českých hranicích.

- Přístup k textu a jeho úpravy

Kubín neměl na rozdíl od Jaromíra Jecha a od nás k dispozici žádné technické vymoženosti, zvláště nahrávací zařízení. Jak jsem již uvedli výše, v podkapitole věnované Kubínovým stenografickým záznamům lidového vyprávění, byl Kubín při práci v terénu odkázán jen na rychlost svého psaní. Proto jsou jeho záznamy velmi obtížně čitelné.

Přesto je tento způsob přístupu k textu vypravěče velmi cenný. To, čeho si na první pohled nevšimneme, ale hned na pohled druhý nás minimálně zarazí, je fakt, že se jedná o přednes nepřipravený, nenapsaný, ale spontánní, vznikající ve chvíli vyprávění samého, přímo před očima Kubína, který jej zčerstva stenograficky zaznamenával a tak „zakonzervoval“.

„Kubínovou trvalou zásluhou badatele i sběratele je, že nelitoval času ani námahy, aby ukázal a před zapomenutím zachránil všechno to, co se v paměti, mysli a srdci kladských Čechů uchovalo a co v lepším kladském koutku ještě po 150 letech soustavné a násilné germanizace žilo a kvetlo duchem národním [...], objevil a ozřejmil životnost, sytost a jadrnost mluvy lidu, její sílu i básnickou moc. Přitom, veden snahou uchovat její svěžest, bohatost i rozkošacenost, její jadrnost i krajový svéráz, až do těch nejjemnějších odstínů v lexiku, stavbě věty, v její intonaci i osobitě kladeném přízvuku, vyslechl desítky ne-li stovky vypravěčů, jimž visel doslova na ústech, jen aby nezůstal svým záznamem nic dlužen jejich podání [...].“²²¹ Uvedený citát je dobrou ukázkou, která zároveň rekapituluje Kubínův přínos. Novák si ve studii klade nárok na to, že na Kubína jako první upozornil právě on. A v dopise Kubínovi si stěžuje, že jeho článek nikdy nevyšel.

Po něm, o půl století později stejně učinil i Jaromír Jech a po zhruba stejně dlouhé době jsme se o to pokusili i my.

- Členění sbírek

Kubín ve spolupráci se svým prvním editorem, Jiřím Polívkou, členil všechny sebraný kladský prozaický materiál podle míst a podle vypravěčů. Jech si počínal v případě

²²¹ [LA PNP, osobní fond J. Š. K., rkp. cizí, Novák, Bohumil: Předmluva k vydání Lidových povídek z Podkrkonoší v Družstevní práci.]

práce na třetí edici Kubínových sběrů stejně jako ve vlastní sbírce velmi podobně, vynechal jen číslování lokalit.

Tato metoda má velkou výhodu v tom, že je přehlednější než dosud tradiční motivické členění. Tento způsob rozdělení látek umožňuje sledovat např. migraci každé látky – tímto způsobem Jech zároveň navázal na Kubína a ve stejném ohledu můžu pokračovat ukázkách migrace látek od vesnice k vesnici nebo od vypravěče k vypravěči také já.

Oba badatelé reagovali na stejné výzvy o nutnosti sbírat vše v „hodině dvanácté“. Alois Jakubec tuto skutečnost shrnuje v jenom svém článku: „[...] Prof. Kubín zasáhl ještě v pravý čas. Dnes lidové povídky, pověsti a pohádky právě jako lidové písně upadají neodvratně v zapomenutí. Není divu. Zmizelo dávno už to družné prostředí a ovzduší, ve kterém se pohádkám tak znamenitě dařilo [...] Proto křičím: Zapisujte, kdo můžete! Bije dvanáctá!“²²²

²²² IBIDEM, novinové výstřižky a drobné tisky

6. Závěrečná zpráva o výzkumech ve vesnicích v „Českém koutku“ v Kladsku na přelomu tisíciletí

6.1. Kladský vypravěč na přelomu tisíciletí

„Srdce mám český, hlavu německou a papíry polský...“²²³

Tato část diplomové práce je založena na vlastních terénních výzkumech, které jsem v kladských vesnicích prováděla v letech 2000 – 2004. V úvodu této práce jsem stručně zmínila první „expediční“ výzkum, zde představím také další čtyři.

Možnosti folklorního sběru v „Českém koutku“ na přelomu tisíciletí jsou samozřejmě velmi omezené. Pokoušela jsem se o konkrétní výsledek celé čtyři roky. Nenahrávala jsem pouze povídky, pohádky nebo humorky, nezaznamenávala jsem ale ani pouze vyprávění ze života nebo ojedinělé písně, třebaže právě za nimi jsem se do Kladska původně vypravila. Postupně práce nabývala více a více osobních rozměrů, jak jsem hlouběji pronikala do každodenního života posledních kladských Čechů. Možná právě díky tomu, jak málo Čechů jsem tu našla, mi na druhou stranu umožnilo poznat je lépe. O tom, jak intimní dokáže být atmosféra během vyprávění a co všechno ji může narušit, se zmíním dále.

Nerada bych, aby celá tato kapitola vyzněla příliš nostalgicky, protože nostalgici nejsou ani ti, které jsem tu, v polském Kladsku, potkala. Pravdou však zůstává, že na člověka, který se díky výletu do „Českého koutku“ vrátí na časové ose o několik desetiletí zpátky, působí celá situace zdejšího, z obou stran (české i polské) stále velmi izolovaného kraje, minimálně neobvykle.

²²³ Odpověď paní Marie Hauschke na otázku, jaké národnosti se cítí být.

Zásadní proměna osídlení v „Českém koutku“ nastala během jediného poválečného roku 1946, kdy mnoho rodin uprchlo do Čech, ať už z donucení nebo dobrovolně. Většinou se vystěhovalci usadili v těsném sousedství u svých rodin na české straně hranice.

Na konci padesátých let zde Jaromír Jech našel už „pouze“ zhruba 1000 kladských Čechů a na rozdíl od Kubína po nich musel pátrat dále od hranice, hlouběji v horách a také na české straně, např. v Mokřínách nebo v Machově.

Na české osídlení v „Českém koutku“²²⁴ tu existuje několik málo památek, které ale z běžnému pohledu kolemjdoucího snadno uniknou. V přílohách uvádím např. fotografie památného sloupu ve Slaném s českým biblickým nápisem.²²⁵ Již zmíněná Velká Čermná je známá svou kostnicí. Na obrovské mase ostatků po epidemii cholery a moru po třicetileté válce je tam jako zvláštní „relikvie“ posazena lebka čermenského starosty Martince, který se za prusko-rakouských válek postavil oddílu pruských vojáků a byl zastřelen. Jeho prostřelená lebka je místními průvodci vydávána ovšem za rebela, který byl potrestán vlastním lidem. V čermenské kostnici je také několik českých nápisů.

Ve Slaném stojí na návsi památný sloup s českým biblickým nápisem z knihy Jeremiáš. Jeho fotografie uvádím v přílohách.

Mezi památky smutnějšího charakteru patří řada ruin, základů stavení ve všech kladských vesnicích, které jsem navštívila. Rozbořené základy kladských domů můžeme spatřit nejvíce asi v Nouzíně, vesnici kdysi osídlené výhradně českým obyvatelstvem. Dnes, jak opět uvádíme na fotografiích v obrazové části přílohy na CD, působí Nouzín naprosto mrtvým dojmem. Jiné takovéto hromádky kamení a cihel není těžké zpozorovat na okrajích dalších kladských vesnic. Zbyla tu např. česká zvonička.

Památku na české osídlení „Koutku“ najdeme také na každém zdejší hřbitově. Stále dokola se tu opakují jména Lelek, Koláčný, Houška, některá v české podobě, jiná s pravopisem německým. Fotografie některých náhrobků uvádím opět v obrazové příloze na CD.

²²⁴ Hlouběji v Kladsku jsem z praktických důvodů a také s ohledem na zaměření této diplomové práce pochopitelně nepátrala.

²²⁵ Jedná se o text z knihy Jeremiáš.

Výraznou proměnu nezaznamenala jen kladská vesnice a osídlení, ale i samotný *fenomén kladského vypravěče*. Tato práce vznikala tak dlouho právě proto, že i hledání kladských vypravěčů nebylo vůbec samozřejmé. Můžu konstatovat, že jsem nenalezla žádného aktivního informátora a že jsem musela naopak vynaložit velké úsilí, abych získala vůbec nějaké vyprávění. Vypravěčovo společenství – publikum se začalo rozpadat těsně po druhé světové válce, jak jsem uvedla např. na ukázce korespondence J. Jecha s Filomérou Hornychovou. Jech ještě našel řadu aktivních vypravěčů, sám však na mnoha místech uvádí, že emigrace (především do Německa) pokračovala i v šedesátých letech a že onen „rozkladný proces“, o kterém hovoří už Kubín, nabral nečekaně rychlé tempo. Můj výzkum v Kladsku to jenom potvrzuje.

Kladští Češi se dnes zdráhají povědět vám nějakou pohádku - pohádky jsou prý jen pro děti a oni na ně nemají čas. Raději vzpomínají na svůj život, na to, jak v roce 1945 přišli Poláci, jak se utíkalo přes hranice nebo jak pašovali. Kdybych měla parafrázovat jeden televizní dokument a pokusit se odpovědět na otázku „Jak se žije kladským Čechům dnes?“, nevěděla bych, jak správně a vyčerpávajícím způsobem odpovědět. Každý kladský Čech, kterého jsem potkala, představoval výraznou osobnost, ať už to byli paní Marie Hauschke, Zofia Zwikirsch a Antonina Brycz ze Stroužného nebo paní Róza Rokitenská z Čermné či paní Uršula Langerová a pan Jindřich Seidler ze Slaného. Každý z nich prožil na území „Českého koutku“ mnoho výrazných – nejen politických dějinných zvrátů, které měly dopad na každého z nich. Přesto si nikdo z nich nepostěžoval, rádi se naopak vraceli ve vzpomínkách ke svému dětství. Žádný z nich také nezalitoval, že nedošlo po válce k připojení Kladska k Československé republice. Na výše zmíněnou otázku však, jak aspoň doufám, odpovídá určitým způsobem celá tato práce.

V následující podkapitole představím jednotlivé terénní výzkumy v „Českém koutku“.

6.2. Třetí revize kladských sběrů

Do „Českého koutku“ jsem se vydala celkem pětkrát, a to v těchto dnech:

- 25. – 28. května 2000
- 15. - 20. června 2000
- 20. – 22. října 2000
- 27. – 30. září 2001
- 20. – 21. října 2004

- **25. – 28. května 2000**

První cesta byla uskutečněna za účelem dopátrat se alespoň několika kladských Čechů na území tzv. Českého koutku. Byla to jen malá expedice ve složení: PhDr. Miloš Sládek, Mgr. Jan Linka, Mgr. Jan Bouchal a Kristýna Hladíková.

V kladských vesnicích jsme strávili tři dny a našli pět Čechů, a to ve Stroužném - paní Marii Hauschke, Zofii Zwikirsch a Antoninu Brycz a dále paní Uršulu Langerovou a pana Jindřicha Seidlera ve Slaném. Se všemi jsme hovořili, na diktafon jsem také zaznamenala první vyprávění a písničky. Získali jsem také přibližné adresy dalších možných kladských Čechů.

Do „Českého koutku“ jsme se dostali přes Machovskou Lhotu. Hned za hranicemi nás čekalo nemilé překvapení. Přišli jsem do Nouzína, vesnice, ve které objevil Jaromír Jech na konci padesátých let excelentní vypravěčku Filoménu Hornychovou. Dojem, který jsme si z tohoto kladského obrázku odnesli, nebyl vůbec utěšený. Právě naopak. Ve vsi zbylo jen několik málo stavení, přesto byla až na polskou důstojnickou školu vylidněná. Pouze ve stráni jsme našli odhalené základy po bývalých kladských staveních.

„Nejpočetnější“ zastoupení kladských Čechů jsme našli ve Stroužném. Nejvýraznější strouženskou figurkou je bezesporu paní Marie Hauschke (Houšková, narozená 30. 12. 1928 ve Stroužném). Na její vlastní přání ji v dalším textu budu nazývat paní Maruška. Tato energická žena bydlí na samém dolním cípu vesnice, u českých hranic. Ráda to zmiňuje a říká, že prý žije na konci Polska. Ve vesnici zná každého a ráda vypráví nejrůznější události ze života svých sousedů.

Nikdy se neprovdala. V mládí studovala, chtěla být učitelkou, ale brzy ji zemřel otec a ona se rozhodla zůstat s matkou ve Stroužném. S nepatrnou melancholií v hlase na

tuto dobu dnes vzpomíná, ale vzápětí důrazně dodává, že rozhodně ničeho nelituje. O své matce také často a ráda vypráví a lituje, že tenkrát ten „pražský pán“,²²⁶ který chodil jedině k paní Martě Machové, sousedce Houšků, měl zajít i za maminkou paní Marušky. Ta prý také ráda vyprávěla a hlavně zpívala. Všechno, co jsem si během těch pět let u paní Marušky zaznamenala, pochází prý od její maminky.

Paní Marie mi většinou zpívala a já některé její písně uvádím v příloze na CD. Nahrávky, které jsem pokaždé pořídila v lese, kam paní Maruška chodívá každý den na pravidelnou procházku, mají bohužel sníženou kvalitu. I tak jsem toho názoru, že je potřeba je zde publikovat.

Během této první návštěvy nám paní Maruška pověděla ne jeden příběh ze svého mládí, dalo by se říci ne jednu humorku. Jen jako malou ukázkou nezadržitelného proudu řeči této čiperné stařenky přepíši na tomto místě historku, která se stala jejímu otci a vypráví o tom, kterak se do Stroužného dostal první automobil. Paní Maruška se při ní zajíkala smíchem.

... No víte, první auto. No von sek tam, že jo, a vid'al, že jede to tam dolu, víte, tou silnicí a žáný koně. Hrčí to, tak hodil kosu a tam dolu, víte, tam, kde je dnes skanzen, tak tam to stálo a už lidi vodtud a to myslí si, d'ábel v tom sedí, víte? Vrčí! A jede bez koní, no to bylo první auto, sme vid'ali, víte. Je to zajímavý, sedmnáct roků měl, tak to..., no víte, to bylo takovej zázrak, že to nemohli rozumět, že to jede bez koní, no.

Paní Maruška nás potom vzala ještě jednou do lesa a zazpívala nám některé, převážně duchovní písně, podle všeho velmi staré hudební památky.²²⁷ Uvedu proto ještě jednu, hudební (mariánskou) ukázkou.

Vyšla hvězda od východu, vyšla hvězda svítící.

Aj to byla Matka Boží, rodička nejsvětější.

REF: Maria, ó Maria, tisíckrát buď uctěna,

Naše srdce k tobě volá, zdrávas Panno Maria.

²²⁶ Rozuměj Jaromír Jech.

²²⁷ SLÁDEK, Miloš. Kladské obrázky aneb na okraj folkloristického výzkumu Jaromíra Jecha v Kladsku. In *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003*. (připravil Antonín Kostlán) Sv. 6, Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 473.

Ptactvo libě prozpěvuje, stromy se zelenají.

Pole vůni vydávají, požehnání žádají.

REF:

Celý rok sem očekával, kdy ta radost nastane,

Abych se moh potěšiti, ó Maria u tebe.

REF:

Tuto a mnoho dalších písní si paní Marie zpívá každý den v lese, kterým je obklopena celá její chaloupka. O tom, jak to v takovém stavení vypadá, si lze alespoň částečně vytvořit určitou představu na základě fotografií v přílohách.

Paní Marie nás všechny zavedla ke dvěma evangeličkám²²⁸. První z nich, paní Antonina Brycz (rozená Lelková, 17. 5. 1922 – 31. 12. 2002), žila na opačném konci Stroužného ve svém domku. Už tehdy byla tři roky upoutána na lůžko, ale jinak se těšila dobrému duševnímu zdraví. Paní Marie ji chodila každý den navštěvovat a společně vzpomínaly na své mládí. V naší přítomnosti se však paní Brycz téměř neosmělila, a tak byla jedinou „vypravěčkou“ opět paní Marie. Paní Brycz vzpomínala především na polské repatrianty, kteří přibyli do „Českého koutku“ z východního Polska. Říkala, že se nedali srovnat s těmi, kteří přicházeli od Varšavy.²²⁹ Nakonec nám paní Brycz přece jen pověděla jedno kladské povídání, pro tuto oblast naprosto typické, tedy vyprávění O Čertově skále.²³⁰

Další poslední strouženská kladská Češka, paní Zofia Zwikirsch (rozená Flousková, 16. 1. 1917 – 9. 8. 2003) tentokrát ve Stroužném nebyla.²³¹

Ve Slaném jsme jen přes plot krátce mluvili s paní Uršulou Langerovou. Věnovala nám pouze několik vzpomínek na Poláky, kteří přišli do Slaného v roce 1945. Navázat s ní větší kontakt se mi podařilo až během další, červnové návštěvy.

²²⁸ Ve Stroužném vznikla v 19. století evangelická farnost a byl tu postaven také evangelický kostel. Katolíci zařizovali církevní obřady většinou v Čermné.

²²⁹ „To ještě sou víc taková kulturní...“

²³⁰ Viz následující kapitola o kladské povídce.

²³¹ Bohužel musím konstatovat, že poslední dvě jmenované ženy již zemřely. To jsem zjistila při zatím poslední cestě do „Českého koutku“ letos v říjnu.

Poslední kladský Čech, kterého jsme v roce 2000 našli, byl soused paní Langerové, pan Jindřich Seidler. Tento svérázný vysloužilý voják nám vyprávěl jen samé válečné příhody a o pohádkách nechtěl ani slyšet. Nejen proto jsem se u něj příště už nestavovala.

Celkově lze přínos této první cesty do Kladska shrnout takto. Podařilo se najít kladské Čechy a získat možnost znovu se za nimi vypravit. Podařilo se to především díky Janu Linkovi, který mi zprostředkoval kontakt s kladskými Poláky. Důležité bylo hlavně navázat dobrý první kontakt, což se podařilo; nejen paní Maruška byla nadšená, že se za ní vypravil někdo až z Prahy.

- **15. – 20. června 2000**

Druhá cesta, tentokrát směřovaná už za konkrétními kladskými Čechy, byla také nejdělsí. Pokoušela jsem se o tři úkoly najednou:

1. lépe poznat kladské Čechy (Češky), které jsme potkali v květnu t. r.
2. najít další kladské Čechy (i na české straně hranice)
3. zaznamenat další kladská vyprávění, popř. písně

Hned první den se mi podařilo přesvědčit paní Uršulu Langerovou, aby mě pozvala k sobě domů a pokusila se vzpomenout si na nějaká slanská vyprávění. Paní Uršula mě tehdy překvapila. Tentokrát jsem u jejího domu zazvonila sice sama, ale i tak trvalo nejméně hodinu, než mě vpustila až do domu.

Doma se proměnila okamžitě v hostitelku i co se folkloru týče. Nahrála jsem u ní celou devadesátiminutovou kazetu. Zprvu si sice odmítala na něco vzpomenout, ale zkusila jsem jí přečíst několik ukázek z Jechových sběrů a ona hned ožila. Vyprávěla velmi podobné látky, jaké ve Slaném zaznamenal před padesáti lety i Jech.

Paní Uršula uvařila kávu a zasedly jsme společně s jejím psem ke stolu. Vytvořila příjemnou pohodu, její vyprávění byla prostá jakéhokoli stýskání si.

Dušovala se, že i ona několikrát potkala ve vsi hastrmana, který ji vyděsil vždy brzy ráno, když šla pracovat do továrny. Strašidlo na sebe tehdy prý bralo podobu koníka. Dále vyprávěla „Vo slanckym dvoře“,²³² o jiných strašidlech, např. o světýlkách.

Paní Maruška se vrátila do Stroužného až na konci mého pobytu v Kladsku, proto se mě ujala její polská neteř, paní Marie Wolski. Její dům mi poskytl skutečnou základnu. Každý den jsem se vydala do některé kladské vesnice.

Nejprve jsem opět po necelém měsíci navštívila paní Zwikirsch. Ráda si se mnou povídala, zároveň mi však několikrát zopakovala, že vyprávět neumí a že na to není. Vzpomněla si jen na Rozsypací skálu na Boře nebo na to, že na Homoli by měl být zakopaný nějaký poklad.

Paní Brycz byla sdílnější. Šly jsme ji navštívit i s paní Maruškou, která se mezitím vrátila z Německa, kde má příbuzné. Zde je malá ukázka jednoho jejího vyprávění:

A vo čem je Múž v peci? To bylo tak, že jeden, že jena porád říkala, že tak miluje svýho múže a porád... a ten kamarád vod toho, přítel, že to jednou zprubuje, esli vopraudu ho má tak ráda. Porád to vopakoval a tak si jenou lehnul do postele, že je jako nemocnej a ten druhej se ustrojil jako za smrt... to paní Machová²³³ vypravovala...

Ahá, počkejme! Né, to bylo tak, že vona říkala, že by vona za něj umřela, že... a tak vona si lehla do postele a... tak (tiše) „Už si pro tebe du. Lež na svém místě!“ A se přiblížil a vona...: „A, von se skoval do pece“ (šeptá). A von zas: „Už si pro tebe du!“ Vona: „Múž je v peci!!“ A pak, jak už byl docela blízko, tak křičela: „Múž je v pecii!!!“ (hlasitě, smích). Tak se pak tomu smáli, jak vytrubovali, že vona ho tak má ráda, že by za něj umřela. (smích)

Uvedme si pro srovnání vyprávění Marty Machové, které tady ve Stroužném zaznamenal Jaromír Jech 20. července 1957.²³⁴

²³² Typické strouženské vyprávění, které najdeme i u Jechových vypravěčů Antonína Pitřince a Jaroslava Junga.

²³³ Marta Machová ze Stroužného, Jechova vypravěčka.

²³⁴ JECH 1959, s. 280 – 281.

Můž v peci

Byla jena manželka, ta dycky říkala: „Můži, já tě mám tak ráda, že dybys měl umřít, já bych za tebe umřela.“

No tak von to vypravoval večír hospodě muským a jeden říkal: „Počkej, mý i zkusíme, jesi tě má tak ráda. Ty di domu, lehni si, bud' nemocnej, honě naříkej a já se ustroim za smrt a pak přídu. Budeme vidět, co bude dělat.“

Tak von přišel, venku začne: „Už pro tebe du, už pro tebe du.“

Žena říká: „Vlez do pece! Vlez stekle do pece! Aby ta smrt tě neuzala.“

Můž vlez do pece, lehla si vona do postele. Ted'ka jak si do postele lehla, smrt de porád blíž a blíž.

Žena tichym hlasem: „Můž je v peci.“

Smrt: „No, já si už du.“

Žena silnějším hlasem: „Můž je v peci!“

Diž smrt přišla eště blíž, vona křičí: „Můž je v peccii!“

No tak von pak vid'al, jak vona ho má ráda. Že ho přeci prozradila, že von je v peci. A muský z toho měli radost, že i tak mohli podvíst. No. Že jako, že to není prauda, že by za něj umřela.

Je víc než patrné, že se vyprávění výrazně proměnilo. Především se zkrátilo. Vypravěčka, paní Brycz, už některé pasáže zapoměla, vrací se, opakuje se. Zachovává však triadickou pointu a celý závěr. Rozhodně však vypravovala tuto povídku s velkým zápallem, jak to určitě sama zažila kdysi u paní Marty Machové.

Jeden den jsem vyrazila i do vesnic na české straně. Prošla jsem např. Vysokou Srbskou, Závrchy, ale i Hronov. Získala jsem několik adres na kladské Čechy, kteří se sem po druhé světové válce přestěhovali. Bohužel jsem nikoho nezastihla doma. Dozvěděla jsem se od místních, že se v Čermné pořádá 18. července 2000 Sjezd rodáků z Kladska. Pokusila jsem se zkontaktovat s organizátorem, ale nedostalo se žádné odpovědi.

Tento červnový výzkum byl po všech stránkách náročný, ale také přínosný. Nahrála jsem samozřejmě daleko více materiálu, uvádím zde jen jeho nepatrný zlomek. Týdenní

kladský pobyt mi umožnil „splnit“ zejména první ze stanovených úkolů – poznat lépe kladské Čechy.

Tentokrát mě zvali už srdečně k příštímu shledání.

- **20. – 22. října 2000**

Během tohoto pobytu v Kladsku, který jsem uskutečnila s Lucií Votánkovou, studentkou FF UK, se mi podařilo nahrát jen několik málo skutečných povídek. Většinou si paní Marie Hauschke na pohádky a povídky vzpomínat nechtěla.

Totéž se mi stalo v případě paní Brycz i paní Zwikirsch. Místo dveří mi tentokrát otevřely jen okno a omlouvaly se, že už je podzim a tedy chladno a ony že jsou už moc unavené.

Vypadá to tedy, že cesta byla neúspěšná. Něco podobného se stalo ale každému sběrateli.²³⁵ Člověk musí pečlivě zvážit všechny faktory, které ovlivní konečný výsledek jeho práce. Často se záměr nepodaří realizovat už jenom z důvodů špatného, „nesprávného“ počasí. Toto byl právě ten příklad.

Situaci jsem řešila tak, že jsem si prošla více kladských míst a vesnic a snažila se pozorovat detaily, na které není tolik času při „běžném“ terénním výzkumu.

Nakonec jsem u paní Marušky zaznamenala další vzácnou variantu folklorní látky Vo Čertově skále. Její prepis uvádím hned v následující kapitole.

- **27. – 30. září 2001**

Na dlouhou dobu poslední kladský výzkum jsem podnikla na podzim roku 2001, tentokrát už (!) v září.

Plán cesty byl obdobný jako během každého předchozího bádání na území „Českého koutku“.

²³⁵ Viz kapitola věnovaná Jaromíru Jechovi.

První cesta vedla ve Stroužném opět za paní Maruškou. Tentokrát jsem u ní nezaznamenala žádné další vyprávění. Stejně tomu bylo i u paní Brycz. Pouze jsme se pozdravily.

Dozvěděla jsem se už v předchozím roce o Gerhardu Teuberovi, který prý stále žije v Jakubovicích. Je to údajně další z posledních kladských Čechů. S politováním musím konstatovat, že se mi ho nepodařilo zastihnout doma.

Jiný a velký objev mě ovšem čekal ve vesnici, kterou pokaždé procházím cestou do Stroužného – tedy ve Velké Čermné.

O paní Róze Rokitenské (narozená 19. 8. 1919 v Čermné) jsem slyšela už v květnu roku 2000 od paní Marušky ze Stroužného. Ta chodívá do Čermné na bohoslužby a pokaždé se zastavuje u své přítelkyně, paní Růženy (tak si přála být oslovována). Doposud jsem ani jednou neměla štěstí a paní Rózu doma nikdy nezastihla. Tentokrát, s vědomím, že jsem v Kladsku možná naposledy, jsem před jejím domkem naproti čermenské kostnici čekala celý den. Teprve k večeru dvaosmdesátiletá kladská Češka skutečně přijela - na kole.

Bez velkých rozpaků, což nebývá zvykem, mě pozvala dál, a bez okolků začala vyprávět podle klasického postupu: nejprve to byla vyprávění ze života, potom nějaká ta kladská povídková vyprávění.

Stařenka se rozpovídala o hastrmanech, o můře, která v noci trápila jejího dědečka, o pašerácích (i o svých dětských zkušenostech s pašováním „v malém“), o světýlkách, o pokladu na Homoli; mnoho z těchto příběhů slyšela v dětství od svého dědečka. Především mi však poskytla další verzi o Čertově skále. Uvádím ji opět v následující podkapitole.

Její vyprávění mělo odlišný ráz od toho, co jsem v Kladsku doposud slyšela. Paní Róza tvrdila, že se o knihy ani o pohádky nikdy nezajímala, zato však hrála náruživě ochotnické divadlo. Na fotografiích z mládí vypadá velmi přitažlivě (mohu-li to posoudit), nikdy se však neprovdala. Ženicha jí zastřelili ve válce.

Ve vesnici je dobře známá, na svůj věk byla v roce 2001 až překvapivě čilá a činorodá. Dojemná byla ale hlavně její laskavost a nadšení, které projevovala nad mou návštěvou.

- **20. – 21. října 2004**

Datum zatím poslední cesty za kladskými Čechy žijícími i dnes na území „Českého koutku“ v Kladsku.

Tato cesta měla jednoznačně revizní charakter. Během tříleté přestávky jsem několikrát psala paní Marii Hauschke, ale pokaždé bez odezvy. Neměla jsem o ní ani o dalších kladských Češích žádné zprávy, a tak jsem se rozhodla, ještě před blížícím se termínem odevzdání této diplomové práce, o poslední kladský „výlet“.

Paní Marie se naprosto nezměnila (ani nezmoudřela, jak říká její neteř, paní Marie Wolski, u které jsem i tentokrát v pozdních večerních hodinách našla útočiště). Zatímco se na paní Marušce čas vůbec nepodepsal, obě další milé stařenky, paní Brycz s paní Zwikirsch, jsem ve Stroužném už nepotkala. Obě jsou pohřbeny na bratrském hřbitůvku u kostela, nahoře ve Stroužném.

Paní Maruška mě uvítala jako vždy – brzkou ranní procházkou do lesa. Znovu jsem si nahrála její procítěný zpěv za ranního kuropení v lese za její chaloupkou. Tyto chvíle mají neopakovatelnou, pohádkovou atmosféru.

Znovu mi vyprávěla o svém dětství, o babičce Františce Dostálové z Nouzína, kterou chodívala jako malá navštěvovat a kde se také setkala s Filomérou Hornychovou. Žádnou konkrétní vzpomínku na tuto vyhlášenou vypravěčku bohužel nemá.

Paní Uršulu Langrovou jsem ve Slaném letos v říjnu nezastihla.

Má poslední kladská návštěva směřovala k paní Róze Rokitenské, která stále žije ve Velké Čermné. Tato kladská vypravěčka, dnes pětáosmdesátiletá, na první pohled už rozhodně nebudí dojem, že by měla ještě nějakou energii na vyprávění. I tentokrát mě však mile překvapila. Poseděly jsme nad kávou dobré dvě hodiny a paní Růženka vlastně téměř přesně zopakovala svůj „repertoár“. To jsem ale zjistila až při zpětné přehrávce obou kazet, v danou chvíli jsem opět poslouchala se zatajeným dechem.

Jako milé rozloučení s touto vypravěčkou uvádím v následující kapitole poslední zaznamenanou verzi povídky o Čertově kameni. Paní Růženka ji vyprávěla i tentokrát.

6.3. Kladská povídka

„Pohádka totiž není původně literatura; pohádka je povídání. Pravá pohádka nevzniká tím, že ji národopisný sběratel zaznamená, nýbrž tím, že ji babička povídá dětem, člen kmene Yoruba členům kmene Yoruba nebo profesionální pohádkář auditoriu v arabské kavárně. Skutečná pohádka, pohádka ve své pravé funkci je povídání v kruhu posluchačů. Rodí se z potřeby vypravovat a rozkoše naslouchat. Vynález písma a knihtisku nás odcizil této původní a prastaré rozkoši; už nesedíme v kruhu, abychom viseli na rtech expertního povídače; čteme své noviny nebo svou knížku, což nás zbavuje pralidského puzení sesednout se a nechat se ukolébat mluveným slovem. Proto skutečná pohádka žije jenom tam, kde ještě nepřevládlo cárství písma: u dětí a primitivů.“²³⁶

Jedinečnost a charakteristické rysy kladské povídky bychom si měli ukázat na příkladě, který má nejvíce doložených variant. Jednou z nejtypičtějších látek je „poudání“ **Vo Čertově skále**²³⁷. Zapsal ji hned několikrát a z úst různých svých vypravěčů jak Kubín, tak Jech a po dalších téměř padesáti letech i já. Je to vůbec jedna z posledních povídek, které se na Kladsku a především ve Stroužném (ale také ve Velké Čermné nebo na Chudobě) vyprávějí dodnes. Domnívám se, že je potřeba uvést jen několik ukázek, které však plně ilustrují fenomén kladské povídky, a to až do dnešní doby, kdy se už jedná pouze o reprodukce. Ale o tom až dále. Na ukázkách ze sběrů Kubínových, Jechových i vlastních můžeme zároveň sledovat vývoj této látky. Vyprávění se zjednodušuje, zkracuje a především ubývá důvěry vypravěče ve vlastní vyprávění.

Nejprve uvedu dvě podání, která Kubín uveřejňuje v Českém Kladsku. Jsou to už upravené texty, Kubínovo autorské zpracování.²³⁸

Na skále byl kdysi zámek, jenž patřil pánům z Leopoldova (Leopoldstal). Kdy tu seděli, nikdo neumí udati. Ještě stavení těsně u skály sluje „na zámku“. Zámek

²³⁶ ČAPEK, Karel. *Marsyas*. Praha: Fr. Borový, 1941.

²³⁷ Ukázka na Kubínově mapě publikované v Českém Kladsku, 1926 v Příloze.

²³⁸ KUBÍN, J. Š.: České Kladsko, 1926, s. 16. Předznamenává, že „Čertova skála je čedičový útvar dnes již valně zkomolený; dodalť kámen na zdejší silničku. Němci zatkli na ni tabulku: Der sagenhafte Teufelstein. Pověstnou stala se povídkami lidu českého, jenž o ní bájí...“

jako hnízdo lupičské býval pravým postrachem cestujících a vozků, kteří se tudy brali k Machovu a k Polici. Vražda stíhala tu vraždu, přepad za přepadem, mladé dívky byly na hrad vlečeny a padly tu neřestem za oběť. Přišly ostatky a mládenci okolní se těšili na taneční veselí. Ale bez dívek? Ty pomalu všechny zavlčeny do hradní peleše. I přísahali pomstu. Sborem vytáhli v noci před neplechý hrad, že za spánku spomohou všem dívkám k svobodě. Ale tam se zatím rozpoutaly divé orgie, výskot a smích zaléhá v dálné okolí. Tu již mládenci vyzvali sama d'ábla na pomoc. A hrůza! – rána třesne na ránu, jedna zasáhla také hrad a ten proměněn ve skalisko. Toť ta čertova skála.

Jiná, častější verze, vykládá původ skaliska jako bývalou hospodu:

Šenkýř, člověk pustý, otvíral všem neřestem dům. Nebylo neděle, svátku, ba již i za bohoslužby, aby tu nešuměl taneční rej. Přišel první masopust, mládenci i panny se sešli z celého okolí, divoké vášně zahučely šenkovnou.... Již zpito všecko, již i v rouše Adamově obnoven tanec. Ted' před půl nocí vstoupí krásný, roztodivný myslivec, bere k tanci dívku za dívkou, až jenom po něm jsou všechny jako posedlé. Domácí hoši soptí vztekem, zatínají pěsti, jejich repotem se třese šenkovna. Ale marno vše! Holky v myslivcově náručí jen létají, tváře planou, dech je opouští. Každá jako polomrtvá klesá ve víru. Dávno minula půlnoc. Tu se hoši spikli, noži dotírají na záletného myslivce. Ale nastoj! Po každém bodnutí nůž se ohýbá jako plechový, a jen výsměch šklebí se jim do očí. Ted' se myslivec proměnil v d'ábla, pod zemí to děsně zahučelo, a vráz tady zeje děsná prohlubeň. Všichni minutou v ní zmizeli. Čert přivalil skálu na otvor, aby nikdo z nich neshlédl světla denního až do věků. Lidé vybíhají z chalup, dívají se zděšeni, - a hle, tam sedí na skále postava rohatá, oči jí planou pekelným bleskem.

Nyní se podívejme na povídku zapsanou přímo „z úst lidu“. Je na první pohled patrné, že výše uvedený text není přesný přepis terénního zápisu. Ty se naopak vyznačují častými odmlkami, vsuvkami „no“, nejrůznějšími dodatky k vlastnímu vyprávění či vlastními komentáři.²³⁹ Jinak je ovšem pozoruhodné, že text je plynulý, a to i bez

²³⁹ Viz dále.

Kubínových stylistických zásahů. Nebylo jich tedy jednak třeba, hlavně však je to „folklorní svědectví“ úplně jiného typu.

Kubínovi ji vyprávěl Václav Jirman. Kubín mu v úvodním medailonku věnuje mj. tato slova: „[...] Ač analfabet, byl velice zkoumavý a všímavý. Hovořil bez oddechu [...].“²⁴⁰

Tam, co je ted' Čertova skála, měla bejt přec jenom hospoda. Jednou tam bylo plno mlad'áku, a ty tancovali celou noc. Na druhej den byla neděle, lidi chodili už do kostela, ale ty tam eště tancovali, a z lidi si dělali paškány. Hostinskej jim poudá, že už budou služby boží, ale voni ledva co slyšali. Hráli, tancovali dál, v kostele že nic nedostanou, že lepší v hospodě.

„Jo, u mě, co hrdlo ráčí, a tam, co duše přeje.“

A nebylo nic platný. Dyž už legraci ušenu vodbyli, lidi choděj z kostela. Ted' jim hostinskej poudá:

„Vidíte, ty už dou z kostela, a vý ste tadyk.“

„No tak sme!“

A vtom to zkamenatělo. Čert vzal tu skálu na zády a přikryl říšnici. Je to samochťící vostrovek. Jen hostinskej zustal beze ušeho, a pak poudal, že to proto, že zanedbali kostel.²⁴¹

V Jechově sbírce najdeme hned několik povídek o Čertově skále. Ve svém doslovu ke Kubínově sbírce uvádí, že je to nejrozšířenější kladské vyprávění vůbec a že ji sám zapsal doposud jedenáctkrát (další varianty v Jechově pozůstalosti pocházejí od jeho polského přítele, kolegy Siatkowskeho).

Začneme u jeho nejlepší vypravěčky, u Filomény Hornychové z Nouzína:

Čertova skála

(Varianta A)²⁴²: *Co bych vám ted' měla spěšněm vypravovat? Vo ty Čertový skále už znáte?*

²⁴⁰ KUBÍN 1958, s. 157.

²⁴¹ IBIDEM, s. 168 (Václav Jirman, Vostrá Hora).

Tadykle za Stroužnym je takovej velkej kchámen, tomu říkaj Čertova skála. To byla něhdy hospoda. A v pústě a v zakázanym čase, hdy nemaj bejt muziky, tak se tam mladá lehkomyšlná mládeř bavila. Tancovali.

Bylo to právě na popelečnou tředu. Tancovali a lidi se vo to zpouzeli, proč tancujou. Najenou přišel takovej tanečník, šechnejma holkama tančil. Druhý hoši, ty d'áli zle, že im šechny holky bral, až bylo půl noci, tak se stal takovej velkej řmot a uhodil hrom a blejskalo a Lepolda (tak se menovala ta hospoda) se spropadla do země a čert na ni navalil takovou okropnou skálu. A proto se eště dneska nazejvá Čertova skála.

(Varianta B)²⁴³: *Čertova skála, to měla bejt něhdy hospoda. Lepolda se menovala. Tam chodívali hrát karty. Tomu hospodskymu říkali, čertouská hospoda že to je.*

Tach tam ty mlady hoši dicky chodívali hrát karty, právě diž byl kostel. Místo do kostela šli radši do hospody. Jenou taky tam hrali a najenou přišel takovej mysliveček tam a začal s níma hrát. Hral, vobehral je a pak mu napadlo, že s níma bude hrát vo duši. Ty lehkomyšlny chlapi se s nim pustili do hrani, nejprúnější, ten vyhrál. Ted se druhy ulakoměli, začli hrát, prohrali duši. Jeden po druhym, až i šechny prohrali. I ten prúni, kerej nejdřiu i vyhrál, prohrál i pak taky. Potom uhodil hrom, celá Lepolda spadla do země, čert na ni navalil velikou skálu, kerá tam leži ponnes. A menuje se Čertova skála. Po cely Čermy.

Vilém Hanuš z Velké Čermné, ale oblíbený vypravěč v celém „Českém koutku“ vyprávěl Jechovi tuto verzi:

Čertova skála

Na Čertový skále stála hospoda. Žánej ji ve usi nevid'al, ale stála tam. A tam se hralo na karty. Jenou sobotu na neděli šel taky jeden cizej host a sed si k tem hráčum a hral s nima. A porád prohrával a tamty vyhrávali. Ale pak se ten vobrázek

²⁴² Zapsána J. Jechem ručně 16. 7. 1958. In: Jech, J.: Lidová vyprávění z Kladska, str. 32 - 33.

²⁴³ Jechova nahrávka z 26. 10. 1958.

vobrátil a vyhrával ten cizej. Nu a hrali, hrali, až poslední halíř vydali. Tak ten jeden hráč se už rozzlobil a prosil, ať už to čert nebo d'ábel veme.

A ten cizej poudá: „To můžete mít.“

A vid'ali, že má konckou nohu, a právě bylo slyšet – jak starý lidi vypravujou – podzdvihování. A z toho čerta se ud'ál plamen, hospoda shořela, a dyž chodili z ranní, z kostela, tak lidi vid'ali místo ty hospody tu skalu, co eště dneska tam je.²⁴⁴

Je to povídka krátká, ale Jech dodává, že tištěný text nemůže plně nahradit celkový Hanušův projev, doprovázený svéráznou mimikou a gestikulací. O to se právě snažíme v příložených vlastních nahrávkách posledních kladských Čechů ze začátku 21. století.

Josef Píč také z Velké Čermné si vzpomněl na podobné povídání:

Čertova skála

No v Čermý je Čertova skála. Dřívejc to měla bejt hospoda. Sedláci jezdili z Machova až do Dušníka – dřiu bylo povoz jenom, žádný auta. A v ty hospodě se dicky stavovali. Taky se tam jennou sešlo ich nesmírně mnoho sedláku a hrali karty. No a zpívalo se.

Najennou se tam vobjevil takovej mládeneček, měl housle sebou. A dyž voni zpívali, poudal im: „Tak si zahráme.“

Začal hrát a voni zpívali u toho, a dyž toho měli dost, sed si tam k tem kartám a hral s nima. Šechno vyhrál. Co bylo, šechno vyhrál! A dyž viděli, vo čem se jedná, že byly šechny peníze pryč, tak na milyho chlapa a že mu ich chtěj nabouchat. Ale von měl nesmírnou sílu, von je zmoh, že a tím šmytcem je tak dlouho tlouk, a nerozbil se!

Bylo pul noc a milá hospoda začala hořet. Jakým způsobem, to žánej neví. Hospoda shořela a ten mládenec zmízel, ale ty sedláci ne. Potom ty lidi říkali vo tom, že to byl čert. A tím pádem se menuje to Čertova skála.²⁴⁵

²⁴⁴ JECH 1959, s.329 - 330.

²⁴⁵ IBIDEM, s. 364.

Hned za hranicemi, ve vesnici Slaném, bydlel u svého pěstouna, Adolfa Vítka, Jaroslav Jung, který byl jednak vypravěčem (na kterého např. paní Uršula Langrová dodnes vzpomíná a povídá nám „Vo tom bejvalym Slanskym dvoře“²⁴⁶ nebo hned několik lokálně častých hastrmanských povídek), jednak sám často vzpomínal na charakteristické kladské „toulačky“, na to, co všechno slyšel jako sirotek „vod muskejch“, a třeba také na to, jak „strejci“ vzpomínali na Kubínovy vypravěče – Antonína Hurdálka nebo Jana Štirandu.

Opět vybereme ukázkou povídky O Čertově skále²⁴⁷:

Vo Čertový skále

No Čertova skála, to je nahoře v Čermý. Jak sem poslouchal ty stary musky, dyž přišli k sobě, tak vo tom vypravovali, že tam na tom místě, co ta Čertova skála stoi. Tam měla bejt dřiu hospoda. A v ty hospodě často se hrávalo karty A jednu sobotu před velkými svátky – jaky svátky to práuje byly, to nevim; to si nepamatuju, co za svátky to měly bejt – to tam taky hrali karty vod večera až do samýho rána.

A tak k ránu k nim přišel náky myslivec, dokud eště tam hrali, a ptal se, esli može k nim přisednout, že by si taky s níma zahrál.

A voni mu dovolili: „Inu, to ať si s námi zahrá.“

No měli s nim dosti štěstí, že prohraval, tak to ty lidi dost bavilo, im dodávalo chutě, i hrali až do bilyho rána. Ale potom se karta vobrátila, myslivec dostal lepší kartu, měl vic štěstí, vodehral svy peníze zpátky, vobehral je eště vo jejich peníze a potom už neměli groša. No to co?

Poved'al: „Ted'kom si zahráme, že já vám vodevzdám, dyž vyhrajete vý, všecky peníze, co já mám, a vý mně vodevzdáte, dyž prohráte, vaše duše.“

No a hráli dále, a dyž bylo po hře a von zasej vyhrál, tak im poved'al: „Tak. Tak se přichystejte na pekelnou jezdu.“

A zařmělo, zem se oteuřela, sluj se zrobila a spadla hospoda sakumpak s tejsma hráčmi do ty sloje a zem se zauřela a našla se na tom místě ta skála. Vod ty doby to meno Čertova skála.

²⁴⁶ Viz dále

²⁴⁷ IBIDEM, s. 409.

Zajímavé je porovnat Lidová vyprávění z Kladska s původní nevydanou, širší Jechovou sbírkou kladských motivů. V pozůstalosti najdeme i velice okrajové vzpomínkové vyprávění s démonologickými prvky, několik makaronských textů, zvířecí povídky i grotesky, nalezneme tu ale opět největší zastoupení látky *Vo Čertově skále*.

Františka Zochrová z Bukoviny vypráví:

Čertova skála

No Čertova skála, to byla hospoda. A tam se děly takový kousky šeredný, zlý! Pili a karty hrali a šeno. A ted' tam jenou, dyš tam bylo toli lidu a tancovali a d'áli šelijaký hlouposti, tak se vodeuřely dveře a přišel takovej myslivec do toho. Hezkej myslivec. A najenou se to zbořilo, ta hospoda. A místo hospody byla skála veliká. A tak říkaj, že to byl čert, ten myslivec, že se proměnila ve skálu ta hospoda.

To nás učil už i učitel ve škole, vo ty Čertový skále. Ale stejně to prauda není.²⁴⁸

Jechova oblíbená vypravěčka ze Stroužného, Marta Machová, na kterou při každé naší návštěvě „Českého koutku“ vzpomíná poslední kladská Češka paní Marie Hauschke, poskytla Jechovy tuto verzi:

Vo Čertovy skále

Byla tam hospoda a tam říkali, že hrali karty, zlořečili, kleli, přišla bouře a sta-...

Byla tam hospoda a tam hrali karty, karbanici. A přitom tak kleli, nadávali. A najenou se stal takovej rámus a z ty hospody se stala skála, zavalili se tam.

²⁴⁸ [LA PNP Praha, pracoviště Staré Hrady, osobní fond J. J., Lidová vyprávění z Kladska, edice – původní, širší verze.]

Soused Marty Machové, Emil Cvikýř –„místní filosof“- nabídl hned dvě varianty. Jech však ve své sbírce uvedl jen dvě nejzajímavější historické látky (Vo Žižkoi a Poklady). Zde je tedy neotištěná verze povídky o Čertově skále:

Poudačka vo Čertvy skále

(Varianta A)²⁴⁹: *Víc nevím, než že tam měla bejt hospoda a že tam neděli, co byly služby boží, že tam hrali karty. No a že najenou pak jako, že buh je potrestal, až se to rozsypalo, šeno zkamenatělo a byla Čertova skála.*

(Varianta B)²⁵⁰:*Tam nahoře v Čermý je skála. Řikaj i Čertova skála. A tam měla bejt někdy hospoda. Ty lidi tam byli trochu bezbožny, že namísto služby božich šli do ty hospody, hrali karty. Že pak najenou ty lidi tam zkamenatěli a z ty hospody že se udála skála, která do tejd'ka se menuje Čertova skála.*

Také Františka Drašnarová, žena jiného Jechova významného informátora a vypravěče kladských humorek, Františka Drašnara, vypravuje o Čertově skále. Jech ji hodnotí rovněž s velkým uznáním.

Čertova skála²⁵¹

(„...Co se vyprávělo vo Čertový skále?“)

(Drašnar: No, že to byl zámek. Ted' tam řikaj na zámku.)

Drašnarová: No jo, byla to velká hospoda, na zámku. No. A tam měli tancovat, tam chodili mladý lidi a honě tancovali a na vostatok právě, jak táta říkal, a pili a tancovali a hrali karty a vobjevil se im tam nákej mládenec mysliveckej. A taky tancoval a voni chtěli it domu a im porád říkal: „Jen tancujte a nebojte se. Eště domu nepudem.“

²⁴⁹ IBIDEM

²⁵⁰ IBIDEM

²⁵¹ IBIDEM

No a tak šechny zkamenatěli. Jedna stará babička to vypravovala, eště jak muj neulasni otec chodil do školy. Jak tam chodila, že říkala, že tam je eště taková díra, kudyk měly bejt dveře.

A jinýho já nevím.

Anna Drašnerová z Jakubovic, vnučka Kubínova vypravěče Jakuba Vencla, sdělila Jechovi jen tři vyprávění, z nich Jech otiskl jen verzi *Sklennej vrch*. Společně s manželem vyprávěli Jechovi také povídku o Čertově skále:

Čertova skála

Něco jsem slyšela poudat, proč říkaj Čertova skála. Říkaj, že tam byla dřiu hospoda. Neděli, dyž byly služby bóži, že tam hrali karty. Dycky prohrávali. Jeden tam přišel takovej a dycky vyhrál. No a pak říkali, že to byl čert, že ta hospoda se proměnila, že z ni byla skála. A vod ty chvíle tomu říkaj Čertova skála.

Antonín Drašner: Vo Čertový skále²⁵²

To sem teda slyšal, jak to bylo. Na vostatek se to stalo, ne?

Tak na vostatek se tančilo šude, jak to bylo. Tam taky to byla velká hospoda. A tak tančili na ten vostatek a docházela dvanáctá hodina, tam přišli dva v zelenejch šatech jako mysliveckej a tančili sebou. Museli to bejt náky hezký chlapci takoví. Ty si brali d'oučata k tanci a šeny tak po nich toužily, chtěly s nima šeny tancovat, tak dobře dovedli. A tančili pak až do třech hodin na Popelečnou středu.

Pak se tam stal takovej řmot drobánko, ty hoši zdejší po tech cizejch, chtěli im nabit, jak to bejvá, a ty dva pak utekli ven a najenou se to tam začalo řmotit šeno a pak ty lidi, co tam kolem vostávali, ty vyběhli ven, co se tam děje a tam k ty hospodě a z ty hospody byla skála.

To teda že na Popelečnou středu, jako pústě, tančili. To měli bejt čerti ty dvě mysluici. Zrouna se změnili do čertousky podoby jako.

²⁵² IBIDEM

V Lidových povídkách z Kladska není vůbec uveden repertoár Marie Simonové. Jech jen uvádí, že se narodila r. 1892 v České Čermné jako M. Cvikýřová a v roce 1946 přesídlila do Čech, do Hronova. Zápis povídky o Čertově skále je z 15. 4. 1958.

Čertova skála²⁵³

Já jinýho nic nevím než takle, že tam tancovali až do rána. Hospůdka to byla. Taková velká hospoda a tam se vadili a takoví legrace šelijaký tam d'áli. A to šlo vod soboty až na neděli. Neděli, že má každej vodpočivat – to bylo dřiu túze, jakpak bych vám to řekla, no, přísný. A voni to ale nedrželi. Až dopoledne za nákej čas to zkamenělo a nebyla hospoda žádná, a je samej kámen.

Ve vesnici Březová našel Jech manžele Drechslerovi. Celestin Drechsler byl sice původem Němec, ale v továrně v Žakši se naučil česky vyprávět kladské povídky. V Lidových vyprávěních z Kladska uveřejňuje Jech přesto jen jediné vyprávění, Vo hastrmanech a iný poudačky. A v ediční poznámce upřesňuje, že v Březové vymíraly tradiční folklorní látky nejrychleji. V pozůstalosti najdeme spolehlivě další verzi známé povídky:

Vo tý Čertovský skále

To muselo bejt dřívej pravda vo tý Čertový skále. Tam byla hospoda, bejvávala hospoda. /Anna Drechslerová: A hrávali tam karty./ Do ty hospody dicky chodili na karty. Dicki hrávali mariáš a vo peníze. To muselo bejt vo svátkách nebo vo půstu. Teď to přecej bylo zakázáno v Německu všechno. /A.D.: To se netančilo./ A to jenou neděli dopoledne hrali taky karty a přišel do ty hospody čert. Tak šudy, domoh, to šlo voknama a dveříma. Utekli ven. A co v tom votalo, z toho se d'ál kámen. To byla ta Čertova hospoda.

Vokna sou vidět, komín je vidět a dveře sou vidět. A nahoře tam na střeše, tam rostou smrčky, březky a vořechy.

²⁵³ IBIDEM

Jechovy sebrané varianty uzavřeme ukázkou od Františky Hubkové, narozené v Machovské Lhotě a provdané do Nouzína. Pro zajímavost dodejme, že paní Hubková byla babička paní Marie Hauschke, mé současné informátorky. K ní jako děvče často chodívala a u ní se také setkala s Jechovou vypravěčkou Filoménou Hornychovou. Vyprávění je zatím jedno z nejkratších.

Vo tom Suchdole

No vo tom Suchdole.

Nesmi se tancovat, řeknem, vo Popelečné středě. A tam taky ich tancovalo. A jak kohout zakokrhal, tak čert nes skálu a tam i upustil a ta skála tam je posavad', běžte se tam podívat [...] No je to prauda, ta skála tam je, já sem i sama vídala. Tu tam ztratil.

V Jechově osobním fondu najdeme také část zápisů kladských sběrů jeho polského kolegy, Janusze Siatkowskeho.²⁵⁴ Uvedme také jeho tři sebrané „čertovské“ povídky:

Opowidanie o diabelskej skale

Dyby to byla prauda, to tam hospoda měla bejt. A tancovali tam, a bylo to práuje masopustě. To se nemělo tancovat, to byl velkej hřích. A tak tancovali tam, a d'áli takové hlouposti, nahý tancovali, byli slíknutý. Přišli tam čerti na ně a šechny skamenatěli. A tak z hospody se ud'ála veliká skála, a hospoda byla pryč, a ti lidé šechny tam zůstali a se skamenatěli. Od ty chvíle, že tam říkaj Čertová skála.

Víd'ali ste tam? Ted' to nic není, ale bylo i vidět dřiu, ta byla vysoká dřiu. Dy se silnic dělala, polovičku kamena vzali s ní a dali na silnic. Taky sem tam pracoval na ty silnici, jak sem byl eště svobodnej.

²⁵⁴ Zatímco na Jaromíra Jecha si dnešní kladské Češky vzpomněly hned (paní Marie Hauschke vždy dodala, že měl Jech přijít hlavně k její matce, ta prý uměla vyprávět zrovna jako paní Machová...), na Siatkowskeho si vzpomínají jen jako na „nějakého pána“ z Polska.

Toto první zachytil a posléze foneticky přepsal Siatkowski ve Stroužném, od pana Krista.²⁵⁵ Poprvé se v textu o Čertově skále objevuje více čertů. Jinak povídka zachovává tradiční syžet. Vypravěč ji doplňuje vlastním vzpomínkovým dodatkem o stavbě silnice, na níž měl být brán materiál z tohoto dnes už nenápadného skaliska.²⁵⁶

Také další vyprávění je ze Stroužného, první od paní Marty Machové, druhé, vyprávěné následovně, od paní Bartoníčkové.

Byli veseli v ty chalpě, byli vopili. Ty ženy tejch múžu, kerý cely noci hráli karty, se vozbronily – sou řeči – a mluvily, že čert na ně vyšel, že byl konec tim karbaníkum.

A já sem to slyšela ináč, že tam tancovali na velkej svátek, a že tam uhodilo. A odtud tomu říkaj Čertová skála. Tam je taková velká díra a tam ten čert leží. To bylo před stama léty. U Čertovy skály my sme tam hráli na vojnu. Šak ste to vid'ali?

Poslední Siatkowskeho zachycená verze je od paní Františky Zochrové z Bukoviny.

Že to byla hospoda dřiu, hospoda to byla a tam se d'ály nepěkný věci, takový nedobrý. Tancovali, pili a šeredný věci mluvily. A tak že to už se Bůh nemoh na to dívat a jednou do rána hospoda byla pryč. A na místě hospody byla skála, čert i tam nasadil. Šak ste tam vid'ali, dyž ste šli.

Během mého „toulání“ kladskými vesnicemi se mi podařilo sebrat a zapsat, vlastně nahrát na diktafon jen nepatrný zlomeček kladských povídek, zdaleka však ne zanedbatelný. O tom podám zprávu dále. Zatím jen uvedu přepisy vlastních záznamů této nejrozšířenější kladské látky.

²⁵⁵ [LA PNP, osobní fond J. J., rukopisy cizí, Siatkowski, J.: Zápis vyprávění z Kladska.]

²⁵⁶ viz předchozí kapitola Třetí revize kladských sběrů.

V květnu 2000 jsem u paní Brycz (rozené Lelkové) zachytila jediné pohádkové vyprávění, samozřejmě o Čertovské skále. Dále už se vyprávět zdráhala.²⁵⁷ Ve zvukové příloze bohužel neuvádím originál, protože se mi velmi tichý hlas paní Brycz nepodařilo zachytit na diktafon dostatečně kvalitně. Text patří k těm kratším, ale vyprávěn byl velice zdlouhavě, pozvolna, jak se na něj vypravěčka postupně a s velkou námahou rozpomínala:

"...taková hloupost ... To tam ... kvůli tomu ta skála tam je – ta Čertovská skála, však ti by vám mohli vokázat ... no to, jak teda je ... jak už je konec, že, ale voni se ještě bavějí, no a tak najenou se ten, ta zem svalila, takovej velkej ten kámen zavalil tu hospodu [smích], no ... a to takový bajky to byly ..."

Také paní Marie Hauschke mi nakonec vyprávěla o Čertově skále, ale až při dalších návštěvách Stroužného...

Čertova skála

(začne vyprávění znenadání) *Byla tam hospoda. A voni v sobotu hrali muský karty. V noci, vo pulnoci nákej cizej přišel a stále vyhrával. A tak ten jeden se rozzlobil a uzal křeslo a na něj, teda židli, a ten zniknul, ale bylo vidět, že má koňský kopyto na jený noze. A ráno šli lidi z kostela z Čermý domů, že, a už nebylo hospody, ale byla ta skála.*

Vyprávění mojí hlavní informátorky, paní Marie Hauschke, je z uvedených textů jedno z nejkratších.

Přítelkyně paní Marie Hauschke, Róza Rokitenská z Velké Čermné, mi v září roku 2001 vyprávěla tuto verzi:

(Téměř bez nadechnutí začíná další povídku) *No a ... Na Čertově skále, to byla hospoda... To už děda tátoj vypravoval dycky, jak eště byl malej. No a tak hrali karty a to*

²⁵⁷ viz dále, kapitola Terénní výzkumy v Kladsku na přelomu tisíciletí.

byla právě velká v kostele. No a tak hrali karty a pak přišel takovej fešák, v zelenym... a pero měl na klobouku a říká: „No tak můžu si s vámi zahrát?“

„No, esli chcete, tak sedněte.“

A tak s nima hral a von, že to byl jako čert, říkali. A jedni říkali, že je to myslivec, to není čert. No a von vyhrál šeno. Šeny peníze měl a voni ho chtěli jako pak napast, že, že mu ty peníze zas vemou zpátky. A von, najenou to tam bouchlo a šeno se zesypalo a udělal se ten – Čertouni kámen.

I poslední zaznamenaná varianta této látky pochází od paní Rózy Rokitenské. Nahrála jsem ji u ní doma letos v říjnu.

No a jak tadyk je ten kámen, že, jak se de na Stroužnou, tak tam snad hrali. Tady byla velká a tam hrali karty. A najenou přišel jeden pán, fešák snad a voni si mysleli, že to je lesní, no „a možu s váma hrat?“

No a šeno vyhrál. A najenou von tak překlel a najenou se to začalo sypat... tak sme se dycky báli. Čertova skála.

Vyprávěla ji velice zaujatě a s láskou. Paní Róza byla první kladskou Češkou, která se dostala do víru vyprávění velice rychle a snadno, prakticky ihned. Při jejím vyprávění jsem si už dokázala alespoň v hrubých obrysech představit Jechovu Filoménu, neutuchající proud mluveného slova, střídu naprosto různorodých kladských vyprávění, která mají tu moc, že přimějí i roztěkaného vypravěče k velké pozornosti.

V textech takto přepsaných se vnitřní zaujetí vypravěče projeví jen těžko. I proto jsem se rozhodla publikovat některá vyprávění paní Růženky v příloze na CD.

V této podkapitole jsem se na konkrétních textech snažila demonstrovat postupný vývoj (či úpadek?) jedné kladské folklorní látky.

Vybrala jsem záměrně povídání o Čertově skále, které ve Stroužném nebo v Čermné vždy patřilo k těm frekventovaným. O tom svědčí záznamy Kubínovy, Jechovy a také moje. Počtem variant nezůstává můj sběr za prvními dvěma nijak pozadu.

Ukazuje se na něm však něco důležitého: verze se stále zkracují, přibývá v nich novelistických prvků, vypravěči mají větší potřebu komentovat pohádkovost textu,

případně text zařazovat do běžných reálií zdejšího života. Přibývá kontaktních výrazů jako *no, že, víte, radostný pánečku* a jiné.

Také ostatní zaznamenané povídkové látky, které jsem zde neuváděla, dokládají výše uvedené proměny. Zkracování, ubývání kouzelných motivů, změny v přístupu k věrohodnosti vlastních vyprávění.

7. Závěr

Jak je z předchozího textu diplomové práce zřejmé, pokusila jsem se prostudovat téma kladského lidového vyprávění z více úhlů pohledu. Vedle archivního studia jsem se zabývala také terénním výzkumem.

Na tomto místě se kromě celkového shrnutí problematiky budu věnovat i utřídění obecnějších otázek, na něž by měla být tato práce alespoň částečnou odpovědí.

Studium velkého množství historické literatury mi umožnilo získat ucelený náhled na jednotlivé problematické historické etapy česko-kladské otázky. Podrobné studium těchto materiálů se stalo základem výzkumu, který jsem předložila v poslední velké kapitole.

Prostudovala jsem většinu kladsky zaměřené literární produkce ze čtyřicátých let. Jsou to tisky menšího rozsahu, vesměs s nacionálním podtextem. Této problematice jsem se v práci také věnovala, byť v míře odpovídající záměru poukázat na dnešní situaci v „Českém koutku“, na dnešní stav kladského vypravěčství a osídlení.

Předpokládala jsem, že ve fondu Josefa Štefana Kubína najdu doklady o jeho metodách přímého zápisu, že doložím autentičnost povídek, které Kubín vydal na základě vlastních terénních výzkumů knižně. Kubínovy stenograficky provedené poznámky jsou bohužel zhusta naprosto nečitelné. Mnoho z nich je dosud neutříděno. Ačkoli je Kubínovi na rozdíl od Jaromíra Jecha věnováno neporovnatelně více literatury, podařilo se mi zjistit a publikovat některá nová zjištění. Týkají se dosud nevydaných lidopisů (Křelina, Hlučínská moravčina) a oddílu přijaté korespondence. Z té lze pochopit, proč k vydání nedošlo, jak problematické bylo vydání některých jiných Kubínových prací a především to, jak Kubínovo etnografické dílo vznikalo.

V Jechově literární pozůstalosti jsem hledala mezi korespondencí více dokladů o spolupráci s Kubínem. Společná korespondence je ale minimální. Touto cestou se tedy o jejich spolupráci nelze více dozvědět. Zřejmě jako první jsem hlouběji prostudovala Jechovu korespondenci s kladskými Čechy po roce 1945, která patří k významnému oddílu celého fondu. Dopisy jsou dokladem nejen jazykové degradace, vypovídají také o sebereflexi kladských Čechů podnícené vědeckým zájmem o ně samotné. Dopisy jsou dále svědectvím o tom, že se i kladští Češi, kteří byli nuceni se po druhé světové válce z

„Českého koutku“ vystěhovat, aktivně snažili o zaznamenání kladského lidového vyprávění.

V návaznosti na podrobné prostudování obou fondů předkládám kapitolu porovnávací badatelskou činnost Josefa Štefana Kubína a Jaromíra Jecha. Tato studie je první svého druhu. Z porovnání vplynuly shody i rozdíly v přístupu k terénnímu výzkumu, k informátorům i ke zpracování nashromážděného prozaického folklorního materiálu. Z dobové korespondence je patrné, jak velký ohlas měla jejich činnost.

V poslední kapitole předkládám vlastní kladský výzkum, který jsem v „Českém koutku“ prováděla v letech 2000 – 2004, a uvádím tu zprávy z jednotlivých výzkumů.

Zvláštní oddíl je věnován kladské povídce, jejím proměnám a jejímu současnému stavu. Kladská lidová povídka se tematicky výrazně zkrátila, téměř z ní zmizely kouzelné motivy, a to v závislosti na celkové proměně přístupu kladských vypravěčů k povídce. Zaznamenala jsem jistou přezíravost v postojích kladských Čechů k vlastnímu folkloru. Celkově lze učinit závěr, že lidové povídky mezi posledními kladskými Čechy už nežijí. Chybí jim další základní a důležitá skutečnost: publikum. V tomto ohledu má tato práce skutečně revizní charakter a nemůže si klást, a ani se o to nepokouší, nárok na nějaký nový objev, přirovnatelný k tomu Jechovu v padesátých letech. Jisté je, že se tento výzkum lidových povídek podařilo provést v Kladsku v poslední možné chvíli.

Kladská lidová povídka se přestala vyvíjet v momentě, kdy se rozbila tradiční susedství, tolik příznivá a zároveň nezbytná pro její existenci. Proměnil se i vztah kladských vypravěčů k vlastnímu vyprávění – v důsledku změny prostředí podlehl nevratným změnám.

Diplomová práce *Kladské sběry lidových vyprávění v „Českém koutku“ v Kladsku* má zprostředkovat poslední možné setkání s českou menšinou v dnešním polském Kladsku. K zásadním přínosům práce patří především to, že vznikala mj. na základě studia osobní pozůstalosti Jaromíra Jecha, přičemž šlo zřejmě o vůbec první odborné využití. Výzkum je dále založen na srovnání etnografického díle Josefa Štefana Kubína a Jaromíra Jecha. K výsledkům práce se řadí zmapování osídlení české národnosti v „Českém koutku“ v Kladsku. Práce zaznamenává tradiční ústní lidovou slovesnost v celém procesu jejího

sdílení a předávání, který je, třebaže ve velmi zúžené míře, patrný na tomto území dodnes. Příloha na internetu zpřístupňuje problematiku české menšiny v Kladsku širší veřejnosti.

8. Přehled pramenů a literatury

- BALBÍN, Bohuslav. *Krásy a bohatství české země*. (ed. Zdenka Tichá). Praha: Panorama, 1986.
- BAŠTECKÁ, Lydie. Několik poznámek k takzvané Kladské kronice. In *Kladský sborník I*. HK: PedF, 1996, s. 157 – 160.
- BÍL, Zdeněk. Kladský komitét při ONV v Náchodě. In *Stopami Náchodska 1*, Náchod, 1995, s. 72 – 81.
- BÍL, Zdeněk. Ještě jednou k boji o Kladsko. In *Stopami Náchodska 3*, Náchod, 1997, s. 127 – 132.
- BÍL, Zdeněk. Děje na hranicích – jak je prožívali podlounníci a pohraniční strážníci a jak je líčí básníci a spisovatelé. In *Stopami Náchodska 8*, Náchod, 2002, s. 275 – 284.
- BOGATYREV, P. *Souvislosti tvorby*. Praha, 1971, s. 36 – 48.
- BRANDES, D. Opožděná česká alternativa k „mnichovskému diktátu“. In *ĎAS*, č. 2, 1993, s. 29 - 36.
- BRANDTOVÁ, Olga. *Vypravěč Josef Štefan Kubín ve smíchové tradici*. Univerzita Karlova. FF. Praha, 1994, 94 s. Vedoucí diplomové práce PhDr. Helena Šmahelová, CSc.
- BRANDTOVÁ, O. Kubínovy soubory lidových povídek jako pramen cizích geografických a etnografických reálií v lidové próze. *Český lid*, č. 86, 2000, s. 215 – 227.
- ČAPEK, Karel. *Marsyas*. Praha: Fr. Borový, 1941.
- ČÁP, Jaroslav. Česko – kladská hranice v 18. a 19. století. In *Kladský sborník II*. HK: PedF, 1998, s. 183 – 208.
- ČÁP, Jaroslav.: Válečné události na česko-kladském pomezí. In *Stopami dějin Náchodska 1*, Náchod, 1995, s. 29 – 43.
- ČÁP, Jaroslav. Zpráva o činnosti česko-polské Kladské komise. In *Kladský sborník I*. HK: PedF, 1996, s. 179 – 181.
- ČERNÝ, Václav. *Křik koruny české, Paměti, 1938 – 1948. (Náš kulturní odboj za války)*. Brno: Atlantis, 1992. ISBN 80-7108-059-4.
- ČERNÝ, V. Školy na kladském pomezí ke konci století 18. In *Od kladského pomezí I*, 1993, s. 38 – 40.

- Československá etnografie, II.*, 1954, s. 395 – 405.
- Československá vlastivěda, díl III.*. Praha: Lidová kultura, 1968.
- DAVÍDEK, Václav. *Smutek i naděje České země. Společnost přátel Kladska v Praze.* Praha: Svoboda, 1945.
- DUSÍK, V.: Zpráva o Kladsku. In *Jiráskův kraj I.*, č. 16 – 17, Náchod, 1945, s. 7.
- FELCMAN, Ondřej – MUSIL, František. Česká historiografie a výzkum dějin Kladska na přelomu tisíciletí. In *Kladský sborník V.* HK: ÚHV, 2003, s. 29 – 48.
- FILIP, Z. Aktivita severomoravského národního výboru ve sporech o Kladsko po říjnu 1918. In: *Kladský sborník II.* Hradec Králové: Pedagogická fakulta, 1998, s. 253 – 256, ISSN 1212-1223.
- GRYSERKOVÁ, M. Výskyt názvů obcí a měst v náchodské pamětní knize v zápisech z let 1442 – 1456. In *Stopami Náchodska 1*, Náchod, 1995, s. 9 – 16.
- HLADÍKOVÁ, Kristýna. *Josef Štefan Kubín – autor Kladských povídek. Sběratel J. Š. Kubín a jeho pokračovatel Jaromír Jech v „Českém koutku“ v Kladsku.* Ročníková práce z literatury. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta. Katedra České literatury, 2000.
- HUTAR, Zbyněk. „Český koutek“ v srdci kladských hor. In *Listy 30*, č. 4, 2000, s. 61 - 64.
- CHALOUPKA, O. *Vypravěč Josef Štefan Kubín.* Hradec Králové, 1966.
- JAKOBSON, Roman. *Poetická funkce.* Praha: H&H, 1995, ISBN 80-85787-83-0.
- Jak se mluvilo v Českých vesnicích v cizině.* (Autentické zvukové českých nářečí) Praha: Academia, 2002.
- JECH, Jaromír. Tvůrčí příklad Josefa Štefana Kubína. In *Český lid 41*, 1954, s. 193 – 195.
- JECH, Jaromír. Význam Josefa Štefana Kubína pro českou folkloristiku. In *Československá etnografie 2*, 1954, s. 395 – 405.
- JECH, Jaromír. U kladských vypravěčů po padesáti letech. (Doslov) In KUBÍN, J. Š. *Kladské povídky.* Praha: SNKLHU, 1958, s. 443 – 449.
- JECH, Jaromír. *Lidová vyprávění z Kladska.* Praha: SNKLHU, 1959.
- JECH, Jaromír. Dílo Josefa Štefana Kubína ve světle korespondence Jiřího Polívky. In *Český lid 51.* 1964, s. 272 – 281.
- JECH, Jaromír. U vypravěčů Českého ráje po padesáti letech. (Doslov) In KUBÍN, J. Š. *Lidové povídky z Podkrkonoší I.* Praha: SNKLHU, 1964. s. 577 – 588.

- JECH, Jaromír. U vypravěčů podkrkonošského úkrají východního po padesáti letech. (Doslov) In KUBÍN, J. Š. *Lidové povídky z Podkrkonoší II*. Praha: SNKLHU, 1971, s. 486 – 504.
- JECH, Jaromír – SKALNÍKOVÁ, Olga. *Lidová tradice*. Praha: Akademie, 1985.
- JECH, Jaromír. Doslov In KUBÍN, J. Š. *Na vaši radost*. Hradec Králové: Kruh, 1985.
- JIRÁSEK, Zdeněk. K otázce některých českých aktivit pro získání Kladska po roce 1945. In *Kladský sborník I*. HK: PedF, 1996, s. 120 – 136.
- KADLEC, Čeněk. M. *Hry o hranice*. Praha: Fortuna, 2001.
- KANĚRA, Ferdinand.: Náš boj o Kladsko. In *Náchodsko*. Náchod, 1933, s. 287 – 292.
- KAPLAN, Karel. *Československo v poválečné Evropě*. Praha: Karolinum, 2004, ISBN 80-246-0655-0.
- KAPLAN, Karel. *Pravda o Československu 1945 – 1948*. Praha: Karolinum, 1990.
- KAPRAS, Jan. *Odcizené části českého státu*. Praha, Vojna a mír III, 1918.
- Kladský sborník* (ed. Václav Černý). Praha: Družstevní práce. 1946.
- Kladský sborník I (Dissertationes historicae)*. Hradec Králové: PedF, 1996, ISSN 1212-1223.
- Kladský sborník II*. HK: PedF VŠP, 1998.
- Kladský sborník III*. HK: PedF VŠP, 1999.
- Kladský sborník IV*. HK: PedF VŠP, 2001.
- Kladský sborník V*. Hradec Králové: Ústav historických věd PedF, 2003.
- KLÍMA, J. Kladsko po první světové válce a v období Výmarské republiky (1918 – 1933). In *Kladský sborník III*. HK: PedF VŠP, 1999, s. 115 – 136.
- KOUDELKOVÁ, Eva. Lidové vypravěči z kladského „Českého koutku“ v zápisech J. Š. Kubína a J. Jecha. In *Kladský sborník II*, Hradec Králové: PedF, 1998, s. 257 – 260.
- KOUDELKOVÁ, Eva. Vzácné kladské varianty migrující látky o Meluzíně. In *Kladský sborník III*. HK: PedF VŠP, 1999, s. 343 – 350.
- KOŹBIAL, Krzysztof. *Niemcy, Czesi, Polacy na Ziemi Kłodzkiej w XX wieku. Stan badań i zarys problematyki*. In *Kladský sborník IV*. HK: PedF, 2001, s. 101 – 113.
- KOŹGLER, J.: *Die Chroniken der Grafschaft Glatz. Band 2, 1993*.
- KUBÍN, Josef, Štefan. *Lidová kronika kladská*. Mladá Boleslav: Vyšší reálka c. k., Šestá výroční zpráva, 1910, s. 3 – 25.
- KUBÍN, Josef Štefan. *Lidomluva Čechů kladských. (Příspěvek k české dialektologii)*. Praha, 1913. (Rozpravy ČSAV, tř. III., č.37)

- KUBÍN, J. Š. Do Kladska! In *Časopis turistů*. Vydává Klub českých turistů v Praze, roč. XXVI., č. 3. – 4., 1914.
- KUBÍN, J. Š. *Kladské písničky*. Praha: Český čtenář XVII., sv. 4.- 5. , 1925.
- KUBÍN, J. Š. *České Kladsko*. Praha, 1926.
- KUBÍN, J. Š. *České emigrantské osady v pruském Slezsku. Čechové štrálské*. Praha: Československý ústav zahraniční, 1931.
- KUBÍN, J. Š. Jak jsem sbíral. In *Český lid*, 1954.
- KUBÍN, J. Š. Můj folklor. In *Český lid*, 41, 1954, s. 5.
- KUBÍN, J. Š. *Kladské povídky*. Praha: SNKLHU, 1958.
- KUBÍN, J. Š. *Lidové povídky z Podkrkonoší I*. Praha, 1964.
- KUBÍN, J. Š. *Lidové povídky z Podkrkonoší II*. Praha, 1971.
- KUBÍN, J. Š. *Na vaši radost*. Hradec Králové: Kruh, 1985.
- KUBÍN, J. Š. *Baba nad čerta*. Praha: Baobab, 2001.
- KULHÁNEK, František. *Boj o Kladsko*. Praha: Práce, 1946.
- LEŠČÁK, Milan. – SIROVÁTKA, Oldřich. *Folklor a folkloristika*. Bratislava: Smena, 1982.
- Lidová zbožnost ve východních Čechách a v Kladsku*. Náchod: Státní galerie výtvarného umění v Náchodě, 1997, ISBN 80-85057-54-9.
- Lidové hry z Moravy*. Sbírka Julia Feifalika (Ed. Jaroslav Kolár). Praha: Odeon, 1986.
- MÜLLER, Helmut a kol. *Dějiny Německa*. Praha: LN, 1999. ISBN 80-7106-188-3.
- Náchodsko*. Spořitelna městská v Náchodě. Náchod, 1933.
- Od kladského pomezí*. Vlastivědný časopis pro politický okres broumovský, náchodský, novoměstský nad Metují a trutnovský, roč. 13, č. 3 - 4. Náchod, 1935 - 1936.
- PODHORSKÝ, M. *Broumovská vrchovina. Adršpašsko-teplické skály, Góry Stołowe*. Praha: Freytag & Berndt, 2001, ISBN 80-85822-30-X.
- POLÍVKA, Jiří. *Súpis slovenských rozprávok*. Turčiansky Sv. Martin, 1923 – 1932.
- PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky*. Praha: H&H, 1999, ISBN 80-86022-16-1.
- SALZMANN, Zdeněk. Jazyk, kultura a společnost. Úvod do lingvistické antropologie In *Český lid – suplement* 83/1996, Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1997, ISSN 0009-0794.
- SATKE, Antonín. Pohádka ve sběrech českých folkloristů po 2. světové válce In *Český lid* 85, 1998. s. 351 – 357.

- Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003.* (připravil Antonín Kostlán) Sv. 6, Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, ISBN 80-7285-025-3.
- SEMOTANOVÁ, Eva. *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí.* Praha: Libri, 2001. ISBN 80-7277-078-6.
- SEMOTANOVÁ, Eva. *Atlas zemí Koruny české.* Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 2002. ISBN 80-86493-04-0.
- SIROVÁTKA, Oldřich. K padesátinám Jaromíra Jecha In *Český lid* 56, 1969, s. 115.
- SIROVÁTKA, O. *Současná česká literatura a folklor.* Praha, 1985.
- SIROVÁTKA, O. *Srovnávací studie o české lidové slovesnosti.* Brno: AV ČR, 1996. ISBN 80-85010-62-3.
- SLÁDEK, Miloš. *Jaromír Jech (1918 – 1992). Soupis osobního fondu.* Praha: LA PNP, 2002.
- SLÁDEK, Miloš. Kladské obrázky aneb na okraj folkloristického výzkumu Jaromíra Jecha v Kladsku. In *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003.* (připravil Antonín Kostlán) Sv. 6, Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 467 – 473.
- Slavie*, IV, 1926.
- Slovník českých spisovatelů.* Praha, 1964.
- Slovník českých spisovatelů od roku 1945. Díl I.* Ústav pro českou literaturu AV ČR. Brána. Praha, 1995.
- Slovník literární teorie.* Praha, 1984.
- Słownik geografii turystycznej Sudetów Tom 13 – Góry Stołowe.* (red. Marek Staffa) Warszawa: PTTK „Kraj“, 2. vydání, doplněné, 1996.
- Stopami dějin Náchodska*, Sborník Státního okresního archivu Náchod. Roč. 1. Náchod, 1995.
- ŠEBELA, Marek – FIŠER, Jiří. České názvy hraničních vrchů, sídel a vodních toků v Kladsku. In *Kladský sborník V.* HK: ÚHV, 2003, s. 355 – 408.
- ŠIMÁK, V. *Časopis Českého muzea.* I. Praha, 1922.
- ŠOUŠA, Jiří – ŠŮLA, Jaroslav. Dějiny svazu přátel Kladska – jeho vznik, organizace, činnost a zánik 1945 – 1958. In *Kladský sborník III.* HK: PedF VŠP, 1999, s. 165 – 200.

- TICHÝ, Josef. – VOJTÍŠEK, Václav. – NOHEJLOVÁ - PRÁTOVÁ, Emanuela. *Kladsko v historii českého státu*. Praha: Universum, 1947.
- TILLE, Václav. *Povídky sebrané na Valašsku*. b. m. v. 1888.
- TILLE, Václav. *Soupis českých pohádek I. –II*. Praha, 1929 – 1937.
- Turistický průvodce ČSSR – Jiráskův kraj a Kladsko*. Praha, 1965.
- VÁCLAVEK, Bedřich. *Lidová slovesnost v českém vývoji literárním*. Praha: Václav Petr, 1940.
- VŠETIČKA, František. *Josef Štefan Kubín*. Praha 1986.
- VOCHALA, Joža. *Pro nové české Slezsko*. Moravská Ostrava, 1945.
- WAGNER, Jan. *Josef Štefan Kubín (1864-1965). Literární pozůstalost*. Praha: LA PNP, 1968.

Internetové zdroje:

- DRESCHER, Christian. Karten und Pläne aus der Grafschaft Glatz [online]. c2001 – 2004, poslední revize 3. 3. 2004 [cit. 15. 10. 2004]. Dostupné z <<http://www.grafschaft-glatz.de/karten/>>.
- Euroregion Glacensis [online]. [cit. 20. 8. 2004]. Dostupné z <<http://www.euro-glacensis.cz/>>.
- Hilfen für den Familienforscher in der Grafschaft Glatz [online]. c2001, poslední revize 18. 6. 2001 [cit. 15. 10. 2004]. Dostupné z <<http://www.genealogienetz.de/vereine/AGoFF/fgg/help/help.html>>.
- HOLUBEC, Stanislav. K některým aspektům českých dějin [online]. Poslední revize 20. 10. 2003 [cit. 12. 9. 2004]. Dostupné z <<http://www.blisty.cz/2003/10/20/art15707.html>>.
- KNOLL, Vladislav. Osudy země Kladské [online]. c1999 [cit. 20. 8. 2004]. Dostupné z <<http://valamir.imess.net/kladsko/>>.
- Powiat Kłodzki [online]. [cit. 21. 8. 2004]. Dostupné z <<http://www.powiat.klodzko.pl/>>.

Resumé

V diplomové práci sleduji vývoj prozaického žánru lidové povídky v „Českém koutku“ v Kladsku a fenomén vypravěčství, tak jak se proměnil během celého jednoho století.

Na archivní studium fondů Josefa Štefana Kubína a Jaromíra Jecha navazují vlastním terénním výzkumem, který jsem v kladských vesnicích s původním českým obyvatelstvem prováděla na začátku dvacátého prvního století.

Diplomová práce zprostředkovává poslední možné setkání s českou menšinou v dnešním polském Kladsku. Mapuje výskyt posledních kladských Čechů v „Českém koutku“. Původně několikatisícové české etnikum prodělalo radikální změny a dnes tu zbyly poslední tři kladské Češky. Zánik české menšiny je neodvratný, během mého výzkumu zemřely minimálně další dvě informátorky. Práce dále zaznamenává proměny tradiční ústní lidové slovesnosti v celém procesu její existence. Vznikala na základě studia osobní pozůstalosti Jaromíra Jecha, přičemž šlo zřejmě o vůbec první zpracování fondu. Prostudována byla také osobní pozůstalost J. Š. Kubína. Výzkum je dále založen na srovnání etnografického díla J. Š. Kubína a J. Jecha. Diplomová práce přispívá k řešení otázky autentičnosti terénních etnografických zápisů kladské ústní lidové slovesnosti.

Příloha na internetu zpřístupňuje problematiku české menšiny v Kladsku širší veřejnosti.

Anotace

HLADÍKOVÁ, Kristýna. *Kladské sběry lidových vyprávění v „Českém koutku“ v Kladsku.* (Diplomová práce) Praha 2004 – Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra české literatury, 128 s.

Diplomová práce studuje vývoj prozaického folkloru české menšiny v Kladsku, především kladskou lidovou povídku a proměny fenoménu vypravěčství na území tzv. Českého koutku.

Klíčová slova

ústní lidová slovesnost – „Český koutek“ – Kladsko – sběr lidových vyprávění –
kladská lidová povídka – česká menšina v zahraničí

9. Přílohy

Práci uzavírá Příloha. Obsahuje fotografie z vlastních cest do Kladska i snímky Josefa Štefana Kubína a Jaromíra Jecha, které mi byly zapůjčeny Literárním archivem Památníku národního písemnictví. Dále jsou tu ukázky rukopisů kladských Čechů a výběr z korespondence. Upozorňuji zde na přehlednou tabulku historického vývoje Kladska.

K diplomové práci přikládám přílohu na CD. Kromě toho je možné tyto přílohy prohlížet na webových stránkách na adrese <http://kladsko.nazory.cz>.

Tato multimediální příloha obsahuje následující oddíly:

- zvukové nahrávky vyprávění, zpěvů i vzpomínek ze života kladských Čechů
- fotografie z vlastních výzkumů mezi vesničany v Kladsku v letech 1999 - 2004: kladští Češi (fotografie Uršuly Langrové, Marie Hauschke a Rózy Rokitenské), zbytky českých kladských stavení (Nouzín), některé významné objekty v původně českých vesnicích (Stroužné, Slané, ...)
- fotografie z Jechovy pozůstalosti (J. Š. Kubín)
- fotografie z oslav Kubínových stých narozenin (zámek Dobříš)
- mapy, plány
- ukázky dopisů kladských Čechů adresovaných J. Š. Kubínovi a Jechovi
- ukázky z terénních zápisů J. Š. Kubína

Obsah webových stránek bude průběžně aktualizován.